

ISSN:
2181-3027

58

Volume-58 Issue-1 May - 2024

PEDAGOGS

International research journal

PEDAGOGLAR.UZ

Scientific Research Center

PEDAGOGS

Legal, medical, social, scientific journal

Volume-58

Issue-1

May – 2024

IN ALL AREAS

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Editor in chief

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary

Abdurahmonov Boburjon

*He is mathematic teacher at
Uzbekistan District 49 Secondary School*

Preparing for publishing

Kholikov Tokhirjon Shavkatjon ugli
CODEMI academy teacher

Bosh muharrir

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Mas'ul kotib

Abdurahmonov Boburjon

*O'zbekiston tumani 49-umumiy o'rta
ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi*

Nashrga tayyorlovchi

Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li
CODEMI akademiyasi o'qituvchi

TAHRIRIYAT KENGASH A'ZOLARI | EDITORIAL BOARD MEMBERS

Inobatxot Mirzaraximova*Rishton tuman XTB mudiri****Umida Barzieva****Farg'ona viloyat xalq ta'limi boshqarma metodisti****O'rinov Ahmadjon Qo'shaqovich****Farg'ona Davlat Universiteti, Matematika fanlari doktori, professor****Toshboltayev Muhammadjon****Toshkent mashinasozlik institute, Texnika fanlari doktori, Professor****Qodirov Nabijon O'lmasovich****O'zbekiston xalq ustasi, (usta kulol)****Turdiyev Azizbek Anvarovich****O'zbekiston madaniyat va san'at vazirligi, journalist****Ne'madaliyev A'zam Muhammadjonovich****Cyberlayn firmasi asoschisi, iqtisod fanlari nomzodi, PhD****Mohinur Saidova****Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent****Sharifaxon Xakimova****Farg'ona tumani 4-maktab matematika fani o'qituvchisi*

TAHRIRIYAT MANZILI | EDITORIAL ADDRESS

UZB: 712000. *Farg'ona viloyati, Rishton shahri, Istirohat bog'i ko'chasi 24-uy*
www.pedagogs.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ENG: 712000. *Fergana region, Rishtan city, Park park street 24*
www.pedagogs.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

**КОМПЛЕКСНЫЕ ЕДИНИЦЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ:
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ГНЕЗДО И
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПАРАДИГМА**

Раметова Бибимарьям Махмудовна

*преподаватель кафедры русского языка и методики
преподавания, факультета русской филологии, УзГУМЯ*

Аннотация. В статье рассматривается понятие комплексных единиц словообразования, а именно словообразовательное гнездо и словообразовательная парадигма. Основное внимание уделяется изучению структуры этих комплексных единиц и их роли в процессе словообразования. Разъясняется, каким образом словообразовательное гнездо и словообразовательная парадигма связаны друг с другом и как они взаимодействуют в процессе образования новых слов. Рассматриваются примеры из русского языка для наглядной иллюстрации концепций словообразовательного гнезда и словообразовательной парадигмы.

Ключевые слова: комплексные единицы, словообразование, словообразовательное гнездо, словообразовательная парадигма, структура словообразования.

Abstract. The article discusses the concept of complex units of word formation, namely the word-formation nest and the word-formation paradigm. The main attention is paid to the study of the structure of these complex units and their role in the process of word formation. It explains how the word-formation nest and the word-formation paradigm are related to each other and how they interact in the process of forming new words. Examples from the Russian language are considered to illustrate the concepts of the word-formation nest and the word-formation paradigm.

Keywords: complex units, word formations, word formation nest, word formation paradigm, structure of word formation.

Словообразование представляет собой уникальную систему языка, тесно связанную с лексикой и морфологией. Определение границ системы синхронного словообразования вызывает разносторонние научные дискуссии.

Система синхронного словообразования представляет собой сложную иерархическую структуру, характеризующуюся противопоставлением единиц различной сложности и структуры. Основной элемент этой системы – производное слово, занимающее центральное положение и состоящее из простых единиц и входящее в более сложные – комплексные единицы.

Комплексные единицы системы словообразования формируются противопоставлениями разного рода: имеющих разные корни, но одно и то же словообразовательное отношение¹.

¹ Современный русский язык. Под ред. В.А.Белошапковой. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 332.

Традиционно в русском словообразовании выделяются такие комплексные единицы, как словообразовательная пара, словообразовательная цепочка (СЦ), словообразовательная парадигма (СП), словообразовательное гнездо (СГ).²

Взаимосвязь между однокоренными словами не ограничивается последовательной производностью; они также демонстрируют отношения совместной производности. Совокупность производных, объединенных общей производящей основой и находящихся на одном уровне словообразования, принято называть словообразовательной парадигмой (СП).

Словообразовательная парадигма как комплексная единица в структуре системы словообразования, выделяется на вертикальной оси словообразовательного гнезда. Термин «СП» возник в 1970-х годах в контексте исследования русского словообразования. Первоначальное его использование в докладе Р.С. Манучаряна «Некоторые вопросы сопоставления словообразовательных категорий (на материале русского и армянского языков)» дало толчок дальнейшим исследованиям в этой области. В дальнейшем термин «СП» широко применяется, однако его значение варьируется в зависимости от интерпретации разных авторов: словообразовательная парадигма интерпретируется как словообразовательное гнездо (А.Н.Тихонов); часть гнезда, выделенная на базе радиальных отношений (Н.И.Мичирина); словообразовательный ряд – набор производных слов с одним общим членом – базой или формантом (А.Г.Лыков).

В статье Е.С. Кубряковой и П.А. Соболевой «О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании» (1979) обсуждался вопрос о правомерности применения термина «словообразовательная парадигма» по отношению к словообразовательному гнезду. Авторы выделили ряд признаков, присущих морфологическим парадигмам:

- наличие константной лексемы и переменных формантов;
- наличие константного набора грамматических значений;
- определённое количество переменных грамматических значений, создающих некоторое число мест или позиций в парадигме;
- наличие специального форманта для выражения каждого из грамматических значений;
- все члены парадигмы выделяются из единицы, принимаемой за исходную³.

В данном исследовании авторы задаются вопросом, присущи ли выделенные ими пять признаков морфологических парадигм словообразовательным гнездам, и приходят к отрицательному ответу. Однако они отмечают, что в структуре гнезда можно выделить единицу, по отношению к которой описываются все словообразовательные преобразования и которая остается неизменной на протяжении этих преобразований. Этой единицей является вершина гнезда.

² Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. – М.: Русский язык, 1985. – Т.1. – С. 41.

³ Кубрякова Е.С., Соболева П.А. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании // Лингвистика и поэтика. – М.: 1979. – С. 55.

А.Н.Тихонов под словообразовательной парадигмой понимает «совокупность всех производных одного производящего»⁴. По его мнению, СП является частью гнезда, следовательно, гнездо – это совокупность словообразовательных парадигм.

В своих работах А.Н. Тихонов выявил, что словообразовательная парадигма присуща не только производным словам, но и их производящим основам. Количество парадигм в гнезде напрямую зависит от наличия производящих элементов: сколько производящих, столько и парадигм. Словообразовательная парадигма включает значительное число слов. Особенно большие словообразовательные парадигмы имеют исходные слова. Например, в слове *мазать* – словообразовательная парадигма состоит из 41 производного, *низкий* – 44, *строит* – 116, *высокий* – 120, *два* -265.»

Компоненты словообразовательных парадигм тесно переплетены с общей семантикой, которая проистекает из производящего элемента. Лексические значения производных слов формируются на основе семантики этого производящего. Важно отметить, что различные производные слова могут иметь разные лексические значения, но при этом они все происходят от одного и того же слова. Они связаны между собой по смыслу лишь опосредованно – через семантику производящего. Этим они отличаются от синтагматических единиц – членов словообразовательных пар и словообразовательных цепочек⁵.

С мнением А.Н.Тихонова соглашается Р.М.Шамилова, считая, что СП является элементом гнезда, поэтому по составу производных слов обычно словообразовательная парадигма меньше гнезда⁶. По её наблюдениям, в русском языке имеются случаи, когда словообразовательная парадигма исходного слова и гнезда совпадают по лексическому составу и количеству производных. В этом случаи все производные непосредственно образуются от непроизводного слова и выступают в первой ступени словообразования,

например: <i>банка</i> →	<i>баночка</i> <i>баночный</i> <i>жестянобаночный</i>
--------------------------	---

В заключение можно сделать вывод, СП – это совокупность всех производных одного производящего. Она включает совокупность производных слов, связанных отношениями кодеривации, т.е. параллельной производности от одного производящего.

Например: <i>чита(ть)</i> →	<i>чита-тель</i> <i>чит-ка</i> <i>чит-ение</i>
-----------------------------	--

⁴ Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. – М.: Русский язык, 1985. –Т.1,– С.47.

⁵ Там же с. 50.

⁶Шамилова Р.М. Словообразовательные парадигмы непроизводных конкретно-предметных имён существительных в современном русском языке // материалы V Респ. Науч. Конф. – Т.: Укитувчи, 1989 –С. 102-109.

Словообразовательные парадигмы могут иметь исходные (непроизводные) слова, например: картина →

картин-к-(а)
картин-н(ый)
кино/картина

это словообразовательная парадигма первой степени словообразования.

Если в исходе словообразовательной парадигмы стоят производные слова, то в этом случае возникают СП II и последующих ступеней словообразования, например:

рисовать →^I *на-рисовать* →^{II} *нарисова-нн(ый)*

Таким образом, словообразовательная парадигма является ключевым аспектом словообразования в языке, отражая деривационную ёмкость лексемы как необходимое условие её характеристики. «Подобно тому как синтаксические валентности слова служат его важной характеристикой и позволяют обнаружить известное родство между семантическими и сочетаемостными свойствами слова, для полной характеристики языка необходимо и описание «деривационных валентностей» слова»⁷.

Список использованной литературы

1. Земская Е.А. О парадигматических отношениях в словообразовании. – М., 1978.
2. Кубрякова Е.С., Соболева П.А. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании // Лингвистика и поэтика. – М., 1979.
3. Современный русский язык. Под редакцией Белошапковой В.А. - 2-е издание. – М.: Высшая школа, 1981.
4. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка. В 2 т. Т.1. – М.: Русский язык, 1985.
5. Шамилова Р.М. Словообразовательные парадигмы непроизводных конкретно-предметных имён существительных в современном русском языке // материалы V Респ. Науч. Конф. – Т.: Укитувчи, 1989 .

⁷ Земская Е.А. О парадигматических отношениях в словообразовании. – М., 1978. – С. 74-75.

YOSH PEDAGOGLARNI SHAXSLARARO MULOQOT FUNKSIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Nusratova Munajat Urmanovna

Andijon viloyati Andijon tumani maktabgacha va maktab ta'limi

bo'limiga qarashli 8- umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak pedagoqlarda muloqotchanlikni shakllantirish, o'qituvchiva o'quvchi munosabatiga qo'yiladigan talablar va zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi kerakligi yoritib berilgan. Shaxslararo muloqot funksiyalaridan foydalanish haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: yosh o'qituvchi, muloqot, pedagogik mahorat, pedagogik muloqot, muloqot funksiyalari..

Avvalo, shaxs tushunchasining asl negiziga e'tibor beradigan bo'lsak, shaxs bu idrok qila oluvchi, esda saqlay oluvchi va fikr yuritish qobiliyatiga ega mavjudotdir. Shaxs insonga ta'lluqli bo'lib, psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakati bilan boshqalardan ajralib turadigan, mavjud xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyatning a'zosini ifodalashga xizmat qiladi. Shaxs ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning maxsuli hamdir. Insonning falsafiy tafakkuri rivojida shaxs va jamiyat munosabati muhim o'rinda turadi. Ko'plab konsepsiyalar va falsafiy qarashlar mavjud. Shaxs va jamiyat munosabatiga qarashda dastlab mifologik, diniy qadriyatlar ustuvor bo'lgan. Bu kabi ijtimoiy rivojlanish, avvalo dunyo to'g'risidagi tasavvurlari, ongi, bilimi, tashqi olamga bo'lgan ta'sirlari va ko'nikmalarining ifodasidir. Ya'ni bu “tabiat-inson, jamiyat” munosabatini ko'rsatadi. Asta-sekin “inson-jamiyat” munosabatiga bo'lgan qarashlar shakllanib bordi. Diniy, falsafiy va mifologik qarashlar o'z aksini topa boshladi. Ushbu ikki atamaga falsafiy tarafdin yondashadigan bo'lsak, “Inson”, “Jamiyat” munosabati insonning jamiyatdagi o'rni, inson mohiyat va unga xos xususiyatlar to'g'risida falsafiy yondashiladi. Tarixda esa turli diniy-falsafiy tizimlar shaxs masalasiga o'zgacha yondashilgan. Antik davr falsafasini ko'radigan bo'lsak, shaxsga nisbatan asosan ijtimoiy munosabatlar nuqtayi nazardan qaralganda, xristianlik ta'limotida shaxs maxsus mohiyat, “Individual substansiya”, aqliy xususiyat, nomoddiy ruhning sinonimi deb tushunilgan. Yangi davr falsafasida fransuz faylasufi R.Dekart shaxs to'g'risida dualistik g'oya shakllanishiga yo'l ochib berdi. Bunda avvalo, o'z-o'zini anglash – “Men” tushunchasi bilan birlashib ketdi. Juda ko'plab ta'rif va tushunchalar orasida Amerikalik psixolog G. Ollportning ta'rihi e'tiborga loyiqdir: ”Shaxs bu hayot jarayonida shakllanuvchi individual o'ziga xos psixofiziologik tizimlar shaxs xususiyatlari yig'indisi bo'lib, u asosida ushbu insonga xos tafakkur va xulq - atvor yuzaga keladi”. Rus psixologi S.L.Rubinshteyn:

“Odam o‘zidagi takrorlanmas xususiyatlariga ko‘ra individualdir. Uni o‘z atrofida gilariga, borliqqa bo‘lgan ongli munosabati, biror faoliyat bilan shug‘ullanishi uning shaxs ekanligidan dalolat beradi” deb ta‘kidlab o‘tadi. XX asr psixologi va filosofi Erik Fromm shaxs tushunchasiga shunday ta‘rif beradi, “Shaxsda shunday yaxlit tug‘ma va orttirilgan psixik xususiyatlar borki, u individni xarakterlab beradi va qaytarilmasligini ifodalaydi. Shaxs xususiyatlari - temperament, qobiliyat, hissiy-irodaviy sifatlar va xarakterni o‘z ichiga oladi. Ammo shaxsning mohiyati-bu uning yo‘nalganligi, uning motivatsiyalari, ijtimoiy munosabatlari va ustanovkalari (ko‘rsatmalari), shu bilan birga albatta o‘z-o‘ziga munosabatdir”. Bizga ma‘lumki, “shaxs” tushunchasi faqat psixologiya fani orqali emas balki, boshqa ko‘plab falsafa, sotsiologiya, pedagogika kabi fanlar tomonidan ham tahlil qilib o‘rganilgan.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni shaxslararo madaniy munosabatlarga tayyorlash ularni kasbiy rivojlantirish nuqtai nazardan yondashganda amaliy xarakterga ega bo‘lgan o‘ta muhim pedagogik masalalar biri hisoblanadi. Ta‘lim jarayoni sub’ektlariga shaxslararo munosabatlarning ta‘sirini aniqlash mexanizmlarini aniqlash zaruriyati kuchaymoqda. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonining muvaffaqiyatli kechishini ta‘minlashda shaxslararo munosabatlar dinamikasini aniqlash muhim hisoblanadi. Ushbu muammoning turli yo‘nalishlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan ishlarning tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, umumiy muammoning bugungi kunga qadar o‘rganilmagan tarkibiy qismini ajratish alohida ahamiyatga ega. Bo‘lajak pedagoglar orasidagi shaxslararo munosabatlarni o‘rgangan mutaxassislar R.Safarova, N.Dilova, Sh.Doniyorov, G.M.Andreyev, N.N.Obozova, L.YA.Gozmanlar uning turli qirralariga murojaat qilganlar. Shaxslararo munosabatlarning funksiyalarini o‘rgangan mutaxassis N.V.Kazarinova quyidagilarni ajratishga muvaffaq bo‘lgan: axborotli, emotiv, kontakt, qo‘zg‘atuvchi, muvofiqlashtiruvchi, tushunish funksiyasiga ko‘ra, munosabat o‘rgatish va yordam ko‘rsatish funksiyasiga ko‘ra kabilar.

Shaxsning shakllanishi atrofda gilar yordamida amalga oshadi. Ta‘lim jarayonida ko‘rsatiladigan o‘zaro ta‘sir va yordam talabalarning kasbiy rivojlanishlari va tarbiyasiga samarali ta‘sir ko‘rsatadi. Kasbiy ta‘lim jarayonida shaxslararo munosabatlarning roli va o‘rnini N.E.Kasatkina, A.R.Luriya, E.YU. Klepsova kabi mutaxasssilarning ishlarida ochib berilgan. Shaxslararo munosabatlar doirasida psixik jarayonlar metajarayon va metatizimlar bilan bog‘liq jihatlari ham tadqiq etilgan. Ushbu yo‘nalishda A.V. Karpov, I.M. Skityaeva, S.M. Xalinla izlanishlarni olib borganlar. O‘quv topshiriqlarning ko‘lamining kengayishi barobarida shaxslararo munosabatlarning dolzarblashuvi kuzatiladi. Raqamli transformatsiyalar sharoitida shaxslararo munosabatlarning ko‘lami torayib bormoqda. Bunday vaziyatlarda shaxslararo munosabatlarning xarakteri va ushbu yo‘nalishda vujudga kelgan tendensiyalarni o‘rganishga nisbatan pedagogik ehtiyoj vujudga kelmoqda. Shu bilan bir qatorda ta‘lim oluvchilarning shaxsida ham bir qator o‘zgarishlar kuzatilmoqda.

Kompentsiyaviy yondashuv doirasida talabalarning o‘z faoliyatlarini boshqarishlari va o‘z harakatlarni muvofiqlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj kuzatilmoqda. Yoshlarni shaxslararo munosabatlarning metodologik asosi sifatida mutafakkir ajdodlarimizning pedagogik ta’limotlari hamda pedagogika nazariyasida mavjud bo‘lgan sotsiodidaktik yondashuvlarni ko‘rsatish lozim. Biz quyida shaxslararo munosabatlarni rivojlanishiga asos bo‘ladigan holatlarni tahlil qilishga harakat qildik. Shaxslararo munosabatlar o‘zini qonun qoidalar tizimi, stereotiplar, natijalariga ega. Bu qoidalar va stereotiplar shaxslarning o‘zaro munosabat jarayonida biri birlariga ta’sir ko‘rsatishlarini ta’minlaydi. Shaxslararo munosabatlar jarayonida talabalar muayyan ijtimoiy rollarni bajarish ko‘nikmasini egallaydilar. Jumladan ular o‘qituvchi va o‘quvchi mavqeini aniqlashga harakat qiladilar. Shaxslararo munosabatlar jarayonida talabalar o‘zlarining shaxsiyatlarini shakllantirishga muvaffaq bo‘ladilar. Shaxslararo munosabatlarning rivojlanish jarayonida sub’ektiv xarakterdagi kechinmalar, o‘zaro munosabatlar tarkib topadi. Shaxslararo muloqot jarayonida talabalarning o‘zaro tengligi ta’minlanadi va qo‘llab-quvvatlanadi. Shunda ular o‘zaro munosabatga kirishish uchun qulay sharoitlarni izlaydilar. Bunday sharoitlar ularning shaxsiy o‘ziga xosliklarini, o‘zlarini bilish va anglashlarini, namoyon etishlarini ta’minlash imkonini beradi. Shaxsga yo‘naltirilgan muloqot jarayonida talabalar o‘z suhbatdoshlarining betakrorligi, o‘ziga xosligini anglashga muvaffaq bo‘ladilar. Shuningdek, uning hissiy holati, shaxsiy tavsifnomasi hamda ularning o‘z o‘zini baholash darajasini o‘rganishga muvaffaq bo‘ladilar. Shaxslararo munosabatlarning asosini talabalarning o‘zaro hamkorligi tashkil etadi. Bunday hamkorlik muloqot jarayonida vujudga kelgan bo‘lib, bunday muloqot jarayonining ishtirokchilari bir-birlariga o‘zaro ta’sir ko‘rsatadilar: nuqtai nazarlari, ustanovkalari, stereotiplarini o‘zgartiradilar. Shaxslararo munosabatlarning asosini talabalarning emotsionalliklari, motivatsion jarayonlar, qadriyatlar va shaxsiy fikrlari tashkil etadi. Shaxslararo muloqot tushunchasi to‘liq ma’noda shaxslararo aloqa, shaxslararo kommunikatsiya, shaxslararo birgalikdagi faoliyat, o‘zaro harakatlar va muloqotni o‘z ichiga oladi. Shaxslararo kommunikatsiya o‘zida fikr almashinishning turli usullari shaxslararo axborot almashinish hamda qayta ishlash usullarini mujassamlashtiradi. Shaxslararo birgalikdagi munosabatlar esa muloqot jarayonidagi sheriklik, o‘zaro munosabatlardan iborat. Ular birgalikdagi hamda yakka tarzdagi faoliyatning barcha turlarini tadqiq etadilar. Mazkur harakatlar birgalikda pozitiv o‘zgarishlarni amalga oshirish, faoliyat usullarini egallash, o‘zaro munosabatlar va ustanovkalarni o‘zgartirishga asos bo‘ladi. Shaxslararo munosabatlar shuni angalatadiki, talabalar orasidagi aloqalar hissiy emotsional yo‘nalishga ega bo‘lib, bunday yo‘nalishsiz shaxslararo muloqotni amalga oshirish imkonsiz.

Shaxslararo munosabatlarning funksiyalari:

-aloqalar o‘rnatish, muloqotdoshlar qabul qilish va axborotlarni uzatishga tayyor, shuningdek muloqotni qo‘llab quvvatlashga ham tayyor, o‘zaro axborot almashinish:

-muloqotdoshlar o‘zaro axborot, fikr, echimlar, g‘oyalarni almashinishga moyil bo‘ladilar.

-Muloqotga turtki berish: bunda talabalar muloqotga kirishi uchun yo‘naltiruvchi usullarni qo‘llaydilar, o‘z suhbatdoshlarini muloqotga undaydilar, muloqotdoshlarini muayyan xarakterlarini bajarishga yo‘naltiradilar.

Muloqotni funksiyasi: muloqotdoshlar bir birlarini bir xilda tushunishga muvaffaq bo‘ladilar, suhbatdoshlari taqdim etgan axborotlarning mohiyatini anglab etadilar, qonun qoidalar, ustanovkalar rejalar hamda holatlarni tushunib etadilar.

Muloqot jarayonidagi his-tuyg‘ularning ifolash funksiyasi: muloqotdoshlar bir birlarini faolikka undaydilar, muayyan hissiy kechinmalarini boshdan kechiradilar, o‘zlarining shaxsiy holatlariga qarab yo‘nalish oladilar hamda suhbatdoshlarini o‘zgartirishga muvaffaq bo‘ladilar.

Munosabat o‘rnatish funksiyasi: natijada ular shaxslararo munosabatlar jarayonida o‘z mavqelarini anglab etadilar. **Kommunikativ muloqot jarayonida quyidagilar alohida farqlanadi:** verbal hamda noverbal kommunikatsiya.

Verbal kommunikatsiya nutq vositasida axborot almashinishga asoslanadi. Bunda ular nutq va ovoz imkoniyatlaridan foydalanadilar. Nutq axborot almashinishning eng qulay vositasi hisoblanadi. Nutq vositasida taqdim etilayotgan ma’lumotning mohiyati oydinlashadi.

Noverbal kommunikatsiya doirasida esa axborot almashinishning boshqa bir qator usullardan foydalaniladi. Ular belgilar tizimi va nutqning yordamchi vositalar, pedagogik jarayonlarda qo‘llaniladigan mimikalar, ko‘z orqali aloqa o‘rnatish, shu bilan bir qatorda shaxslararo muloqotga zamon va makon munosabatlari ham sezilarli ta’sir ko‘rstadi. Professor-o‘qituvchilar bo‘lajak o‘qituvchilarni shaxslararo munosabatlarga tayyorlashda muloqotning barcha vositalaridan birdek foydalanishlari lozim.

Muloqot jarayoni o‘ziga xos ravishda murakkab bo‘lib, bunda uch xil bosqich mavjud. T. Shibutani “Ijtimoiy psixologiya» kitobida (darsligida) “Agar odam o‘ziga bo‘lsa ham o‘zini anglasa, demak, o‘z-o‘ziga ko‘rsatmalar bera oladi”, deb to‘g‘ri yozgan edi. Odanning o‘z-o‘zi bilan muloqoti aslida uning boshqalar bilan muloqotining xarakterini va hajmini belgilaydi. Agar odam o‘z-o‘zi bilan muloqot qilishni odat qilib olib, doimo jamiyatdan o‘zini chetga tortib, tortinib yursa, demak, u boshqalar bilan, suxbatlashishda jiddiy qiyinchilikni boshidan kechiradi deyish mumkin. Demak, boshqalar bilan muloqot - muloqotning ikkinchi bosqichidir. Uchinchi bosqich avlodlar o‘rtasidagi muloqot. Bu muloqot tufayli har bir jamiyatning o‘z madaniyati, madaniy boyliklari, qadriyatlarini mavjud bo‘ladiki, buning ahamiyatini tushungan insoniyatning eng ilg‘or vakillari uni doimo keyingi avlodlar uchun saqlab keladilar hamda ta’lim-tarbiya va kundalik muloqot jarayonida uni avloddan-avlodga uzatadilar. Pedagogik muloqot (pedagogik jarayonda ishtirok etuvchilar o‘rtasida

amalga oshiriladigan murakkab o‘zaro ta’sir jarayoni). Har bir muloqot turining o‘z qonun-qoidalari, ta’sir usullari va yo‘l-yo‘riqlari borki, ularni bilish har bir kishining, ayniqsa, odamlar bilan doimo muloqotda bo‘ladigan pedagoglarning burchidir desak adashmagan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Hasanov, D.Abdumadjidova, N. Atayeva. Psixologiya (psixologiya nazariyasi va amaliyoti asoslari) Ma’ruza matni-Toshkent 2016, 5-bet. 3. S.L.
2. Rubinshteyn. Umumiy psixologiya asoslari 2006.
3. Dilova N.G. (2018). Buyuk ajdodlarimizning ta’limotlarida mujassamlashgan o‘qituvchi bilan o‘quvchilar xamkorligining pedagogik xususiyatlari. Zamonaviy ta’lim. №3, 63-68 b
4. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023.
<https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>

BOLA SHAXSINI SHAKLLANISHIDA YOSH DAVRLARINING AHAMIYATI

Toshmatova Kibriyo Hamidullayevna

*Andijon viloyati Andijon tumani maktabgacha va maktab ta’limi
bo’limiga qarashli 32-umumiy o’rta ta’lim maktabi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bola shaxsini shakllanishida yosh davrlarining ta’siri va ahamiyati, har bir davrning o’rni va rivojlanish jarayoniga bog’liqligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: Yosh davrlari, bola, muloqot, rivojlanish, psixologiya.

Har qanday davr, vaqt va jamiyatda insonlarning millat va xalq sifatida rivojlanishida albatta ta’lim-tarbiya, shaxslararo muloqot madaniyatining rivojlanishi muhim omil hisoblanadi. Barcha e’tibor va resurslar ta’limga qaratilgan hozirgi jamiyatda biz ham yashab faoliyat olib borayabmizmi demak, shaxs sifatida bu islohotlarga bee’tibor turishga qaysidir ma’noda haqqimiz yo’q.

Bola shaxsini rivojlantirishda yosh davrlari psixologiyasi. Muayyan bir yosh davriga hos bo’lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda ta’lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta’siri kuchli bo’ladi. Bolalarning tarbiyasiga to’g’ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o’qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga hos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o’sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida turlicha bo’ladi. Abu Ali Ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, K.D.Ushinskiy, Abdulla Avloniyilar ham bolani tarbiyalash zarurligini uqtirib o’tganlar. Inson shaxsinig tarkib topishi va psixik rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarning muammosi o’z mohiyati jihatidan g’oyaviy xarakterga ega, Shu bois, bu masalani hal qilishda bir-biriga qarama-qarshi bo’lgan turli oqimlar, yo’nalishlar maydonga kelgan. Inson shaxsining tarkib topishini tushuntirishda maydonga kelgan birinchi oqim biogepetik kontseptsiya, nazariya bulsa, ikkinchi oqim sotsiogenetik kontseptsiyadir.

Inson shaxsining tarkib topishini tushuntirishga intiluvchi biogenetik oqim XIX asrning ikkinchi yarmida maydonga kelgan. Bola psixik xususiyatlarining tug’ma tabiati haqidagi ma’lumot shu vaqtga qadar aksariyat psixologiya maktablarining asosini tashkil etib kelmoqda. Mazkur ta’limot inson psixikasining barcha umumiy va individual xususiyatlari tabiat tomonidan belgilangan, uning biologik tuzilishiga tenglashtirilgandir, psixik rivojlanish esa, irsiy yo’l bilan azaldan belgilanib, inson

organizmiga joylashtirilgan shu xususiyatlarning maromiga yetilish jarayonidan iborat deb ta’kidlaydi. Ma’lumki, nasliy xususiyatlar tug‘ma yo‘l bilan nasldan naslga tayyor holda beriladi, biroq shunday bo‘lishiga qaramay, bu oqim namoyandalari inson shaxsi va uning barcha xususiyatlari “ichki qonunlar” asosida, yani nasliy xususiyatlar negizida maydonga keladigan narsa, biologik omillarga bog‘liqdir, deb ta’kidlaydilar.

Biogenetik ta’limot, inson qobiliyatlarining rivojlanish darajasi (chunonchi, imkoniyatlarning chegarasi, uning eng yuksak nuqtasi) taqdir tomonidan belgilanib qo‘yilganligini, o‘quvchi imkoniyatlari va qobiliyatlarini maxsus testlar yordamida aniqlab, undan so‘ng ta’lim jarayonini uning irsiyat tomonidan belgilangan taraqqiyot darajasiga moslashtirish, ularning aqliy iste’dod darajalariga qarab turli mavqedagi maktablarda tahsil olishga zarur deb ta’kidlaydilar.

Chunonchi, bu yo‘nalish tarafdorlaridan, amerikalik psixolog E.Torndayk o‘quvchilarning “tabiiyaviy kuchlari” va “tug‘ma mayllar”i psixik rivojlanishning yetakchi omili qilib ko‘rsatib, muhitning, ta’lim-tarbiyaning ta’siri - ikkinchi darajalidir deb aytadi.

Avstraliyalik psixolog K.Byuler bolalarning faqat aqliy taraqqiyotini emas, balki axloqiy rivojlanishi ham nasliy tomondan belgilangandir, deb ta’kidlaydi. Amerikalik pedagog va psixolog Dj.Dyui-inson tabiatini o‘zgartirib bo‘lmaydi, odam irsiyat vositasida hosil qilgan ehtiyojlari va psixik xususiyatlari bilan tug‘iladi. Bu ehtiyojlar va psixik xususiyatlar tarbiya jarayonida namoyon bo‘lib, bazida o‘zgarishi, tarbiyaning esa miqdorini belgilab beruvchi mezondir, deb hisoblaydi. Bolaning o‘ziga hos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir hil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan, ko‘rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg‘ayrat yoki g‘ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan, yig‘inchoqligi yoki ishga tez kirishib ketishi, qobiliyati kabilar nerv faoliyati tizimining ta’siri bo‘lib, o‘qituvchi yoki tarbiyachi ularni bilishi zarur. Venalik vrach-psixolog Z. Frey mazkur oqim namoyandasi sifatida shaxsning faolligini, uni harakatga keltiruvchi kuchlarni quyidagi tarzda tushuntirishga intiladi. Z. Freydning fikriga ko‘ra, instinktiv mayllar asosan jinsiy instinktlar shaklida namoyon bo‘ladi. Z. Freyd, shaxsning faolligini dastavval jinsiy mayllar bilan bog‘laydi. Biroq instinktiv mayllar jamiyatda xuddi hayvonot olamidagidek erkin namoyon bo‘lavermaydi. Jamiyatdagi jamoa hayoti odamni, undagi mavjud instinktiv mayllarni (ya’ni, jinsiy mayllarni) juda ko‘p jihatdan cheklab qo‘yadi. Oqibatda odam o‘zining ko‘p instinktlari va mayllarini bosishga, tormozlashga majbur bo‘ladi. Uning ta’limotiga ko‘ra, tormozlangan instinkt va mayllar yo‘qolib ketmaydi, balki bizga noma’lum bo‘lgan ongsizlik darajasiga o‘tkazilib yuboriladi. Bolaning individual – o‘ziga hos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o‘ziga hos xususiyatini o‘rganish metodikasini bilish muhim.

Shuningdek, turli yosh davrlarining o‘ziga hos rivojlanish qonuniyatlari ham mavjud. Masalan, 5-sinf o‘quvchilari bilan 10-sinf o‘quvchisini tenglashtirib bo‘lmaydi. **Shuning uchun bolaning jismoniy va psixik kamoloti quyidagi davrlarga bo‘linadi:**

1. Go‘daklik davri – chaqaloqlik (1 oy) davri tugagandan to bir yoshgacha bo‘lgan davr.
2. Bog‘chagacha bo‘lgan yosh davri – 1 yoshdan 3 yoshgacha.
3. Maktabgacha ta‘lim yoshi – 3 yoshdan 7 yoshgacha.
4. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar –7-11-12 yoshgacha.
5. O‘rta maktab yoshidagi o‘quvchilar (o‘smirlar) 14-15 yosh.
6. Katta yoshdagi maktab o‘quvchilari (o‘spirinlar) – 16-18 yosh.

Kichik maktab yoshida o‘yin faoliyatining o‘rnini endi o‘qish faoliyati egallaydi. Bu juda qiyin o‘tish davri bo‘lib, bolaning bo‘yi, og‘irligi jihatdan uning tashqi ko‘rinishi kam farq qiladi. Suyaklari qotmagani tufayli tez shikastlanadi. Muskullari tez o‘sishi tufayli serharakat bo‘ladi. Bosh miyasi tez rivojlanadi. Jismoniy o‘rishiga hos bu xususiyatlar tarbiyachidan ehtiyotkorlikni talab etadi. Bu yoshda bola bilim olish va o‘rganishga qiziquvchan bo‘ladi. Bolalar qiziqishini qanoatlantiruvchi qiziqarli uchrashuv, sayr va tomosha va ekskursiyalarni tashkil etish zarur. Mazkur yosh davri o‘quvchilariga emotsionallik hos, ularning fikrlashi obrazli bo‘ladi, his-tuyg‘ulari mazmuni o‘zgaradi. Ular odamlar bilan aloqa qilishga qiziqadilar.

O‘rta maktab yoshi (o‘smirlik 12-15 yosh). O‘smirlikning murakkabligi anatomik-fiziologik va psixologik xususiyatdagi kuchli o‘zgarishlar bilan bog‘liqdir. Bolaning o‘sishi tezlashadi. Bu davrni o‘tish davri ham deyiladi. Bu davrda jinsiy yetilish davri boshlanadi. Bu bolaning fe‘l-atvoriga ta‘sir etadi. O‘smir hayotida mehnat, o‘yin, sport va jamoat ishlari katta rol o‘ynaydi. Ba‘zilarining o‘zlashtirishi pasayadi, intizomi bo‘shashadi. **Hozirgi davr o‘smirlarining ruhiyatida quyidagi holatlar ko‘zga tashlanadi:**

1. Intellektual rivojlanish – tafakkur qobiliyati, aqliy faoliyatni yuqori saviyada tashkil etishni talab etadi, bilishga qiziqishi ortadi. Bu davrda to‘garaklar, studiya, seksiya, turli tadbirlar o‘tkazish katta ahamiyatga ega. Ularning kitob o‘qishga qiziqishi ortadi.

2. O‘z-o‘zini anglash, baholash, tarbiyalash shakllanadi. U o‘zini boshqalar bilan solishtira boshlaydi. Ammo yuqoridagilar bilan bir qatorda o‘smir harakterida murakkab qaramaqarshiliklar ham mavjud bo‘ladi.

Bu o‘smir faoliyati, xulqida yangi xislatlar – yosh xususiyatning yangidan boshlanishi sanaladi. Turli to‘garaklarga 21 foiz o‘smir qatnashadi, qolganlari sport yoki musiqa bilan shug‘ullanadi. 40 foiz o‘quvchida sinfdan tashqari ishlarda qatnashishda ham barqarorlik yo‘q. Eng muhim qiziqish – teleeshittirishlarga qaratilgan. TVni har kuni 88 foiz o‘smir tomosha qiladi. Ular oddiy kunni o‘z

ixtiyorlari bilan qanday o‘tkazadilar, degan savolga javob topish uchun o‘tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagilarni qayd etdi: 85 foiz o‘smir vaqtini o‘z holicha o‘tkazadi, 70 foizi kino yoki televizor ko‘radi, 50 foizi sport bilan shug‘ullanadi, 45 foizi uxlab yoki yotib dam oladi. Shuningdek, yomon baho olmaslik uchun maktabga bordigan o‘smirlarning soni 15 foizni tashkil etadi. O‘smirlarda biror narsaga erishishga nisbatan talab rivojlanadi. Ular tomonidan ijtimoiy talablarning bajarilishi asab tizimining rivojlanishiga ta’sir etadi. Shuning uchun maktab hayoti “qiyin” vazifalarga to‘liq bo‘ladi. Bu yoshda o‘smirlar kattalar oldida o‘zining erkinligini namoyish etishga harakat qiladi. O‘z-o‘zini tarbiyalashga bo‘lgan talab o‘sadi. “Dangasa”, “qo‘pol”, “bee’tibor”, “qobiliyatsiz” degan kattalarning baholarini ular og‘rinib qabul qiladilar. O‘smir yoshida o‘g‘il va qiz bolalar o‘rtasida farq kuchayadi. VII sinfdan intellektual malakalar pasayadi. Shuning uchun bu davrda bolalar rivojlanishiga katta e’tibor berish lozim. O‘z-o‘zini tarbiyalash natijasida o‘g‘il bolalar kuchli, erkin, e’tiborli, jasur; qizlar esa – o‘ta ko‘nikuvchan, kamtar va jiddiy bo‘la boshlaydilar. Shuning uchun o‘smirga o‘z vaqtini rejalashtirishda yordam berish zarur. 13-14 yoshgacha o‘smirda burch hissi, mas’uliyatni his etish, vazminlik paydo bo‘la boshlaydi. Muhimi, o‘smir shaxsini hurmat hilish, kamsitmaslik, katta bo‘lib qolganligini tan olish zarur.

Katta maktab yoshi – o‘spirinlik davri (15-18 yosh). Bu davr o‘spirinlarning ilk balog‘atga yetgan davridir. Mazkur davrda jinsiy yetilish tugaydi. Ularda mustaqillik sezila boshlaydi. O‘spirin yoshlar hayotga kelajak nuqtai nazaridan qaray boshlaydilar. Madaniy darajasini orttirishga intilish kuchaya boradi. his-tuyg‘ularida ham o‘zgarish yuz beradi. O‘z-o‘zlarini tarbiyalashga kirishadilar. Ideal tanlash va unga ergashish kuchayadi. Bu davrda ular o‘rtasida munozaralar o‘tkazish yaxshi natija beradi. O‘spirinlar o‘z guruhiga intiladi. Shuning uchun ham o‘spirinning barcha intilishlari ma’lum maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Ularda o‘quv fanlarini tanlashga nisbatan ehtiyoj kuchaya boradi. O‘spirinlik bu aqliy faoliyatning ham rivojlanish davri sanaladi. Ular o‘z fikrlarini mustaqil ifodalashga harakat qilib, shaxslik xislatlarini namoyish eta boshlaydilar. Shunda o‘qituvchilar va katta yoshlilar ularning hali g‘o‘r fikrlari va dunyoqarashlarini to‘g‘ri yo‘naltirishlari muhim. Zero, bu davrda o‘z-o‘zini anglash, ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy xislatlari tez shakllanadi. Bunga uning faoliyati, jamoada va jamoat joylarida o‘zini tutishi, odamlar bilan tez muloqotga kirishishi ham turtki bo‘ladi.

O‘zini kattalardek his etish, o‘ziga hosligini namoyon etish, boshqalarning diqqatini o‘ziga qaratishga harakat qiladi. Axloqiy muammolarni o‘z qarashlari nuqtai nazaridan hal eta boshlaydi. Hayot mohiyati, baxt, burch, shaxs erkinligini o‘z qiziqishlari bilan o‘lchaydilar. Shu bois ularga katta yoshlilarning beg‘araz, to‘g‘ri yo‘nalish berishlari o‘ta muhim. Mazkur davrda yoshlar xulqi ham tarkib topa

boshlaydi. Bunda shaxsning jamoadagi mavqei, jamoa shaxslari bilan muomala-muloqoti muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E. G‘oziyev «Umumiy psixologiya Psixologiya» mutaxassisligi uchun darslik Toshkent- «Unversiteti»-2017 yil
2. Amaliy psixologiya (N.Boymurodov) Toshkent-2015
3. Umumiy psixologiya (N.Zufarova) Toshkent-2018
4. Umumiy psixologiya (M.Xaydarova) Toshkent-2018
5. www.ziyonet.uz

TA'LIMDA ZAMONAVIY YONDASHUV VA INNOVATSION
TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI

Yo'ldoshev Sarvarbek Uktamboy o'g'li
Urganch davlat pedagogika instituti
Musiqqa ta'limi va san'at mutaxassisligi
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada musiqa madaniyati fanini o'qitishdagi innovatsion texnologiyalardan foydalanish mohiyati va tushunchalari haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: musiqa savodxonligi, musiqa tinglash, musiqiy ritmik harakatlar, elektron pochta, “Google + hangouts, Skype”.

MODERN TECHNOLOGIES AND INNOVATIVE TECHNOLOGY IN
EDUCATION, TECHNOLOGY AND ITS THEORY

Urgench state pedagogical institute
Music education and specialty
Yuldashev Sarvarbek Uktamboy's son,
graduate student of the 2nd stage

Abstract: The article deals with views and discussions of new technologies in teaching music culture.

Keywords: music literacy, music listening, musical rhythmic drawing, e-mail, “Google + hangouts, Skype”.

Yurtimizda barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham keng qamrovli yangilanishlar va ijobiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Bunga keng jamoatchilik muhokamasi natijasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni PF-60 “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari”¹ tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan yettita ustuvor yo'nalishdan iborat 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va uni “Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili”da amalga oshiriladigan dasturi tasdiqlandi.

Yurtimizda ta'limga berilayotgan e'tibor va o'zgarishlar yildan-yilga o'zining ijobiy samarasini bermoqda. Ma'lumki, ta'lim sifati samaradorligini oshirish uchun islohatlar va ilmiy tadqiqot faoliyatining o'rni ahamiyatlidir. Bugungi kunda yosh avlodaga nafaqat ta'lim berish ularni kelgusi katta hayotga tayyorlash ham lozim. Buning uchun o'quvchi-yoshlarda ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topish uchun turli

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son

ko‘nikma va tajribalar muhim. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun biz rivojlangan davlatlar ta‘lim tizimini o‘rganib tahlil qilib, ijobiy xususiyatlarini o‘zimizning qadriyatlarimizga moslashimiz lozim. Bugungi kunda barchamizga juda zarur bo‘layotgan ta‘limda multimedia vositalaridan foydalanib dars samaradorligini shakllantirish o‘zining natijasini ko‘rsatmoqda.

Ta‘lim mazmunini yangilash, takomillashtirish va sifat ko‘rsatkichlarini oshirish barobarida o‘qituvchi – murabbiylarning malakasini oshirish, ularning ilm – fan taraqqiyoti bilan hamqadam borishini, ayniqsa barcha sohalarga keng kirib kelgan va qo‘llanilayotgan axborot texnologiyalari, interfaol usullardan unumli foydalana oladigan, kompyuter bilan erkin muloqot qila oladigan va o‘z faoliyatida, dars samaradorligini ta‘minlashga tadbiq eta oladigan darajada tayyorlash, manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda yangi o‘quv o‘rinlarini yaratish va maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga o‘qitish bo‘yicha chora tadbirlar bugungi kunning muhim vazifalaridandir.

O‘qitish jarayonining samaradorligini oshirishda ta‘limga multimedia vositalaridan mohirona foydalanish muhim o‘rin tutadi. Zero, an‘anaviy ta‘limda o‘quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsalar, rivojlantiruvchi ta‘lim mezonlariga muvofiq bilimlarni o‘quvchilarning o‘zlari o‘rganishi, tahlil qila olishi, xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishiga yo‘naltirilishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan umumiy o‘rta ta‘lim tizimida multimedia vositalaridan foydalanish, ularni amaliyotga keng tadbiq etish ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi².

Ta‘lim jarayonida zamonaviy yondashuvlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish muammosi bo‘yicha ilmiy-adabiy manbalarda ko‘rsatilgan yondashuvlarni ko‘rib chiqsak: S. N. Sazonova va T. V. Volosovets, barcha sub’ektlarning maqsadli faoliyatini boshqarish ta‘lim muassasasining maqbul ishlashi, majburiy rivojlanishi, shakllanishi va barqarorlashishini ta‘minlaydi, deb hisoblashadi³.

Kasbiy va pedagogik yondashuvlardan kompetentsiyalarning samarali amalga oshirilishini ta‘minlaydigan shaxsiy va kasbiy fazilatlar to‘plami sifatida qaraladi. Kompetentsiyaga asoslangan yondashuv so‘nggi yillarda tobora ommalashib borayotgan pedagogik fikrning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

² Альмяшева Л.В. Социализация молодежи посредством студенческих объединений // Вестник Челябинского государственного университета. - Челябинск. - 2013. – С. 141-143.

³ Инновации и современные технологии в системе образования: материалы II международной научно-практической конференции 20–21 февраля 2012 года. – Пенза – Ереван – Шадринск: Научно-издательский центр «Социосфера», 2012. – 388 с.

V. N. Vvedenskiy quyidagilarni ta’kidlaydi:

➤ o‘qituvchining kommunikativ kompetentsiyasi professional integral sifat sifatida. Ushbu kompetentsiyaning asosiy tarkibiy qismlari: ekstraversiya, to‘g‘ri tashkil etish qobiliyati va fikr-mulohaza, nutq qobiliyati, eshitish va tinglash qobiliyati, hissiy barqarorlik;

➤ axborot kompetentsiyasi, shu jumladan o‘zi, boshqa o‘qituvchilar va talabalarning ish tajribasi to‘g‘risidagi ma’lumotlar miqdori;

➤ o‘qituvchining o‘z xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyatining mavjudligini o‘z ichiga olgan tartibga soluvchi kompetentsiyasi.

Bunga quyidagilar kiradi: rejalashtirish, maqsadlarni belgilash, barqaror faoliyat va safarbarlik, aks ettirish, faoliyat natijalarini baholash. O‘qituvchi faoliyatining asosiy belgilovchi omillari o‘qituvchining intellektual va pedagogik kompetentsiyasining axloqiy qadriyatlarini bo‘lib, u sintez, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, mavhumlashtirish, konkretlashtirish va boshqa fikrlash jarayonlari bo‘yicha ko‘nikmalar to‘plami sifatida qaraladi. Shuningdek, tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik, fantaziya, o‘xshashlik kabi qaliy fazilatlar.

Kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar to‘plami bilan belgilanadigan o‘qituvchining operatsion kompetentsiyasi: *tashkiliy, bashoratli, proeksion, fan-uslubiy, ekspert, pedagogik improvizatsiya ko‘nikmalari* [10]. Yu. I. Kalinovskiy kompetentsiya tushunchasiga yettita yetakchini ajratib, kasbiy ko‘nikma va qobiliyatlarni kiritadi:

- **fundamental** (falsafiy va antropologik bilimlarning predmetli psixologik va pedagogik bilimlar bilan o‘zaro bog‘liqligini ta’minlaydigan fan asoslari bo‘yicha nazariy bilimlarning mavjudligi, fan bilimlarining kengligi va chuqurligi, tahlil qilish va sintez qilish qobiliyati);

- **axborot** (axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati va axborot makonida harakat qilish qobiliyati);

- **kommunikativ** (bag‘rikenglik va ijtimoiy intellekt);

- **tadqiqot** (pedagogik aks ettirishni tashkil qilish qobiliyati va qobiliyati);

- **integral** (tafsilotlarni qo‘shish orqali ob‘ektni takomillashtirish qobiliyati);

- **amaliy** (maqbul qarorlar qabul qilish va ko‘plab shartlar asosida to‘g‘ri qarorlar qabul qilish qobiliyati);

- **boshqaruv**⁴.

Pedagogik tajriba shuni ko‘rsatadiki, musiqiy ta’lim muammolarini hal qilish o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligidan boshlanadi. O‘qituvchining pedagogik kasbiy mahorati samarali va sifatli o‘sishtirish va pedagogik kompetentsiyalarni o‘z

⁴ Калиновский, Ю.И. Развитие социально-профессиональной мобильности педагога в контексте социокультурной образовательной политики региона. Дис. д.пед.наук [Текст] / Ю.И. Калиновский – С.Пб., 2001.

vaqtida o‘zlashtirmasdan mumkin emas. Shunday qilib, nafaqat ma’lum bir sohadagi asosiy bilimlarga, balki umumiy madaniyatga, shu jumladan axborot madaniyatiga asoslangan bunday ta’lim dolzarbdir. Shu munosabat bilan, har bir o‘qituvchi zamonaviy innovatsion texnologiyalari sohasida tayyorgarlikka muhtoj deb ta’kidlashimiz mumkin.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida musiqa madaniyati jarayonida o‘quvchilarining turli xil musiqiy faoliyat turlarida rivojlanishiga qaratilgan:

- musiqa savodxonligi;
- musiqa tinglash;
- vokal ijro etish;
- musiqiy ritmik harakatlar;
- bolalar musiqa asboblari bilan chalish.

Yu.M. Gorvitsning ta’kidlashicha, texnologiya va ma’lumotni mohirona va samarali biladigan odam boshqacha, yangi fikrlash uslubiga ega, yuzaga keladigan muammolarni baholashga, o‘z faoliyatini tashkil etishga tubdan boshqacha yondashadi⁵.

Zamonaviy talablarga asoslanib, musiqa o‘qituvchilarining axborot kompetentsiyasini rivojlantirishning asosiy usullarini aniqlash mumkin:

- AKTdan foydalanish uchun ijobiy motivatsiyani shakllantirish;
- ovoz va grafikani qayta ishlash va ko‘paytirish, fotosuratlar va videolarni tahrirlash, Microsoft Office yordamida ishlash uchun maxsus dasturlardan foydalangan holda vizual va didaktik qo‘llanmalar va mahsulotlarni tayyorlashning uslubiy asoslarini majburiy o‘zlashtirish;
- pedagogik faoliyatda internet, elektron va raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish;
- ijodiy guruhlar va uslubiy birlashmalarda ishlash;
- eksperimental va tadqiqot faoliyatini tashkil etish;
- pedagogik texnologiyalar yangiliklarini o‘zlashtirish, innovatsion faoliyat;
- pedagogik qo‘llab-quvvatlashning turli shakllaridan foydalanish;
- kasbiy mahorat pedagogik tanlovlarida, mahorat darslarida, konferentsiyalarda, forumlarda ishtirok etish;
- o‘zingizning pedagogik tajribangizni umumlashtirish va tarjima qilish.

Ammo musiqa o‘qituvchisi ta’lim jarayonida zamonaviy yondashuvlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurligini anglamasa, sanab o‘tilgan usullardan biri samarali bo‘lmaydi.

⁵ Горвиц, Ю.М. Новые информационные технологии в дошкольном образовании. [Текст] / Ю.М. Горвиц, А.А. Чайнова, Н.Н. Поддъяков. – М.: ЛИНКА-ПРЕСС, 1998. –328 с.

Bugungi kunda axborotlashtirishni ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning asosiy usullaridan biri deb hisoblash mumkin. Ta’lim bilan bog‘liq axborotlashtirish zamonaviy dunyoda dolzarb va muhim masala bo‘lib, zamonaviy jamiyatning ustuvor vazifalaridan biri sifatida qayd etilgan. Bu jamiyatning tobora kengayib borayotgan intellektual salohiyatidan faol foydalanishni, axborot texnologiyalarini hayotning barcha sohalarini rivojlantirish bilan birlashtirishni ta’minlaydi va jamiyatning har qanday odamiga ishonchli ma’lumot manbalariga ega bo‘lish imkoniyatini beradi. Axborotlashtirish jarayonlari bilan bog‘liq jamiyatdagi o‘zgarishlar jamiyatning sifat jihatidan yangi axborot muhitini yaratishga va ilmiy-texnik taraqqiyotni tezlashtirishga yordam beradi, bu esa shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Axborot tushunchasi odamlar tomonidan og‘zaki, yozma yoki boshqa yo‘l bilan uzatiladigan ma’lumotlar sifatida talqin qilinishi mumkin. Hozirgi vaqtda zamonaviy innovatsion axborot texnologiyalari tobora kengayib bormoqda va ularni qo‘llash sohalari kengaymoqda.

Axborot texnologiyasi-ob’ekt, jarayon yoki hodisa (axborot mahsuloti) holati to‘g‘risida yangi sifatli ma’lumot olish uchun ma’lumotlarni to‘plash, qayta ishlash va uzatish vositalari va usullari to‘plamidan foydalanadigan jarayon. Axborot texnologiyalarining xususiyatlari jamiyatning axborot resurslaridan faol va samarali foydalanishni o‘z ichiga oladi, axborot jarayonlarini optimallashtirish va avtomatlashtirishga yordam beradi. Hozirgi bosqichda axborot texnologiyalari odamlar o‘rtasidagi axborot o‘zaro ta’siri modelini amalga oshirishda va ommaviy axborot vositalarini tayyorlash va tarqatish jarayonida muhim o‘rin tutadi. Axborot texnologiyalari ta’lim tizimini rivojlantirishda va jamiyatni intellektualizatsiya qilish jarayonida asosiy o‘rinni egallaydi.

Axborot texnologiyalarini joriy etishning asosiy maqsadi ta’lim muassasasining yagona axborot makonini, o‘quv jarayonining barcha ishtirokchilari: *ma’muriyat, o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ularning ota-onalari* ishtirok etadigan va axborot darajasida bog‘langan tizimni yaratishdir. Buni amalga oshirish uchun an’anaviy o‘qitish usullari va zamonaviy axborot texnologiyalarini birlashtira oladigan tayyorlangan pedagogik kadrlar kerak. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’lim sohasi bilan o‘zaro ta’siri o‘qituvchilarga ta’limning mazmuni, usullari va tashkiliy shakllarini sifat jihatidan o‘zgartirishga imkon beradi. Ushbu texnologiyalarning ta’limdagi asosiy maqsadi axborot jamiyatida o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ta’lim jarayonini individuallashtirish, insonparvarlashtirish va rivojlantirishdir va ta’lim tizimining barcha bosqichlarida ta’lim sifatini oshirish⁶.

⁶ Осипова, О.П. Формирование ИКТ – компетентности учителя начальных классов [Текст] / О.П. Осипова // Дополнительное образование. 2006. – № 6. - С. 34 – 39.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyasi - bu ma'lum bir natijaga erishishga qaratilgan turli xil axborot manbalariga (*elektron, bosma, instrumental, inson*) va qo'shma faoliyat vositalariga kirish uchun maxsus dasturiy va texnik vositalardan foydalanadigan pedagogik texnologiya.

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotidagi aloqa texnologiyalarining sub'ektlari uni bevosita amalga oshiradiganlardir, ya'ni o'qituvchilar. Kommunikativ texnologiyalarning ob'ektlari to'g'ridan-to'g'ri kommunikativ ta'sirga yo'naltirilgan, ya'ni maktabgacha yoshdagi bolalardir. Kommunikativ texnologiyalarni ishlab chiqish bir necha bosqichlarga ega:

– **birinchi bosqich** - maqsad va vazifalarni shakllantirishni, ob'ektni aniqlashni ta'minlaydigan nazariy;

- **ikkinchi bosqich** – uslubiy, bu reja tuzish, usullar, usullar va vositalarni tanlash va asoslash bilan bog'liq;

– **uchinchi bosqich** - pedagogik loyihaning amaliy faoliyatini amalga oshirishni ta'minlaydigan protsessual bosqich.

Olim I.V.Robert zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sifatida ma'lumotlarni to'plash, saqlash, qayta ishlash, uzatish va kompyuter tarmoqlarining axborot resurslariga kirish imkoniyatlarini ta'minlaydigan dasturiy-apparat va texnik vositalarni, mikroprotsessori va kompyuter texnologiyalarini, axborot uzatish va almashish tizimlarini tushunishni taklif qiladi⁷.

Innovatsion axborot texnologiyalariga kasbiy qiziqish pedagogik faoliyatni axborot bilan ta'minlashni tashkil etish masalalarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Axborot texnologiyalaridan foydalanishning bir nechta imkoniyatlarini ajratish mumkin:

1. Ma'lumot qidirish;

➤ elektron kutubxonalarda;

➤ brauzerlardan foydalanish (Microsoft Internet Explorer, Google Chrome, Mozilla Firefox, Opera, Yandex, SlimBrowser, QupZilla, Comodo IceDragon, Browzar, Amigo va boshqalar.);

➤ qidiruv tizimlari (*Google.ru, Mail.ru, Yandex.ru, Rambler.ru, Bing.com, Yahoo.com, Sputnik.ru, Nigma.ru, Webalta.ru, Metabot.ru va boshqalar*).

2. Tarqatish, joriy etish va tajriba orttirish (*videokonferentsiyalarda nutq so'zlash, ommaviy axborot vositalarida nashr etish, konferentsiyalar va professional tanlovlarda qatnashish va hk*).

3. Axborotni saqlash va saqlash:

➤ *Blu-Ray disklari, online kutubxonalari, flash-xotira;*

⁷ Роберт, И.В. Распределенное изучение информационных и коммуникационных технологий в общеобразовательных предметах [Текст] /И.В. Роберт// Информатика и образование. – 2001. – №5.

➤ *Ma'lumotlarni saqlash (Google Drive, Dropbox, Mega, Yandex. disk, iDrive, MediaFire, ADrive, Box.net va boshqalar).*

4. Ovoz va grafikani qayta ishlash va ijro etish

➤ *pleyerlar: Adobe Flash Player, KMPlayer, aimp, iTunes, Media Player Classic, Windows Media Player (WMP), VLC Media Player, QuickTime Player, Winamp, Aire Freshener va boshqalar.*

➤ *rasmlarni ko'rish uchun dasturlar: IrfanView, ACDSee, FastStone Image Viewer, STDU Viewer, PhotoShop, Picasa, Nero Kwik Media va boshqalar.*

➤ *sxemalar va grafikalar yaratish uchun dasturlar: Microsoft Office Visio, SmartDraw, Edge Diagrammer, Diagram Studio, PowerPlugs, DeltaGraph va boshqalar.*

5. Videoni qayta ishlash va tahrirlash:

Dasturlar: Windows Movie Maker, Movavi Video Editor, Sony Vegas Pro, VideoPad Video Editor, Adobe Premiere Pro, VSDC Free Video Editor, Avidemux, Edius Pro va boshqalar..

Musiqiy ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning asosiy shakllari:

➤ *taqdimotlar;*

➤ *interfaol doska bilan ishlash;*

➤ *video va audio parchalar;*

➤ *tayyor dasturiy mahsulotlar: o'quv diskleri, virtual ekskursiyalar, elektron kitoblar, elektron kutubxonalar, ma'lumotnomalar, qo'llanmalar, o'quv dasturlari va boshqalar.*

Innovatsion axborot vositalari bir nechta shakllarni o'z ichiga oladi: *Internet, elektron pochta yoki pochta, elektron konferentsiya va videokonferentsaloqa.* Ushbu vositalar o'qituvchilarga ma'lumot almashish, o'z g'oyalarini translyatsiya qilish, turli muammolarni hal qilish va muhokama qilishda ishtirok etish imkonini beradi.

Elektron pochta (elektron pochta) – modem yordamida jamoat (yoki maxsus) telefon tarmog'iga ulangan kompyuter xabarlarini saqlash va yo'naltirish funksiyalarini bajaradigan kompyuter foydalanuvchilari o'rtasida xabarlarini yuborish tizimi. Agar biz elektron pochta an'anaviy bilan taqqoslasak, birinchisi bir necha soniya ichida tezroq etkazib berishdan ustundir. Elektron pochta nafaqat matn, balki harfga biriktirilgan turli formatdagi hujjatlar, rasmlar va hatto video materiallar ham bo'lishi mumkin. Shuningdek, siz elektron pochta xabarlarini qabul qilishingiz va yuborishingiz mumkin bo'lgan turli xil mobil qurilmalar mavjud.

Online konferentsiya aloqasi-assenkron aloqa muhiti o'qituvchilar o'rtasida samarali hamkorlik qilish uchun ishlatilishi mumkin, bu sizning fikringizni yozma ravishda bayon qilishingiz, savol berishingiz va boshqa ishtirokchilarning matnini o'qishingiz mumkin bo'lgan forumdir. Online konferentsiyalarda qatnashish o'qituvchilarning o'z-o'zini tarbiyalashi uchun juda samarali.

Videokonferentsaloqa-o‘qituvchilar Real vaqtda o‘zaro aloqada bo‘lganda sinxronlashtiriladi. Bu maslahat, ma’ruza yoki telemost kabi aloqa qilish mumkin. Videokonferentsiyaning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat: foydalanish qulayligi, realizm, vaqtni tejash, miqyoslilik va xavfsizlik. Eng keng tarqalgan video aloqa xizmatlari: *Google + hangouts, Skype, Facetime, Tango, Viber, Jitsi va boshqalar.*

Ta’lim jarayonini sifatli o‘zgartirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish jamiyat rivojlanishining ko‘rsatkichlaridan biridir. Darhaqiqat, musiqiy rahbarning amaliy faoliyatiga mualliflik multimedia loyihalari, ta’lim mahsulotlari, elektron musiqa va o‘yin qo‘llanmalarini ishlab chiqish shaklida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish o‘quv jarayonini tashkil etish sifatini oshiradi va bolaning musiqiy rivojlanish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ibrohimov O.A. «O‘zbek xalq musiqa ijodi» (metodik tavsiyalar I qism), Toshkent, 1994 y.
2. Nurmatov H., Ibrohimov O. Musiqa. 6-sinf uchun o‘quv qo‘llanma. O‘qituvchi. 1997 y.
3. Mamadaliev F. Milliy musiqa ijrochiligi masalalari.

CUSO₄ VA NISO₄ TUZLARINING, 8-OKSIXINOLIN VA GLITSIN ISHTIROKIDAGI ARALASHLIGANDLI KOMPLEKS BIRIKMALARINI SPEKTROFOTOMETRIYA ANALIZ USULI BILAN TAHLIL QILISH

**Mamatova G.Y., ** Abdurahmanov I.E.,*

***Buvrayev E.R., *Safarov K.D.*

**Sharof Rashidov nomidagi Samarqad davlat universiteti talabasi*

***Sharof Rashidov nomidagi Samarqad davlat universiteti o‘qituvchisi*

Minglinora97@gmail.com

Annotatsiya: Hozirgi kunda 3d-metallar bilan organik birikmalarning kompleks birikmalarini sintez qilish hamda tuzilishi va xossalarini tadqiq qilish noorganik kimyoning, xususan kompleks birikmalar kimyosining istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu komplekslarning kimyoviy texnologiyada, analitik kimyoda, meditsinada va xalq xo‘jaligining turli sohalarida qo‘llanilishning katta imkoniyatlari bilan bog‘liq.

Аннотация: В настоящее время синтез комплексных соединений органических соединений с 3d-металлами и исследование их структуры и свойств является одним из перспективных направлений неорганической химии, особенно химии комплексных соединений. Это связано с большими возможностями использования комплексов в химической технологии, аналитической химии, медицине и различных областях народного хозяйства.

Abstract: Currently, the synthesis of complex compounds of organic compounds with 3d metals and research of their structure and properties is one of the promising directions of inorganic chemistry, especially the chemistry of complex compounds. This is due to the great possibilities of the use of complexes in chemical technology, analytical chemistry, medicine and various fields of the national economy.

Kalit so‘zi: Spektrofotometr, aralashligand, to‘lqin uzunligi, oksoxinolin, gilitsin

Ключевое слово: Спектрофотометр, смешанный лиганд, длина волны, оксохинолин, глицин

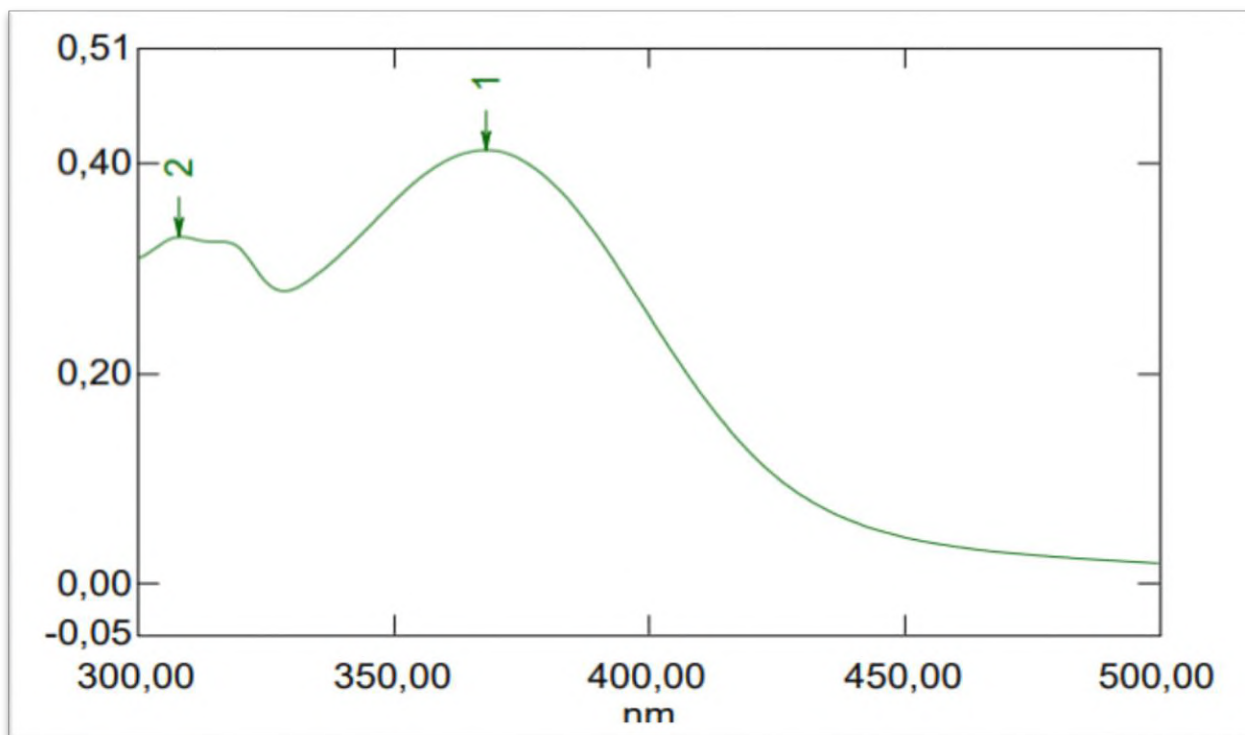
Keyword: Spectrophotometer, mixed ligand, wavelength, oxoquinoline, glycine

Spektrofotometrik analizda “UV-2600 Series Spectrophotometer” dan foydalanildi.

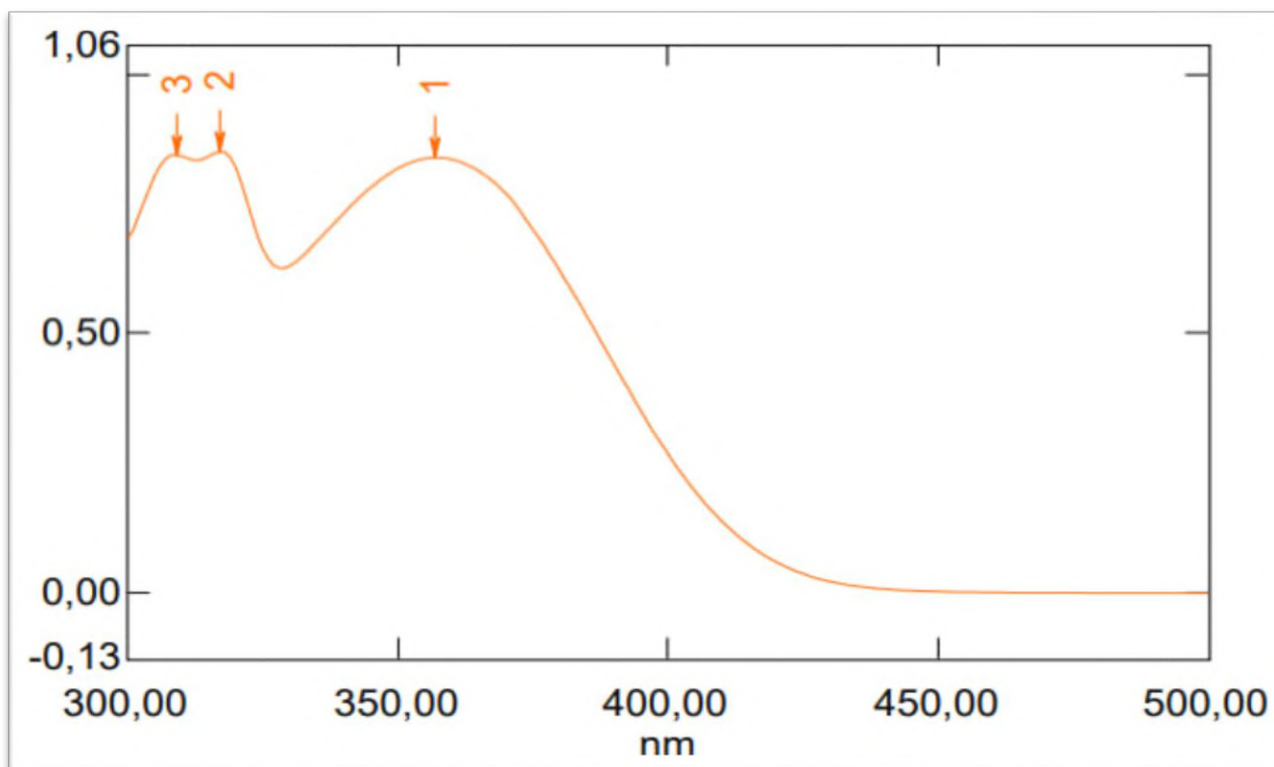
Olingan natijalar : To‘lqin uzunligi 300-700 nm oralig‘ida tekshirildi.

Olingan aralashma sovitilganda ba‘zi reaksiya maxsulotlari cho‘kma ko‘rinishida , ba‘zi maxsulotlar rangli birikmalar (sarg‘ish-yashil) ko‘rinishida ajralib chiqdi. Kompleks birikma hosil bo‘lgan yoki bo‘lmaganligini aniqlash maqsadida ushbu rangli

eritmalar hamda erkin 8-oksixinolinning, amkinokislotaning, nikel tuzlari eritmalarining yutilish spektrlari o’lchandi.

CuSO₄, 8-oksixinolin va glitsin komponentlarining aralashmasidan olingan spektrofotometriya natijasi.

NiSO₄, 8-oksixinolin va glitsin komponentlarining aralashmasidan olingan spektrofotometriya natijasi.

Kompleks hosil bo'layotgan yoki bo'lmayotganligini aniqlash uchun Spektrofotometr analiz usulida tahlil o'tkazildi. Har bir eritmaning spektrofotometrini olishdan oldin, dastlabki reagentlarning spektrofotometrlari tahlil qilindi. Ushbu natijalardan shuni bilish mumkinki, erkin holdagi komponentlar hamda ularning reaksiyasidan hosil bo'lgan maxsulotlarning yutilish maksimumlarida keskin o'zgarish borligi kuzatilmoqda. Bu esa eritmada ushbu komponentlar o'zaro ta'sirlashib, mutloqa yangi birikmalar hosil qiladi, degan xulosa chiqarishimizga to'laqonli asos bo'ladi.

Hosil bo'lgan kompleks birikmalar ligandlardan farqli 887-919⁰C temperatura oralig'ida parchalanadi. Aralash ligandli komplekslar boshqa komplekslarga nisbatan termik barqaror. Shuni aytish kerakki, erituvchi sifatida suvdan foydalanib hosil qilingan kompleks birikma tarkibida kristallizatsion suv bor va u kristalgidrat hisoblanadi. Termik analiz natijasida kompleks birikma parchalanishi natijasida organik moddalar yonishi va parchalanish maxsulotlari oksidlanishi natijasida oksidlar hosil bo'lishi bilan boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Е.В. Ковалева, Н.В. Макаренко. Синтез, строение и свойства фторидных комплексных соединений сурьмы(III) с аминокислотами//Вестник ДВО РАН. 2019. № 6
2. Ахметов Н.С, Общая и неорганическая химия, С.Высшая школа, 2002
3. К.М.Ахмеров, А.Жалилов, Р.С.Сайфитдинов “ Umumiy kimyo va anorganik kimyo” , “O'zbekiston” 2006.
4. Ю.Т.Ташпулатов, Ш.С.Ўсакوف. Anorganik kimyo. Toshkent. O'qituvchi. 1992y.
5. Раҳимов Ҳ. Р. А норганик хим ия, Т ош кент, «Ўқитувчи», 1984.
6. Дробилова О.М. Термодинамические арактеристикикоординационных равновесий β-аланина, L-серина, D,L-α-аланил-D,L-α-аланина, глицил-глицина и глицил-аспарагина с ионами 3d-переходных металлов(II) в водном растворе // автореф.дис... канд.хим. наук. Иваново. 2011.

COGNITIVE FEATURES OF ETHNONYMS

Nurtayeva Zebuniso

Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstract. Ethnonyms, the names used to identify and refer to ethnic groups, carry profound cognitive implications that extend far beyond mere labels. Embedded within these seemingly simple terms are complex webs of identity, perception, and cultural constructs, shaping how individuals and societies perceive themselves and others. Exploring the cognitive features of ethnonyms unveils the intricate interplay between language, culture, and cognition, offering insights into the multifaceted nature of human categorization and social dynamics.

Key words: Ethnonyms, Cognitive implications, Identity construction, Self-perception, Social dynamics, Linguistic markers, Symbolism, Stereotypes, Social cohesion, Inclusive language practices.

Introduction. Names hold power; they encapsulate identity, heritage, and collective memory. Ethnonyms serve as linguistic markers that delineate boundaries, both real and imagined, between different groups within a society. Whether self-referential or externally imposed, these names play a crucial role in shaping individual and collective identities, influencing how people perceive themselves and their place in the world. Ethnonyms contribute significantly to the construction of identity, influencing how individuals perceive themselves and relate to others. Self-referential ethnonyms, chosen by members of a particular ethnic group, often carry deep cultural and historical significance. They serve as symbols of pride, resilience, and solidarity, fostering a sense of belonging and shared heritage among community members.

Literature review. In the literature, scholars like Susan D. Gagliardi: Known for her work on linguistic relativity and its influence on the cognitive representation of ethnonyms and Dr. Carlos A. García: Renowned for research on the intersection of culture and cognition, particularly regarding the mental connections between ethnonyms and cultural traits. Besides, Prof. Anna K. Choi: have investigated how ethnonyms are processed, categorized, and represented in the human mind. This includes studies on the mental connections between ethnonyms and associated cultural traits, stereotypes, and biases. Additionally, researchers have explored how the use of ethnonyms can influence perception, social cognition, and intergroup relations. The literature also covers the role of language in shaping the cognitive features of ethnonyms, including how linguistic structures and linguistic relativity may impact the mental representation and understanding of ethnonyms. Furthermore, the review would encompass discussions on the influence of historical, political, and socio-cultural

factors on the cognitive processing of ethnonyms. Overall, a literature review on the cognitive features of ethnonyms provides valuable insight into the intricate relationship between language, culture, and cognition, shedding light on how individuals perceive, understand, and categorize ethnically specific names within the complex landscape of human cognition and social interaction.

Discussion and analysis. Ethnonyms serve as linguistic markers that define and differentiate ethnic groups within a society. Whether self-referential or externally imposed, these names carry deep cultural and historical significance, reflecting the collective identity, heritage, and values of a particular group. Ethnonyms play a crucial role in shaping individual and collective identities, influencing how people perceive themselves and their place in the world.

Self-referential ethnonyms, chosen by members of a particular ethnic group, often serve as symbols of pride, resilience, and solidarity. These names encapsulate the shared experiences, traditions, and values that bind community members together, fostering a sense of belonging and mutual recognition. By embracing their ethnonyms, individuals affirm their cultural heritage and affirm their place within the larger social fabric.

Conversely, externally imposed ethnonyms can perpetuate stereotypes and contribute to the marginalization of certain ethnic groups. Terms laden with negative connotations or historical baggage can reinforce social hierarchies and power dynamics, impacting the self-esteem and well-being of affected individuals. Such ethnonyms may reflect biases, prejudices, and inequalities within society, shaping how these groups are perceived and treated by others. The linguistic features of ethnonyms provide valuable insights into the cultural and historical context in which they emerge. Etymological analysis reveals the complex trajectories of migration, conquest, and cultural exchange that shape the evolution of these terms over time. Moreover, variations in phonology, morphology, and semantics reflect the diverse linguistic landscape and cultural diversity within and across ethnic groups.

Ethnonyms highlight the fluid and dynamic nature of identity, as individuals negotiate multiple social identities across different contexts. While these names may serve as markers of ethnic affiliation, they do not encompass the entirety of one's identity. Individuals may identify with multiple ethnic or cultural groups, and their self-perception is shaped by a myriad of factors, including personal experiences, social interactions, and broader societal influences.

Ethnonyms shape not only internal perceptions but also external perceptions of ethnic groups. The way in which a group is labeled influences how it is perceived by others, shaping intergroup attitudes and behaviors. Positive ethnonyms that emphasize shared humanity and diversity can foster empathy, understanding, and intergroup harmony.

Conversely, derogatory or dehumanizing ethnonyms fuel prejudice, discrimination, and conflict. Loaded with historical baggage and cultural biases, these terms reinforce stereotypes and contribute to the perpetuation of intergroup tensions and inequalities.

Ethnonyms reflect the rich tapestry of human diversity, encompassing linguistic, ethnic, and cultural dimensions. The linguistic features of ethnonyms, including phonology, morphology, and semantics, provide insights into the cultural and historical context in which they emerge. Etymological analysis reveals the complex trajectories of migration, conquest, and cultural exchange that shape the evolution of ethnonyms over time.

Moreover, ethnonyms highlight the dynamic nature of language and culture, as they evolve in response to social, political, and economic forces. Changes in power dynamics, colonial legacies, and globalization all influence the linguistic landscape, giving rise to new ethnonyms and reshaping existing ones.

When analyzing the cognitive features of ethnonyms, it is essential to consider the intersection of language, culture, and cognition. Understanding how individuals perceive and process ethnonyms provides valuable insights into the complexities of human cognition and social interaction.

Firstly, the analysis could delve into the role of language in shaping the cognitive representation of ethnonyms. Studies have shown that the linguistic structures and categories within a language can influence how ethnonyms are perceived and categorized in the mind. Furthermore, the concept of linguistic relativity, which posits that language can shape thought, may play a significant role in how individuals cognitively process ethnonyms.

Secondly, the analysis should explore the cultural and social dimensions of ethnonyms. Ethnonyms are intricately linked to cultural identity, and their cognitive processing is influenced by the cultural traits, stereotypes, and biases associated with specific ethnic groups. Understanding how these cultural factors impact the cognitive features of ethnonyms provides important insights into intergroup relations and social cognition.

Additionally, the analysis could discuss the psychological implications of ethnonyms. Research has shown that the use of ethnonyms can influence perception and attitudes towards different ethnic groups, giving rise to cognitive biases and stereotypes. Exploring these psychological implications is crucial for understanding how ethnonyms contribute to the complex cognitive landscape of human social cognition.

Moreover, an analysis of the cognitive features of ethnonyms should consider interdisciplinary perspectives. Drawing from fields such as anthropology, linguistics, psychology, and cognitive science provides a holistic understanding of how ethnonyms

are cognitively processed and represented, enriching the discourse with diverse viewpoints and methodologies.

Conclusion. The cognitive features of ethnonyms offer a window into the intricate interplay between language, identity, and culture. By examining the ways in which these terms shape individual and collective perceptions, we gain a deeper understanding of the complex dynamics that underlie intergroup relations and social identity. Recognizing the power of ethnonyms to shape attitudes and behaviors, we are reminded of the importance of linguistic sensitivity, cultural awareness, and inclusive language practices in promoting social cohesion and mutual respect in diverse societies. In embracing the diversity of ethnonyms, we celebrate the richness of human experience and reaffirm our commitment to building a more inclusive and equitable world. The analysis of the cognitive features of ethnonyms offers a rich and multifaceted exploration of the intricate relationship between language, culture, and cognition. By examining the linguistic, cultural, and psychological dimensions of ethnonyms, the analysis contributes to a deeper understanding of how individuals perceive, understand, and categorize ethnically specific names within the complex landscape of human cognition and social interaction.

References:

1. Hobsbawm, E., & Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge
2. Jenkins, R. (2008). *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. Sage.
3. Joseph, J. E. (2004). *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. Palgrave Macmillan.
4. Le Page, R. B., & Tabouret-Keller, A. (1985). *Acts of Identity: Creole-Based Approaches to Language and Ethnicity*. Cambridge University Press.
5. Sapir, E. (1949). *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*. University of California Press.
6. Rakhmonova, A., & E'zoza, A. (2023). Informational Technologies in the modern classrooms.
7. Rakhmonova, A. (2022). Stylistic means with “eyes” and “eyebrows” in the manifestation of emotions of personages (based on English and Uzbek novels).
8. Rakhmonova, A., & Abduhakimova, Z. (2024). Pragmalinguistic aspects of emotiveness in English language. *Pedagogs*, 51(1), 167-170.
9. Amira R., Maftuna N. SOME FEATURES OF PHRASAL UNITS IN ENGLISH LANGUAGE //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 20. – №. 2. – C. 86-88.
10. Ulfatovna, R. A. (2022, December). BADIY PERSONAJLARNING HISSIYOTLARINI NAMOYON QILISHDA MUBOLAG ‘A (GIPERBOLA) NING QO ‘LLANILISHI (O ‘ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA). In *Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (Vol. 1, No. 3, pp. 245-252).

QUYOSH ENG YAQIN YULDUZ. QUYOSH HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT MAVZUSINI O'QITISH METODIKASI

Narbayev Azamat Baxramovich

Termiz davlat universiteti Umumiy fizika kafedrasini mudiri (PhD)

Yaxyoyeva Gulnora

Termiz davlat universiteti Akademik litseyi katta o'qituvchisi

Muxamadiyeva Farangiz Ro'ziqul qizi

Termiz davlat universiteti Fizika ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Termiz davlat universiteti Akademik litseyi o'quvchilariga Astronomiya fanini o'qitishda mediata'lim, ta'limni gumanitarlashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda darslarni tashkillashtirish usullariga to'xtalib o'tilgan. Maqolada “Quyosh eng yaqin yulduz. Quyosh haqida umumiy ma'lumot” mavzusini o'qitish bo'yicha 1 akademik soatga mo'ljallangan dars ishlanmasi, taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Akademik litseylarining dasturlarida Astronomiya faniga 36 soat ajratilgan bo'lib, shundan 32 soat nazariy mavzularga, 2 soat amaliy masala yechishga, 2 soat nazorat ishiga ajratilgan. “Oyning harakati, fazalari va davrlari” mavzu sini o'qitishga esa 2 akademik soat (80 minut) ajratilgan. Ushbu ajratilgan vaqt ichida mavzudagi tushunchalarni o'quvchilarga tushuntirish o'qituvchidan katta maxorat talab qiladi. Bunda mediata'lim imkoniyatlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish vaqtini tejash va o'quvchilarda mavzu bo'yicha to'liqroq tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Biz quyida 2 akademik soatli darsni mediata'lim imkoniyatlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'qitish metodikasini bayon qilib o'tamiz.

Darsning maqsadi:

Ta'limiy maqsad: O'quvchilarda, Quyosh haqida umumiy tasavvur hosil qilinadi, uning kimyoviy tarkibi va fizik tabiati haqida bilim, malaka shakllantiriladi. O'quvchilarda Quyosh atmosferasi haqida umumiy tasavvur hosil qilinadi.

Tarbiyaviy maqsad: milliardlab yulduzlarning vakili bo'lmish Quyoshni o'rgatish jarayonida estetik va ahloqiy tarbiya berish (Qadim misrlilar Quyoshga hayot mavbai, go'zallik va buyuklik ramzi sifatida sig'inganlar. Quyoshsiz Yerdagi hayotni tasavvur etish qiyin, Quyoshning go'zalligi — qadim Sharqda uni nuqoonsiz deb tan olinishiga sabab bo'lgan- Quyoshda doglar topilgandan keyin «hatto Quyoshda ham dog bor» degan iboraning kelib chiqishi ham qadimda unga soflikning timsoli sifatida qaralganini tasdiqlaydi).

Rivojlantiruvchi maqsad: - Quyosh sistemasi haqidagi ma'lumotlar aks etgan jadvaldan foydalana olish;

- astrono yangi astronomik ma'lumotlar va kosmosni o'zlashtirish bo'yicha davriy matbuot materiallaridan foydalanib, qisqacha obzor yoki referat tayyorlay olish;
- Quyosh va planetalarning fizik tabiatlariga oid sodda masalalarni yecha olish.
- Quyoshning asosiy fizik xarakteristikalari (Quyoshning aktivligi va uning Yerga ta'siri)ni tahlil qila olish.

Tayanch kompetensiyalar:

Kommunikativ kompetensiya: darslikda keltirilgan astronomik atamalarni, qonunlarni, qoidalarni og'zaki va yozma tarzda aniq tushunarli bayon qila olish; osmon jismlarini o'rganish orqali kashf etilgan qonuniyatlarni hamda ularning ahamiyatini tushunadi va tushuntirib bera oladi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi: turli axborot manbalaridan kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda izlab topa olishi, saralashi, tahlil qilish hamda axborot xavfsizligi qoidalarini bilish, rioya qila olish va ulardan samarali foydalanish; astronomik qonuniyatlarni boshqa fanlardagi axborotlar bilan mantiqiy bog'lay olish.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi: O'zlashtirgan bilimlariga tayangan holda mustaqil ravishda astronomiya fanining mohiyatini ifodalay olish; o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy va intellektual rivojlantirib borish. O'z xatti-harakatini adekvat baholay olish va mustaqil qaror qabul qila olish.

Dars turi: yangi bilim beruvchi.

Dars metodlari: muammoli vaziyatni o'rganish, Insert jadvali, FSMU texnologiyasi, Veen diagrammasi, T jadval.

Fanlararo aloqadorligi: matematika, geometriya, fizika, kimyo, biologiya.

Dars jihozlari: Quyosh modeli, Quyosh va planetalar haqida umumiy ma'lumotlar jamlangan jadval, Quyosh fotosferasining donadorligi, mash'allari va dog'lari (fotografiya), Protuberanslar va Quyosh tojlari (fotografiya).

Tayanch so'zlar:

Dars rejasi. (Izoh: O'qituvchi sinf o'quvchilarining imkoniyatidan kelib chiqqan holda darsni tashkil qilish bosqichlariga va vaqtiga o'zgartirish kiritish mumkin).

№	Dars bosqichlari	Vaqt
1	Tashkiliy qism	5 minut
2	O'tilgan mavzuni takrorlash	10 minut
3	Kirish suhbat	10 minut
4	Yangi mavzuni o'rganish	40 minut

5	Yangi mavzuni mustahkamlash (o‘quvchilarni baholash)	10 minut
6	Uyga vazifalar	5 minut

Darsning borishi:

1.Tashkiliy qism. Darsning kirish qismida “Bobo Quyosh” taftini his qilish maqsadida “qaynoqqina” suhbat o‘tkazish. Quyoshni tasvirlab yozilgan she’rlar va asarlardan parchalar keltiriladi.

2.O‘tilgan mavzuni takrorlash.

Mavzu qiziqarli bo‘lganligi uchun, o‘quvchilarga oldindan o‘qib kelish topshiriladi. Shu sababli yangi mavzu bayonidan oldin quyidagi insert jadvalini to‘ldirish talab qilinadi:

“Insert usuli” Matnni belgilash

(v) – **men bilgan narsani tasdiqlaydi**

(+) – **yangi ma’lumot**

(-) – **man bilgan narsaga zid**

(?) – **meni o‘ylantirdi bu borada qo‘shimcha bilim kerak**

Insert jadvali

Tushunchalar	V	+	-	?
Quyosh doimiysi				
Quyoshning spektri				
Quyosh haqida umumiy ma’lumotlar				
Quyoshning ichki tuzilishi				
Quyosh atmosferasi				

3. Yangi mavzuning bayoni. O‘quvchilarga yangi mavzuni tushuntirishdan avval “Tassavuringizdagi Quyosh qanday?” degan savol bilan “Muammoli vaziyat” hosil qilinadi. Ularga qisqacha ma’lumot beradi.

Shundan so‘ng o‘qituvchi quyidagi ketma-ketlikda 11-sinf Astronomiya elektron o‘quv qo‘llanmasi yoki mavzuning slaydi vorqali tushuncha beradi.

13-mavzu: Quyosh eng yaqin yulduz. Quyosh haqida umumiy ma’lumot

Reja:

1. Quyosh haqida umumiy ma’lumot
2. Quyosh doimiysi va Quyosh yorqinligi.
3. Quyosh fotosferasi va uning tuzilmalari. Quyosh dog‘lari.

“Quyosh –eng yaqin yulduz” mavzusini o‘rganishda o‘quvchilar Quyosh atmosferasi va undagi ob’ektlari fizikasi misolida plazma, srektral analiz va qisman yadro fizikasi elementlarini bir karra yodga olishlari maqsadga muvofiq. Shuningdek uni o‘tishda nurlanish qonuniyatlari, elektromagnit to‘lqinlarining shkalasi va elektromagnit maydonlarining o‘zaro ta’siri kabi muhim fizik tushunchalar hamda hodisalarni o‘quvchilarga eslatish ham muhim ahamiyatga ega.

Quyosh haqida umumiy ma’lumot

Dastlab Quyosh – Quyosh sistemasining eng yirik osmon jismi – yulduz ekanligi alohida qayd qilinib, uni o‘rganish milliardlab yulduzlarning fizik tabiatlari alohida tasavvur hosil qilish imkonini berishi haqida to‘xtalib o‘tiladi.

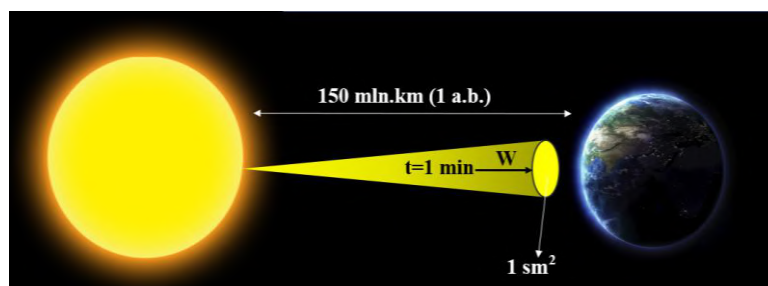
O‘quvchilarni Quyosh haqidagi umumiy ma’lumotlar bilan tanishtirishda uning kattaligi, massasi va zichligini Yerniki bilan solishtirish Quyoshni o‘quvchilar ko‘z o‘ngida yaqqol gavdalantirish uchun muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Quyoshning diametri 1 million 400 ming kilometr bo‘lib, Yernikidan qariyb 109 marta katta. Uning hajmiga 1 million 304 mingta Yer kattaligidagi sharlar joylashib, massasi $2 \cdot 10^{30}$ kilogrammni (Yerniki $6 \cdot 10^{24}$ kg) tashkil qiladi. Quyoshning o‘rtacha zichligi Yernikidan qariyb 4 barobar kam, ya’ni $1,4 \text{ g/sm}^3$. Plazma holatidagi Quyoshning ichki qatlamlaridagi zichligi, ko‘rsatilgan bu zichlikdan millionlab marta ko‘p bo‘lib, tashqi atmosfera qatlamlarida yuzlab marta kamdir. Quyoshning sirt temperaturasi 6000°C , markazida esa 16 million gradusgacha yetadi.

Quyoshdan har sekunda chiqayotgan energiya $4 \cdot 10^{26}$ J ga teng, biroq planetamiz uning energiyasini ikki milliarddan bir qisminigina qabul qiladi. Yer atmosferasidan tashqarida Quyoshdan kelayotgan nurlarga tik o‘rnatilgan har 1 sm^2 yuzaga 1 minutda tushayotgan nurlanish energisining miqdori taxminan 2 kaloriyaga tengdir. Atmosfera bosimi Quyosh ichiga tomon keskin ortib boradi. $1/2$ Quyosh radiusi masofasida bosim $6,7 \cdot 10^8$ atm, ya’ni qariyb milliard atmosferaga yetadi (Yer atmosferasining bosimi uning sirtida taxminan 1 atm).

Quyosh asosan vodoroddan (taxminan 70%) iborat bo‘lib 29 foizga yaqin geliy aralashmasi mavjudligi va boshqa barcha elementlar birgalikda Quyosh massasining atigi 1 foizinigina tashkil qilishi, o‘quvchilarga ma’lum qilinadi.

Quyosh doimiysi va Quyosh yorqinligi.

Quyoshdan Yergacha bo‘lgan o‘rtacha masofada Yer atmosferasining tashqarisida Quyoshdan kelayotgan nurlarga perpendikulyar bo‘lgan 1 sm^2 yuzaga 1 minut davomida tushayotgan energiyaning miqdori Quyosh doimiysi deb ataladi (97-rasm). Quyoshdan yuzaga kelayotgan uning energiyasi miqdori olimlar tomonidan sinchiklab o‘rganilganda uning qiymati $2 \frac{\text{kall}}{\text{sm}^2 \cdot \text{min}}$ — yoki xalqaro birlikda ($1,4 \cdot 10^3 \frac{\text{Wt}}{\text{m}^2}$) ekanligi ma’lum bo‘ldi.

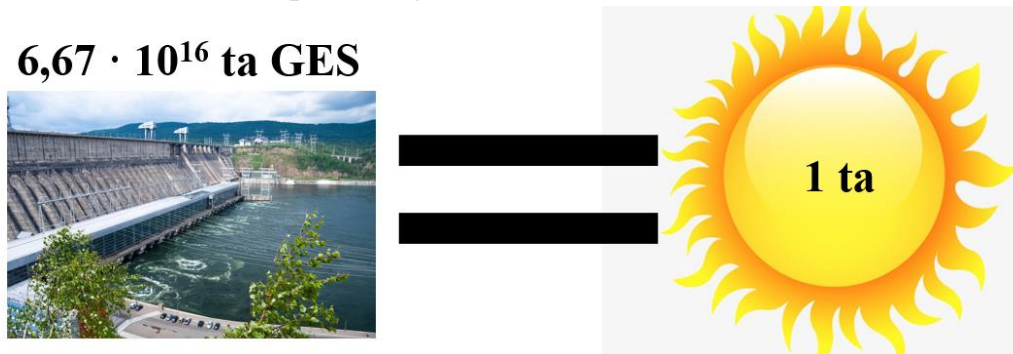

97-rasm: Quyosh doimiysini hisoblash

Bu asosda topilgan Quyoshning to‘la nurlanish energiyasi, ya’ni uning yorqinligini quyidagicha topish mumkin bo‘lib, u $L_0 = 4 \cdot 10^{26} \text{ Wt}$ ga teng chiqadi.

Buning uchun quyosh doimiysini ($1,4 \cdot 10^3 \frac{\text{Wt}}{\text{m}^2}$), radiusi 1 a.b. bo‘lgan sferaning yuzasiga ko‘paytirilishi zarur bo‘ladi. Bunda Quyosh energiyasi, katta quvvatli Krasnoyarsk GESning energiyasidan ($6 \cdot 10^6 \text{ kWt}$)

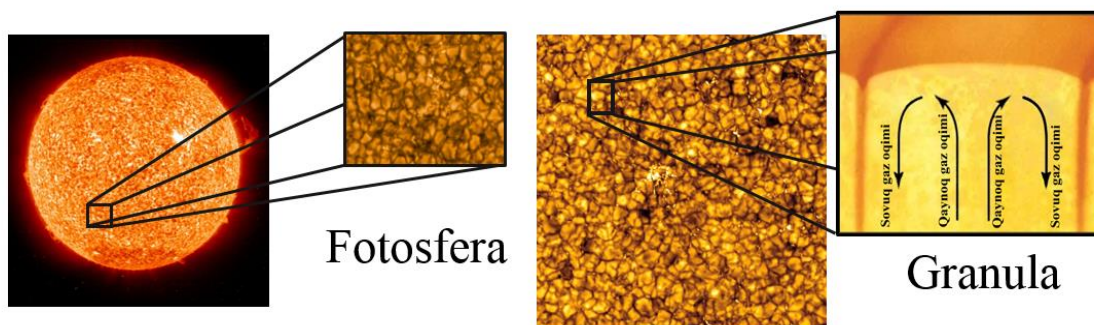
$6,67 \cdot 10^{16}$ marta ko‘p ekanligi ma’lum bo‘ladi (98-rasm).

98-rasm: Quyosh energiyasining GES energiyasi bilan solishtirilishi

Quyosh fotosferasi va uning tuzilmalari. Quyosh dog‘lari

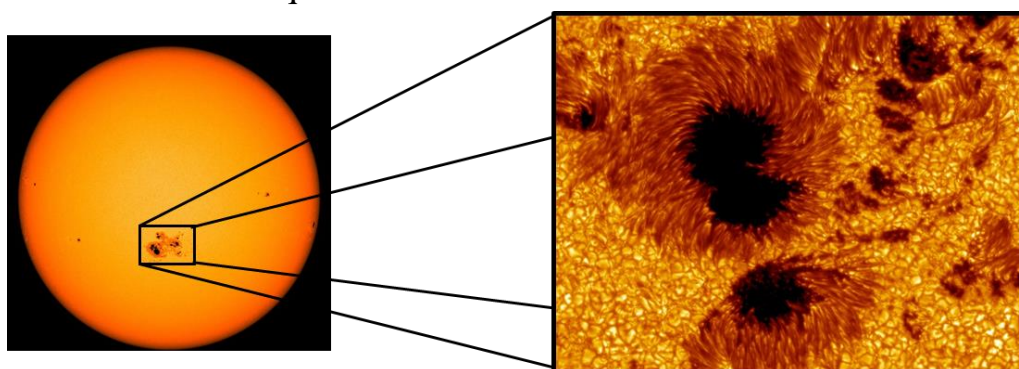
Asosan ko‘zning ko‘rish chegarasida yotuvchi to‘lqin uzunligidagi nurlarni chiqaruvchi Quyosh atmosferasining ostki qatlami fotosfera deb ataladi. Fotosfera teleskoplar yordamida kuzatilganda, u oddiy ko‘z bilan kuzatiladigan bir tekis ravshanlikka ega gardishdan katta farq qiladi. Stratosferada maxsus teleskop yordamida olingan Quyosh tasvirida ko‘zga yaqqol tashlanadigan narsa uning sirtidagi asalari uyasini eslatuvchi donadorlikdir. Bunday donadorlik strukturasi fanda granulatsiya deb ataladi («granula» - mayda dona demakdir) (99-rasm). Granulalarning o‘rtacha kattaligi 500 kilometrcha bo‘lib, aslida 200 kilometrdan 700-800 km gacha kattalikdagilari keng tarqalgan

99-rasm: Fotosfera granulalari

Quyosh dog‘lari - magnit orollari

Quyosh fotosferasida kuzatiladigan, fizik tabiati jihatidan jumboqlarga boy obyektlar uning **dog‘laridir** (100-rasm). Quyosh dog‘larining kattaligi turlicha bo‘lib, ularning o‘lchami bir necha ming kilometrdan bir necha yuz ming kilometrgacha yetadi. Birinchi bo‘lib 1610-yilda dog‘lar Quyoshning bevosita uning sirt qatlamiga tegishli ekanligini Galiley uning o‘zi yasagan teleskopi yordamida kuzatib aniqladi.

100-rasm: Quyosh granulalari

Quyosh dog‘larining temperaturasi 4500 gradusgacha borib, fotosferanikidan qariyb 1500 gradus past bo‘ladi. Shuning uchun ham dog‘lar fotosferaning yorqin fonida qora bo‘lib ko‘zga tashlanadi. Dog‘ strukturasi ikki qismdan — soya (yoki yadro) deb ataluvchi tim qora va uni o‘rovchi yarimsoyadan iborat bo‘ladi. Dog‘larning o‘lchamlari bir necha yuz kilometrdan bir necha yuz ming kilometrgacha boradi. 1858 yilda kuzatilgan Quyosh dog‘ining o‘lchami 230 ming kilometrga borganidek xarakterlidir.

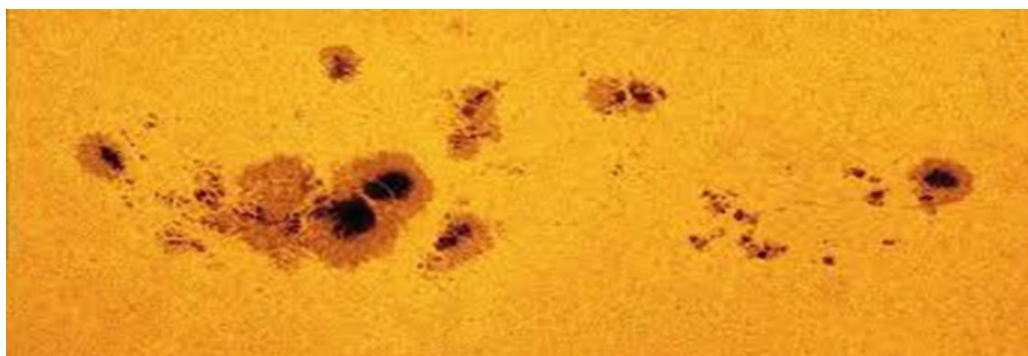
Quyosh dog‘larida kuchli magnit maydoni mujassamlashgan bo‘lib, ayrim dog‘lar uchun maydon kuchlanganligi 4 ming 500 Erstedgacha boradi. Shuning uchun dog‘lar plazmaning harakatida magnit maydonining ta’siri yetarlicha sezilib turadi. Quyosh dog‘larining yarim soya qismiga tegishli plazmaning harakati, magnit induksiya chiziqlari yo‘nalishida bo‘lib, o‘rtacha tezligi sekundiga 2

kilometrni tashkil qiladi. Xuddi shu yerda bunday harakat, zaryadli zarrachalarning va tokli o'tkazgichning magnit maydonidagi harakatiga misol bo'la olishini alohida ta'kidlash lozim.

Quyosh dog'larining kattaligi turlicha bo'lib, ularning o'lchami bir necha ming kilometrdan bir necha yuz ming kilometrgacha yetadi. Birinchi bo'lib 1610-yilda dog'lar Quyoshning bevosita uning sirt qatlamiga tegishli ekanligini Galiley uning o'zi yasagan teleskopi yordamida kuzatib aniqladi.

Quyosh fizikasiga tegishli muammolardan biri - undagi dog'lar sonining yillar mobaynida sistemali o'zgarib turishidir. Quyosh dog'lari soniga tegishli qariyb 100 yillik materialni yig'ib va bir necha o'n yil davomida havaskor astronomlar orasida Quyosh dog'larini sistemali kuzatishni yo'lga qo'ygan shveysariyalik olim Rudolf Volf, Quyosh dog'lari soni o'zgarishining o'rtacha davrini 11,1 yilga teng deb topdi.

Quyosh dog'lari Quyoshdagi eng aktiv jarayonlardan ekanligi va Quyosh atmosferasi qatlamlarida uchraydigan barcha boshqa aktiv hodisalar bilan bevosita bog'lanishda bo'lganligi tufayli, Quyosh dog'lari sonining 11,1 yillik davri **Quyosh aktivligining davri** sifatida qabul qilingan.

101-rasm: Quyosh aktivligi davrida dog'larning ko'payish jarayoni

Shuningdek bu dars jarayonida fotosferadan ravshanligi bilan ajralib turadigan mash'allar ustida ham to'xtalinadi.

Temperaturasi fotosferanikidan 150—200 gradus yuqori bo'lganligi tufayli uning fonida yorug' bo'lib ko'rinadigan zanjirsimon strukturali mash'allar Quyosh dog'lari bilan aniq bog'liq ob'ektlardir. Mash'allar va dog'lar ko'p hollarda fotosferaning ma'lum zonasida paydo bo'lib, dastlab mash'allar, so'ngra ular egallagan maydonda dog'lar vujudga keladi.

Quyosh ham barcha osmon jismlari kabi o'z o'qi atrofida aylanishi va aylanish davri, dog'lar va mash'allarning fotosfera bilan birga aylanishi natijasida (Quyosh diskida bu ob'ektlarning siljishini o'rganish asosida) katta aniqlik bilan topilganligini ishonchli dalillarda o'quvchilarga bayon qilinadi.

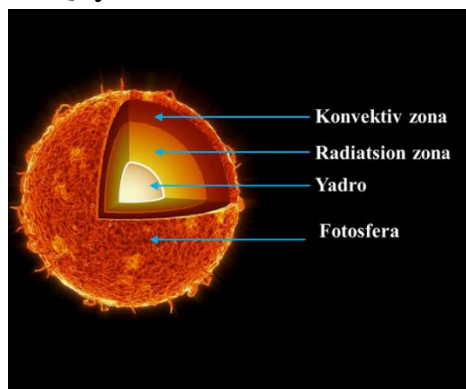
Quyoshning ichki tuzilishi

Quyoshning markazida quyosh yadrosi joylashgan. Termoyadroviy reaksiyalar sodir bo‘ladigan, Quyosh radiusining taxminan 150-175 ming km. ni (ya'ni, Quyosh radiusining 20-25%) tashkil qilgan markaziy zona Quyosh yadrosi deb ataladi.

Yadroning tepasida, taxminan 0,2 dan 0,7 Quyosh radiusigacha bo‘lgan masofada Quyoshning radiatsion zonasi joylashgan.

Radiatsion zona tepasida Konvektiv zona joylashgan uning qalinligi taxminan 200000 km ni tashkil qiladi.

Konvektiv zonadan keyin Quyosh atmosferasi boshlanadi (102-rasm).

102-rasm: Quyoshning ichki tuzilishi

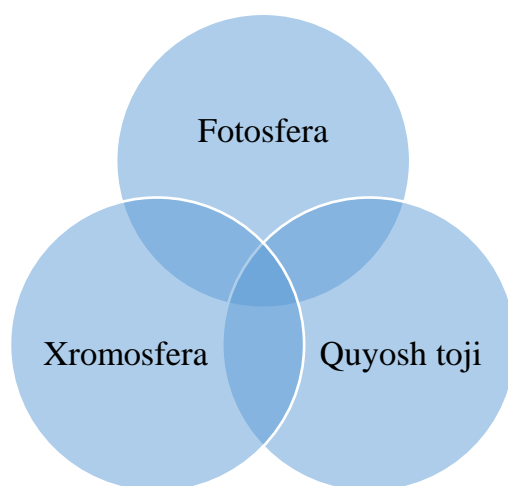
4. Yangi mavzuni mustahkamlash.

Mustahkamlash uchun yangi mavzuni bayon qilingandan so‘ng, dars oxirida o‘quvchilarning bilimlarini tekshirish maqsadida quyidagi FSMU jadvalini to‘ldirish so‘raladi.

FSMU texnologiyasi texnologiyasi bo‘yicha jadvalni to‘ldiring.

Savol	Nima uchun Quyosh dog‘i qarayib ko‘rinadi?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko‘rsating	
(M) Ko‘rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

Quyosh atmosfera qatlamlarini Veen diagrammasi asosida tahlil qilish.

Veen diagrammasi

5. O‘quvchilarni baholash. O‘quvchilarning darsga qatnashishlariga va topshiriqlarni bajarishlariga qarab baholanadilar.

6. Uy vazifalari.

1. Astronomiya darsligidan mavzuni o‘qish va Astronomiya elektron o‘quv qo‘llanmasidan mustaqil foydalanish.

2. Mavzu oxirida keltirilgan savol va topshiriqlarga javob berish.

3. So‘ng uyga vazifa qilib, quyidagi T jadvallarini to‘ldirish topshiriladi.

Quyoshning asosiy fizik xarakteristikasi	Qiymati
Massasi M	
Radiusi R	
O‘rtacha zichligi ρ	
O‘z o‘qi atrofida aylanish davri	
Sirt harorati T	
Rangi	
Yorqinligi L	
Yorqinlik sinfi	

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, ma’lumotlarni qabul qilishida, undan foydalanishida hamda esda saqlab qolish tizimlari orasida eng samaralisi ko‘rish tizimi hisoblanadi. Chunki ko‘rish tizimi orqali olingan ma’lumotlar tasavvur hosil qilishda katta ahamiyat kasb etadi. Mediata’limga asoslangan o‘quv simulyatsion kompyuter dasturlaridan foydalangan holda, o‘qituvchiga o‘rganilayotgan materialni yanada aniqroq taqdim etishi va hech qanday kuzatuv uskunalari bo‘lmagan taqdirda ham astronomik kuzatuvlarning modellarini namoyish qilishi mumkin. Astronomiya fani

bugungi kunda umumiy oʻrta taʼlim maktablarida, akademik litsey, oliy taʼlimning fizika hamda astronomiya yoʻnalishi oʻquvchilariga va maxsus astronomiya maktablari oʻqitilmoqda. Mediataʼlim vositalaridan foydalanilgan holda oʻqitishni yoʻlga qoʻyish oʻquvchilarda uzluksiz ravishda tasavvurlarini kuchaytirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamadazimov, M., and A. B. Narbayev. "An e-learning guide for students of the 11th grade of secondary education and secondary special, vocational education institutions." (2018).

2. Bahramovich N. A. STRUCTURE AND DIDACTICAL POSSIBILITIES OF THE ELECTRONIC TRAINING MANUAL ON ASTRONOMY DEVELOPED FOR PUPILS OF THE 11TH GRADES OF SECONDARY SCHOOLS BASED ON MEDIA EDUCATION //Archive of Conferences. – 2020. – T. 5. – №. 1. – C. 40-42.

3. Narbaev A. B. Advantages of using media technology in astronomy teaching //Journal of Innovations in Pedagogy and Psychology. – №. 2.

4. Narbaev A. B. METHODS OF USING MEDIA EDUCATION AND TELECOMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING THE TOPIC" VISUAL MOTION OF THE SUN AND STARS" //Central Asian Problems of Modern Science and Education. – 2020. – T. 2020. – №. 1. – C. 119-125.

5. Dadaboeva, F. O., M. Rahimberdieva, and K. A. Rakhimov. "The importance of time aphorisms in strengthening the educational aspects of education." Open Access Repository 9.12 (2022): 21-25.

6. Olimjonovna, Dadabaeva Feruzakhon, Rahimov Kamoliddin Anvarovich, and Ibrahimova Rana Hamdamovna. "THE IMPORTANCE OF THE PRINCIPLE OF HISTORICISM IN THE HUMANITARIZATION OF PHYSICS AND ASTRONOMY EDUCATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 92-95.

УДК 616.441 - 008.6 - 053.6 - 007.1

ОЦЕНКА ЦИТОКИНОВОГО СТАТУСА У ПАЦИЕНТОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ 2 ТИПА, ИНФИЦИРОВАННЫХ COVID-19

Аслонова Маржона Рамазоновна

Бухарский Государственный медицинский институт им.

Абу Али ибн Сина

aslonovam93@gmail.com

Ключевые слова: SARS CoV-2, пневмония, сахарный диабет 2 типа, пневмония, цитокин

Резюме

Коронавирусная болезнь 2019 года (COVID-19) — это недавно признанное инфекционное заболевание, вызванное тяжелым острым респираторным синдромом коронавирусом 2 (SARS-CoV-2), которое недавно было объявлено пандемией. Наиболее уязвимыми в данных условиях оказались пациенты с сахарным диабетом (СД) вследствие особенностей состояния их иммунного статуса и иммунного ответа на вирусную атаку, вследствие чрезмерно высокой активности вируса в условиях гипергликемии, вследствие коморбидности и ожирения, которые часто сопутствуют течению СД.

В исследование было включено 103 пациентов, госпитализированных с диагнозом SARS-CoV-2 пневмонии и сахарным диабетом в Бухарской областной инфекционной больнице, которую переорганизована в Ковид-центр 2021-2022гг. Изучении показателей цитокинового (ИЛ-4, ИЛ-18) статуса в крови больных проводились в лаборатории иммуноморфологии института иммунологии и геномики человека АН РУз.

Результаты показали увеличение синтеза ИЛ-4 у пациентов всех групп в отличие от контрольной группы. В исследовании установлено повышение уровня ИЛ-18 в крови у пациентов не зависимо от степени тяжести ковид пневмонии и наличия СД.

ASSESSMENT OF CYTOKINE STATUS IN PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS INFECTED BY COVID-19

Aslonova Marzhona Ramazonovna

Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali ibn Sina

aslonovam93@gmail.com

Key words: SARS CoV-2, pneumonia, type 2 diabetes mellitus, pneumonia, cytokine

Summary

Coronavirus disease 2019 (COVID-19) is a newly recognized infectious disease caused by severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2), which was recently declared a pandemic. The most vulnerable in these conditions were patients with diabetes mellitus (DM) due to the peculiarities of their immune status and immune response to a viral attack, due to excessively high activity of the virus in conditions of hyperglycemia, due to comorbidity and obesity, which often accompany the course of DM.

The study included 103 patients hospitalized with a diagnosis of SARS-CoV-2 pneumonia and diabetes mellitus in the Bukhara Regional Infectious Diseases Hospital, which was reorganized into the Covid Center 2021-2022. The study of cytokine (IL-4, IL-18) status in the blood of patients was carried out in the laboratory of immunomorphology of the Institute of Human Immunology and Genomics of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

The results showed an increase in IL-4 synthesis in patients of all groups in contrast to the control group. The study found an increase in the level of IL-18 in the blood of patients, regardless of the severity of covid pneumonia and the presence of diabetes.

SARS-CoV-2 ПНЕВМОНИЯ ВА 2-ТИП ҚАНДЛИ ДИАБЕТ БИЛАН КАСАЛЛАНГАН БЕМОРЛАРНИНГ ЦИТОКИН ҲОЛАТИ

Аслонова Маржона Рамазоновна

Абу Али ибн Сино номидаги Бухоро давлат тиббиёт институти
aslonovam93@gmail.com

Калит сўзлар: SARS CoV-2, пневмония, 2-тур қандли диабет, пневмония, цитокин

Резюме

2020 йилда дунё янги коронавирус SARS CoV-2 кириб келиши билан боғлиқ инсон саломатлиги учун мисли кўрилмаган муаммога дуч келмоқда. Бу шунингдек дунёнинг барча мамлакатлари соғлиқни сақлаш тизимлари учун қийинчилик туғдиради. Ушбу шароитларда ҚД кечишига кўпинча кўшилиб келувчи коморбидлик ва семизлик оқибатида гипергликемияда вируснинг ҳаддан ташқари юқори фаоллиги туфайли, ўзининг иммун статусининг ўзига хос хусусиятлари ва вирус ҳужумига иммун жавобига кўра қандли диабет (ҚД) билан касалланган беморлар энг заиф беморлар бўлди.

Тадқиқотда Ковид-марказига айлантирилган Бухоро вилоят юқумли касалликлар шифохонасида SARS-COV-2 пневмонияси билан касалхонага

ётқизилган 103 пациент жалб қилинди. Беморлар қонидаги цитокин (ИЛ-4, ИЛ-18) ҳолатини ўрганиш Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Одам иммунологияси ва геномикаси институтининг иммуноморфология лабораториясида ўтказилди.

Натижалар назорат гуруҳидан фарқли ўларок, барча гуруҳлардаги беморларда ИЛ-4 синтезининг о'сишини ко'рсатди. Тадқиқотда ковид пневмониясининг оғирлиги ва ҚД мавжудлигидан қатъий назар, беморларнинг қонида ИЛ-18 миқдорининг ошиши аниқланди

Актуальность:

Коронавирусная болезнь 2019 года (COVID-19), вызванная новым коронавирусом SARS-CoV-2 (коронавирус тяжелого острого респираторного синдрома 2), резко достигла масштабов пандемии. SARS-CoV-2 является членом семейства *бетакоронавирусов*, а также SARS-CoV (коронавирус тяжелого острого респираторного синдрома) и MERS-CoV (коронавирус, связанный с ближневосточным респираторным синдромом). С начала 2020 года число подтвержденных случаев COVID-19 во всем мире резко возросло и к марту 2020 года превысило миллион[18]. Хотя у большинства пациентов с COVID-19 развиваются клинические признаки от легкой до умеренной[14], могут развиваться тяжелая пневмония, острый респираторный дистресс-синдром (ОРДС) и полиорганная недостаточность, приводящие к высокой смертности. Примечательно, что в распространенности и прогнозе COVID-19 появились заметные половые различия. В частности, сообщается, что возрастной риск заболевания значительно выше у мужчин, чем у женщин, за исключением лиц моложе 50 лет. Более того, возрастные риски смерти и госпитализации как минимум в два раза выше у мужчин, чем у женщин во всех возрастных диапазонах[5]. Диабет представляет собой одно из наиболее распространенных хронических заболеваний во всем мире и значительно увеличивает риск госпитализации и смерти пациентов с COVID-19[16]. Сахарный диабет 2 типа (СД2) и ожирение являются независимыми факторами риска повышения заболеваемости и смертности, связанных с гриппом и инфекцией SARS-CoV-2. Нарушенный клеточный метаболизм формирует воспалительную реакцию и функцию иммунных клеток при ожирении, СД2 и инфекциях. Однако измененная реактивность иммунных клеток и уровни системных провоспалительных медиаторов, частично не зависящие от вклада периферических иммунных клеток, связаны с тяжестью заболевания, связанного с SARS-CoV-2. Несмотря на такие знания, роль тканевых паренхиматозных клеточных воспалительных реакций, особенно тех, которые доминантно модифицируются при ожирении (например, адипоциты), в патогенезе гриппа и инфекции SARS-CoV-2 остается плохо определенной[11].

Материалы и методы:

В исследование было включено 103 пациентов, госпитализированных по поводу SARS-COV-2 пневмонии в Бухарской областной инфекционной больнице, которую переорганизована в Ковид-центр. Из всех госпитализированных по поводу SARS-COV-2 пневмонии на фоне СД 2-типа, больных с тяжелой формой пневмонии составило 35 (1-группа), со средней тяжестью- 33 (2-группа). Группу сравнения (3-группа) составили 35 пациентов с SARS-COV-2 пневмонией не страдающих СД. Контрольную группу составили 30 здоровых людей соответствующего возраста.

Средний возраст больных 1-группы составил $60,2 \pm 2,2$ года, у пациентов 2-группы- $50,0 \pm 2,0$ года, а в группе сравнения- $52,4 \pm 2,0$ года.

В контроле средний возраст составил $54,0 \pm 2,0$ года.

Среднее время пребывания в стационаре составило у пациентов: 1-группы- $8,7 \pm 0,47$ дней, 2-группы - $6,4 \pm 0,26$ дней, 3-группы- $10,6 \pm 0,45$ дней.

Иммунологические исследования крови больных проводились в лаборатории иммуноморфологии института иммунологии и геномики человека АН РУз. Изучены показатели цитокинового (ИЛ-4, ИЛ-18) статуса в крови.

Результаты.

Согласно приведенным в обзоре исследованиям, частота тяжелого течения COVID-19 была в 1,3–3,9 раз выше, а частота летальных исходов в 1,5–4,4 раза выше у людей с СД по сравнению с людьми без СД. Только что опубликованный метаанализ 30 исследований, описывающий исходы пневмонии COVID-19, подтверждает, что у больных СД отмечаются значимо более высокие риски тяжелого течения заболевания (RR=2,45; 95% ДИ 1,79–3,35; $p < 0,001$), более частое развитие острого респираторного дистресс-синдрома (RR=4,64; 95% ДИ 1,86–11,58; $p = 0,001$) и более высокая смертность

(RR=2,12; 95% ДИ 1,44–3,11; $p < 0,001$), чем у лиц без СД[6].

ГК являются мощными регуляторами воспаления. В воспаленной ткани они взаимодействуют с макрофагами и подавляют синтез эйкозаноидов, которые являются медиаторами, вызывающими расширение сосудов и повышение их проницаемости. ГК ингибируют экспрессию многих провоспалительных цитокинов, включая интерлейкины (IL) IL-1 α , IL-1 β , IL-2, IL-3, IL-4, IL-5, IL-6, IL-11, IL-12, IL-13, IL-16, IL-17, интерферон- γ (IFN γ), фактор некроза опухолей (TNF), а также ослабляют передачу сигнала от цитокинового рецептора. ГК иницируют программы генов в моноцитах и макрофагах, которые способствуют фагоцитозу «умерших» клеток и остального клеточного мусора. Все эти эффекты ГК подробно освещены в обзоре Petrillo и соавт[12].

Общеизвестно, что СД оказывает влияние на многие системы организма, в том числе и иммунную, однако данных с описанием конкретных

иммунологических механизмов, приводящих к нарушению течения репаративных процессов при СД, на сегодняшний день недостаточно[9].

Дисрегуляция воспалительной фазы[1,3,10] часто встречающийся дефект в процессе заживления диабетических язв, который характеризуется поздним образованием, но длительной персистенцией воспалительного инфильтрата[4].

Для ран при СД характерно изменение уровней экспрессии провоспалительных цитокинов, таких как фактор некроза опухоли- α , интерлейкин 1 (ИЛ1), ИЛ6, ИЛ8 и, по-видимому, разная регуляция их секреции на ранних и более поздних этапах заживления ран, с преобладанием избыточной экспрессии в позднюю воспалительную фазу[7,2].

Имеются немногочисленные данные о возможном влиянии ИЛ4 на течение репаративных процессов в ране[13,8].

Учитывая тяжесть коронавирусной инфекции у пациентов с СД 2-типа, для оценки цитокинового статуса проводили исследование по определению уровня ИЛ-4 и ИЛ-18 в крови.

Результаты показали повышение синтеза ИЛ-4 у пациентов всех групп против контроля, $p < 0,05$ (табл.2).

Таблица 1

Содержание цитокинов в крови

показатели		ИЛ-4 (pg/ml)	ИЛ-18 (pg/ml)
группа контроля	min-max	4,4-22,64	45,5-110,2
	среднее	11,21± 1,13	26,5±0,56
1-группа	min-max	7,48- 48,64	90,36-213,01
	среднее	21,7±1,7 *	118,09±5,5***
2-группа	min-max	12,47-46,71	75,41-186,1
	среднее	24,63± 2,75*	102,9± 2,73***
3-группа	min-max	6,85-46,81	21,0-99,0
	среднее	16,9±1,73*	70,5±5,5*

Примечание: *-достоверно по отношению к группе контроля (*- $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$)

ИЛ-4- является провоспалительным цитокином и вырабатывается в ранний период воспаления в ответ на внедрение в организме микробов и вирусных инфекций.

ИЛ4 в высокой концентрации (50 пг/мл) достоверно увеличивает процент жизнеспособных фибробластов при совместном культивировании клеток кожи с

моноклеарами и сывороткой крови пациентов с СД 2 типа и СД 2 типа с хроническими язвами стоп[20].

Таким образом, установлено достоверное повышение синтеза IL-4 у пациентов с СД 2-типа, что не зависит от степени тяжести коронавирусной пневмонии и наличия СД, рис.2.

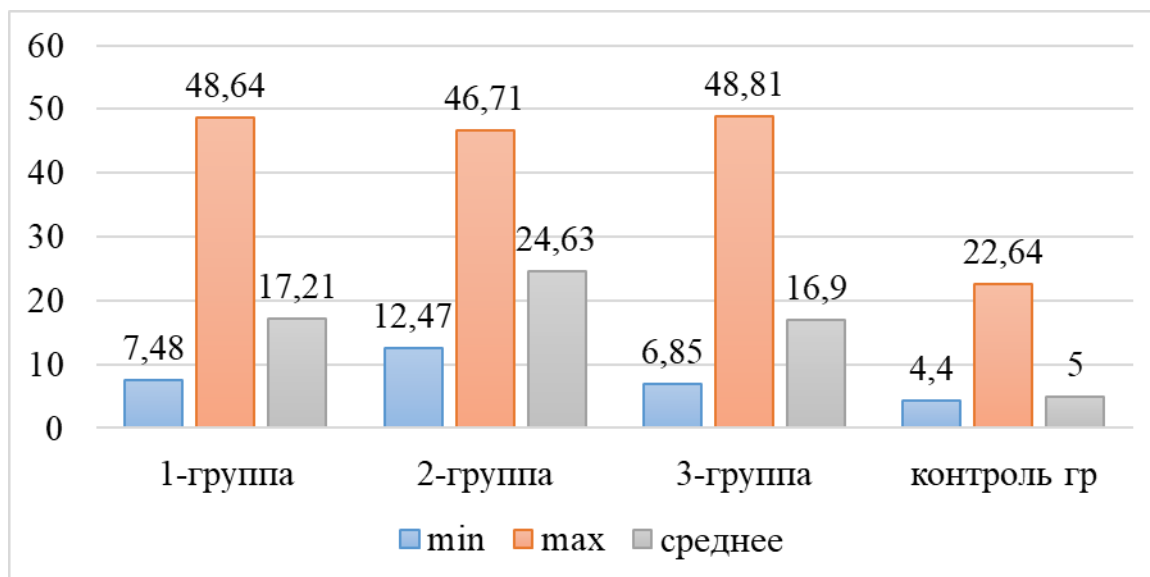

Рисунок 1. Интерлейкин-4 в группе обследованных больных

Полученный результат можно констатировать как результат компенсаторной ответной реакции иммунной системы на вирусную инфекцию при СД 2-типа.

Известно, что IL-18- провоспалительный цитокин 1-го типа, оказывает угнетающее действие на продукцию инсулина бета-клетками поджелудочной железы, в то время как другие, в основном противовоспалительные -2-го типа (IL-4)- оказывает защитное антидиабетическое действие[17].

IL-18 – негликозилированный полипептид, у которого нет классической сигнальной последовательности. Он синтезируется в виде неактивного пропептида с м.м. 24 кДа. После протеолитического расщепления под воздействием ICE (интерлейкин-1β преобразующего энзима) или другой каспазы образуется зрелый активный пептид с м.м. 18 кДа. IL-18, также известный как IFN-γ-индуцирующий фактор (IGIF), первично был охарактеризован как потенциальный индуктор синтеза IFN-γ Т и НК клетками. Независимо от IL-12, IL-18, влияя на секрецию IFN-γ, быстро активирует клетки моноцитарно/макрофагальной системы, что ведет к активации множества антибактериальных, антиопухолевых и противовирусных ответных реакций.

В исследовании установлено повышение уровня IL-18 в крови у пациентов не зависимо от степени тяжести ковид пневмонии и наличия СД (рис.2).

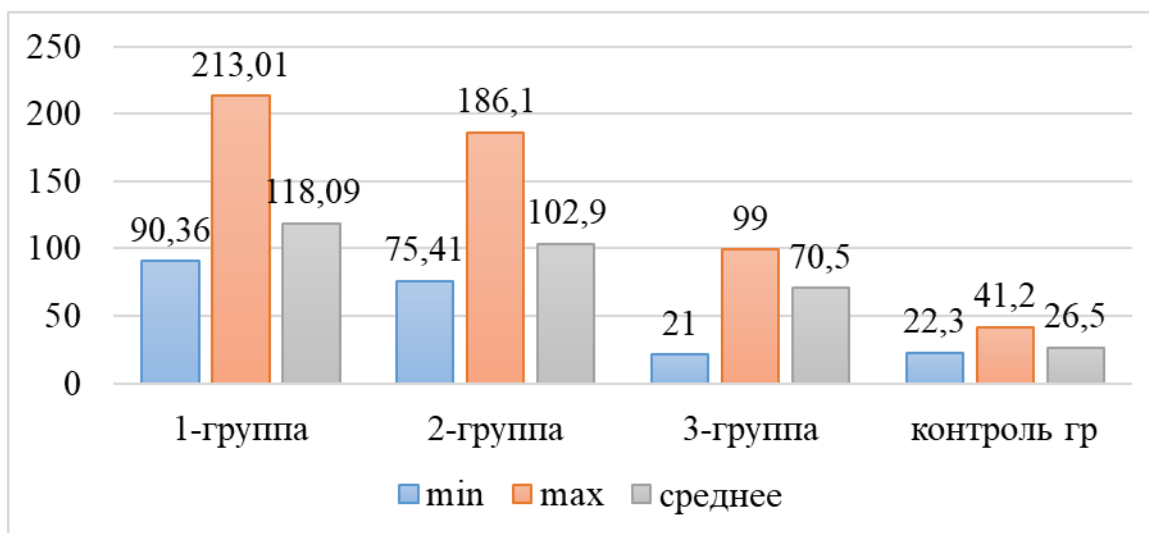

Рисунок 2. Состояние синтеза интерлейкина-18 у больных с коронавирусной пневмонией

Имеются данные мировой литературы о том, что сам IL-18 индуцируется стрессовыми сигналами (нейрогенными или бактериального происхождения). Считается, что индуцированное стрессом высвобождение IL-18 может вести к усилению цикла IFN-γ/IL-18: вслед за первой волной образования IFN-γ лимфоцитами, индуцированного IL-18, вновь синтезированный IFN-γ, в свою очередь, стимулирует моноциты/макрофаги, что ведет к увеличению их ИСЭ-активности которая, в частности, приводит к образованию IL-18.

IL-18 не только стимулирует синтез IFN-γ, но и модулирует его функциональную активность. Показано, что экспрессия Fas-лиганда Tx1 и NK-клетками также происходит под влиянием IL-18.

С другой стороны, показано, что IFN-γ участвует в активации экспрессии самого Fas. Таким образом, можно сделать вывод, что IL-18 самостоятельно (FasL) или посредством IFN-γ (Fas) стимулирует инициализацию процессов апоптоза.

В наших исследованиях состояние цикла IFN-γ/IL-18 у всех пациентов группы обследования было неэффективным, сниженным, (табл.3).

Таблица 2

Состояние цикла IFN-γ/IL-18

показатели		IFN-γ (pg/ml)	IL-18 (pg/ml)	IFN-γ /IL-18
группа контроля	min-max	45,5-94,2	22,3-41,2	2,0-2,28
	среднее	76,5±0,56	26,5±0,56	2,88
1-группа	min-max	33,26-88,69	90,36-213,01	0,36-0,42
	среднее	50,96±2,85*	118,09±5,5***	0,43

2-группа	min-max	21,2-101,34	75,41-186,1	0,28-0,54
	среднее	42,7± 2,79**	102,9± 2,73***	0,42
3-группа	min-max	30,94-102,2	21,0-99,0	1,47-1,03
	среднее	48,97±2,75*	70,5±5,5*	0,69

Примечание: *-достоверно по отношению к группе контроля (*-p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001)

Выявили более глубокое снижение цикла IFN-γ/IL-18 у пациентов с СД 2-типа (1-и2-группа), рис.3.

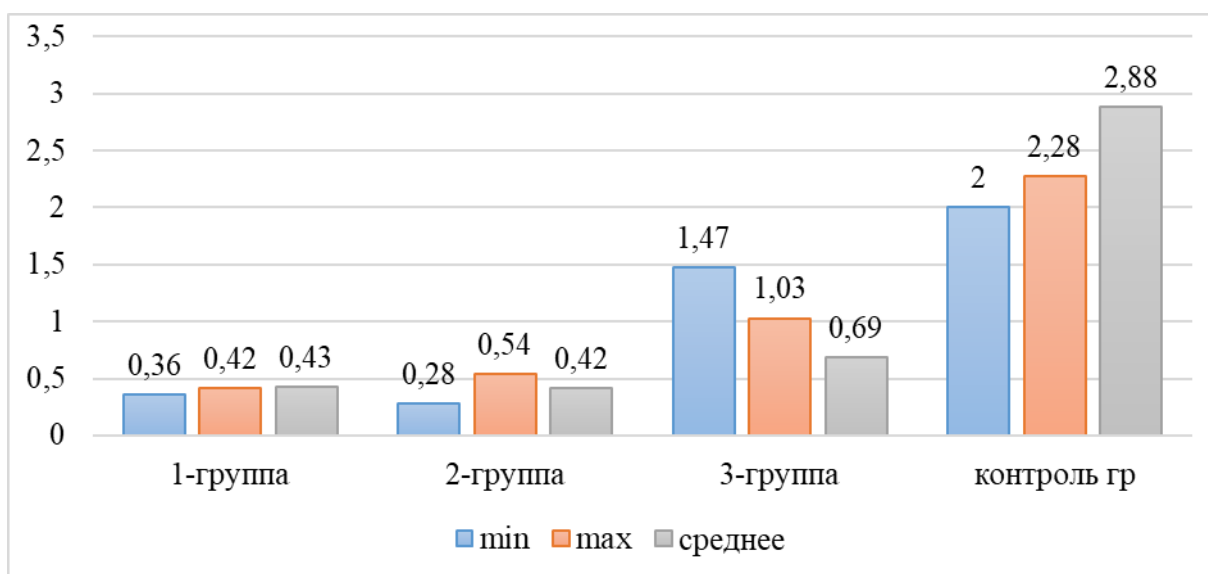

Рисунок 3. Состояние цикла IFN-γ/IL-18 при коронавирусной пневмонии

Доказан, IL-18 будет стимулировать продукцию IFN-γ и инициировать развитие ответов Th-1, который направлен на немедленное удаление патогена .

Заключение

Таким образом, установлено достоверное повышение синтеза IL-4 у пациентов с СД 2-типа, что не зависит от степени тяжести коронавирусной пневмонии и наличия СД.

С учетом выше приведенных данных, полученные результаты наших исследований позволяют определить зависимость состояния цикла IFN-γ/IL-18 от наличия хронических воспалительных и аутоиммунных заболеваний.

Следовательно, если у пациентов 1-й и 2-й группы низкий цикл IFN-γ/IL-18 показывает зависимость от наличия СД 2-типа, а у пациентов 3-й группы (с коронавирусной пневмонией без сахарного диабета) снижение цикла IFN-γ/IL-

18 связан с использованием ГК для лечения и высоким риском развития СД 2-типа.

Таким образом, изучение интерферонового и цитокинового статуса у больных с коронавирусной инфекцией на фоне СД 2-типа показало зависимость исхода заболевания от мультифакторов:

- наличие СД и хронических неинфекционных заболеваний других органов;
- срока употребления антидиабетических препаратов;
- глюкокортикостероидотерапии.

Литература:

1. Baltzis, D. Pathogenesis and Treatment of Impaired Wound Healing in Diabetes Mellitus: New Insights / D. Baltzis, I. Eleftheriadou, A. Veves // *Advances Therapy*. – 2014. – Vol. 31, № 8. – P. 817-836. – doi: 10.1007/s12325-014-0140-x.
2. Diabetes Impairs the Late Inflammatory Response to Wound Healing / T. J. Fahey [et al.] // *The Journal of Surgical Research*. – 1991. – Vol. 50, № 4. – P. 308-313. – doi: 10.1016/0022-4804(91)90196-s
3. Effects of Acute Diabetes on Rat Cutaneous Wound Healing / M. C. Komesu [et al.] // *Pathophysiology*. – 2004. – Vol. 11, № 2. – P. 63-67. – doi: 10.1016/j.pathophys.2004.02.002.
4. Effects of Acute Diabetes on Rat Cutaneous Wound Healing / M. C. Komesu [et al.] // *Pathophysiology*. – 2004. – Vol. 11, № 2. – P. 63-67. – doi: 10.1016/j.pathophys.2004.02.002
5. Giorgi Rossi P, Marino M, Formisano D, Venturelli F, Vicentini M, Grilli R, The Reggio Emilia COVID-19 Working Group (2020) Characteristics and outcomes of a cohort of SARS-CoV-2 patients in the Province of Reggio Emilia, Italy. <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.04.13.20063545v1>. Accessed May 25 2020 [PMC free article] [PubMed]
6. Huang I, Lim MA, Pranata R. Diabetes mellitus is associated with increased mortality and severity of disease in COVID-19 pneumonia – a systematic review, meta-analysis, and meta-regression. *Diabetes Metab Syndr*. 2020;14(4):395–403. doi: <https://doi.org/10.1016/j.dsx.2020.04.018>
7. Interleukin 6 Function in the Skin and Isolated Keratinocytes Is Modulated by Hyperglycemia / E. G. Lee [et al.] // *Journal of Immunology Research*. – 2019. – № 5087847. – P. 1-9. – doi: 10.1155/2019/5087847.
8. Implication of Interleukin-4 in Wound Healing / V. Salmon-Her [et al.] // *Laboratory Investigation*. – 2000. – Vol. 80. – P. 1337-1343. – doi: 10.1038/labinvest.3780141.

9. Interleukin 6 Function in the Skin and Isolated Keratinocytes Is Modulated by Hyperglycemia / E. G. Lee [et al.] // Journal of Immunology Research. – 2019. – № 5087847. – P. 1-9. – doi: 10.1155/2019/5087847
10. Mirza, R. Dysregulation of Monocyte/Macrophage Phenotype in Wounds of Diabetic Mice / R. Mirza, T. J. Koh // Cytokine. – 2011. – Vol. 56, № 2. – P. 256-264. – doi: 10.1016/j.cyto.2011.06.016.]
11. Michelle S M A Damen, Pablo C Alarcon, Amy S Shah, Senad Divanovic Greasing the inflammatory pathogenesis of viral pneumonias in diabetes Obes Rev 2022 May;23(5):e13415. doi: 10.1111/obr.13415. Epub 2022Jan5
12. Petrillo MG, Bortner C, Cidlowski JA. Glucocorticoids: inflammation and immunity. *The Hypothalamic-Pituitary-Adrenal Axis in Health and Disease*.2017;43-63.doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-45950-9_
13. Stabilized Interleukin-4-Loaded Poly(lactic-co-glycolic) Acid Films Shift Proinflammatory Macrophages toward a Regenerative Phenotype in vitro / A. M. Ziemba [et al.] // ACS Applied Bio Materials. – 2019. – Vol. 2, № 4. – P. 1498-1508. – doi: 10.1021/acsabm.8b00769.
14. Salvatore Corrao, Karen Pinelli, Martina Vacca, Massimo Raspanti, Christiano Argano Type 2 Diabetes Mellitus and COVID-19: A Narrative Review, Front Endocrinol (Lausanne) 2021 Mar 31;12:609470. doi: 10.3389/fendo.2021.609470. eCollection 2021
15. World Health Organization Naming the coronavirus disease (COVID-19) and the virus that causes it [EB/OL] 2020-02-11.[https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it) [Ref list]
16. Xu XW, Wu XX, Jiang XG, Xu KJ, Ying LJ, Ma CL, Li SB, Wang HY, Zhang S, Gao HN, Sheng JF, Cai HL, Qiu YQ, Li LJ. Clinical findings in a group of patients infected with the 2019 novel coronavirus (SARS-Cov-2) outside of Wuhan, China: retrospective case series. *BMJ*. 2020;368:m606. doi: 10.1136/bmj.m606. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
17. Быков И.М., Ивченко Л.Г., Доменюк Д.А., Костюкова Н.Ю., Сторожук А.П., Илidgeв Д.М. Уровень провоспалительных саливарных цитокинов у детей с аутоиммунным сахарным диабетом в различные фазы компенсации эндокринопатии. Кубанский научный медицинский вестник. 2017; 24(4): 39-48. DOI: 10.25207/1608-6228-2017-24-4-39-48.
18. Aslonova Marjona Ramazonova. (2023). Correlation Relationship of Interferons, Cytokines with Biochemical Mediators of Inflammation in The Blood in The Association of Covid-19 and Type 2 Diabetes. *Texas Journal of Medical Science*, 26, 70–77. <https://doi.org/10.62480/tjms.2023.vol26.pp70-77>

19. Аслонова, М. Р. 2023. ОЦЕНКА ИНТЕРФЕРОНОВОГО СТАТУСА У ПАЦИЕНТОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ 2 ТИПА, ИНФИЦИРОВАННЫХ COVID-19. *Журнал гуманитарных и естественных наук*. 2, 3 [2] (окт. 2023), 196–202.
20. Aslonova Marjona Ramazonovna. (2023). IFN- γ STATUS IN PATIENTS WITH SARS-CoV-2 AND TYPE 2 DIABETES. *Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies*, 2(11), 5–6. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/scms/article/view/2799>
21. Aslonova Marjona Ramazonovna. (2023). Assessment of Interferon Status in Patients with Type 2 Diabetes Mellitus Infected with COVID-19 Infection. *American Journal of Medicine and Medical Sciences*, 13/12, 1838-1841.
22. Aslonova Marjona Ramazonovna. (2023). SARS-COV-2 пневмониянинг 2-тип қандли диабет билан ассоциациясида оғирлик индикаторларини ишлаб чиқиш. *Тиббиётда янги кун*, 11(61), 364-368.
23. Sa’ dulloeva Iroda Kurbonovna, Aslonova Marjona Ramazonovna. (2023). Оценка цитокинового статуса у пациентов с сахарным диабетом 2 типа, инфицированных COVID-19. *Инфекция, иммунитет и фармакология*, 6, 128-137.
24. Iroda Kurbonovna Sa’ dulloeva, Abdurashid Raximovich Obloqulov, Marjona Ramazonovna Aslonova. (2023). SARS-CoV-2 pnevmoniya va 2-tip qandli diabet bilan kasallangan bemorlarning sitokin holati. *Tibbiyotda yangi kun*, 9(59), 460-466.

INSON ORGANIZMI UCHUN VITAMINLARNING AHAMIYATI

Жумаева Ш. Б.

Бухоро давлат тиббиёт институту

Kalit soʻzlar: ekologiya, inson organizmi, toʻgʻri ovqatlanish, vitamin, salomatlik va sogʻlom turmush tarzi.

Annotatsiya: Vitaminlarning inson organizmida roli. Jamoat joylarida, aholi orasida, taʼlim muassasalarida inson salomatligini mustahkamlashda vitaminlar va toʻgʻri ovqatlanishning ahamiyatini tushuntirish ishlarini olib borish. Har kunlik isteʼmol qilinadigan oziq-ovqatlarni organizmning fiziologik, biologik talablari asosida tanlash va isteʼmol qilishni yoʻlga qoʻyishdan iborat. Vitaminlar oziq – ovqatlar orqali meʼyorida qabul qilinsa, inson uzoq umr koʻrishidan dalolat beradi.

ЗНАЧЕНИЕ ВИТАМИНОВ ДЛЯ ОРГАНИЗМА ЧЕЛОВЕКА

Бухарский государственный медицинский институт имени
Абу Али ибн Сина

Ключевые слова: экология, организм человека, правильное питание, витамины, здоровье и здоровый образ жизни.

Аннотация: Значение витаминов в организме человека. Проведение разъяснительной работы о важности витаминов и правильного питания в укреплении здоровья человека в общественных местах, среди населения, в образовательных учреждениях. Если витамины принимаются с пищей в умеренных количествах, человек будет здоров и проживет долгую жизнь.

THE IMPORTANCE OF VITAMINS FOR THE HUMAN BODY

Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali ibn Sina

Key words: ecology, the human body, proper nutrition, vitamins, health and a healthy lifestyle.

Abstract: The importance of vitamins in the human body. Conducting explanatory work on the importance of vitamins and proper nutrition in strengthening human health in public places, among the population, and in educational institutions. If vitamins are taken with food in moderation, a person will be healthy and live a long life.

Vitaminlar - inson organizmi uchun oʻz vazifasini toʻgʻri amalga oshirishi uchun zarur boʻlgan moddalar guruhi hisoblanadi. Inson organizmi uchun ular organizmining

me'yorda ishlashi uchun zarur organik birikma bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki, inson organizmi vitaminlarni katta qismini asosan oziq-ovqat orqali qabul qiladi. Shu bilan birga vitamin D ultrabinafsha nuri ta'sirida ishlab chiqariladi, vitamin A tanada avvalgi avloddan sintezlanadi, K va B3 vitaminlari bo'lsa ichak mikrobiotlaridan ajralib chiqadi.

Hujayra va to'qimalar tuzilishida vitaminlar ishtirok etmasligi bilan birga organizm ulardan quvvat ham olmaydi. Vitaminlar aslida organizmimizning o'ziga xos yordamchilari hisoblanadi. Vitaminlar fermentlarning to'g'ri ishlashiga hissa qo'shib, ba'zida gormonlar rolini bajarib va tartibga solish vazifasini bajaradi.

Inson organizm uchun barcha asosiy tizim va organlarning normal ishlashini ta'minlash uchun vitamin va mineralllar zarur hisoblanadi. Ammo ular organizmga oziq-ovqatlar orqali yetarlicha qabul qilinmasa, yetishmovchiliklar to'planib, patologik holatlarning ehtimolligi ortadi.

Inson organizm uchun zarur bo'lgan vitaminlarga tarif beradigan bo'lsak, vitamin A hujayralarning rivojlanishi, sochlar go'zalligi, terining ko'rkamligi, tirnoqlar salomatligi, suyaklar mustahkamligi, ko'rish quvvatining kuchli bo'lishi va tashqi ta'sirlardan himoyalaniшни ta'minlaydi. Sabzavodlardan sabzi tarkibida, sitrus mevalar, jigar, sut, pishloq, tvorog, tuxum, baliq va ko'katlardan esa petrushka tarkibida A vitamini ko'p uchraydi.

D vitamini tanada kalsiy va fosforning so'rilishini tartibga soluvchi bo'lib, u suyaklar mustahkamligi, shamollashdan himoyalaniş, qonning me'yorda ivuvchanligi, zaharli moddalarning organizmdan chiqib ketishi, yaxshi kayfiyat va yurak-qon tomirlar salomatligi uchun zarurdir. Sariyog', baliq yog'i, tuxum sarig'i, o'simlik yog'i, echki suti, pishloq, tvorog, dengiz mahsulotlari, mol go'shti hamda kartoshkada D vitaminini ko'p uchratish mumkin. Asosan u organizmda quyosh nuri ta'sirida ajralib chiqadi.

Vitamin S - kuchli immunitet, terining go'zalligi, soch va tishlar sog'lom bo'lishi uchun kerak bo'ladi. Bu vitamin ko'proq sitrus mevalari, qizil karam, sabzi, shivit, na'matak, yashil no'xat, qizil rangli mevalar, turp hamda kivi tarkibida mavjud.

Organizmda V1 uglevodlar almashinuvi, asab tizimi va miya uchun energiya ishlab chiqarish, jismoniy faollikni oshirishga yordam beradi. Bu vitamin kartoshkada, don mahsulotlarida va dukkaklilarda ko'p miqdorda bo'ladi. Vitamin V2 esa hujayralarga energiya ishlab chiqarish, ko'z va teri salomatligi uchun zarur bo'ladi. Ushbu vitamin sut va sut mahsulotlari, tuxum, jigar, qo'y go'shti, bodom, qo'ziqorin, grechka va tvorogda mavjud.

V6 vitamini bo'lsa oqsillar so'rilishi, asab tizimining yaxshi ishlashi va qon tomirlari sog'lom bo'lishi uchun zarur hisoblanib, u banan, ko'k salat, yong'oq, karam, bug'doy kepagi hamda qora mol go'shtida ko'p miqdorda bo'ladi.

Vitamin V12 asosan asab tizimi va ichaklar salomatligi, mustahkam xotira hamda immunitet va qizil-qon hujayralari ishlab chiqarish uchun zarur. V12 vitamin salat, baliq mahsulotlarida, pishloq, sut hamda tuxum sarig‘ida ko‘p uchraydi.

K vitamini bo‘lsa tanadagi jarohatlarning tez bitishi, qonning tarkibi va uning ivuvchanligi me‘yorda bo‘lishiga yordam beradi. Bu vitamin ayniqsa ismaloq, karam, qichitqi o‘t, na‘matak, sabzi, pomidor, qulupnay hamda ko‘k choyda mavjud. Ye vitamini esa asab to‘qimalari va immunitetni mustahkamlash, gormonlar hosil bo‘lishi, qon ivishi, reproduktiv tizim faoliyatining yaxshi ishlashi hamda tashqi salbiy ta‘sirlardan himoyalaniшни ta‘minlaydi. Go‘sh, jigar, sariyog‘, zaytun va kungaboqar yog‘i, qovoq, jo‘xori, yong‘oq hamda sut mahsulotlarida vitamin Ye ko‘p bo‘ladi.

Shunday qilib, vitaminlar albatta to‘g‘ri ovqatlanish orqali qabul qilinadi. Inson o‘zi uchun ovqatlanish ratsionini to‘g‘ri tuzsa, u holda organizmda asosiy elementlar yetarli bo‘ladi. Ovqatlanish bilan birga vitamanga boy meva, sabzavot va ko‘katlarni ham me‘yorida qabul qilish darkor. Inson organizmi uchun vitaminlar bilan birga quyoshli ob-havoda sayr qilish va uning nurlaridan bahra olish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жумаева, Ш. Б. Глобаллашув шароитида ёшлар тарбиясининг ўзига хос жиҳатлари. *Science and Education, 1*(Special Issue 1), 2020. 45-52.
2. Жумаева, Ш. Б., Худойкулова, Н. И., Ахматова, Г. Р., & Махмудов, Ж. К. (2019). Медицинские и гигиенические характеристики условий труда предприятия деревообрабатывающей промышленности. *Гигиена и Санитария, Москва, 12*, 344-347.
3. Жумаева, Ш. Б. Куйимазор ва Тўдакўл сув омбори сувўтларининг таксономик хусусиятлари // *Образование наука и инновационные идеи в мире. 2023. 70-73 б.*
4. Жумаева, Ш. Б., & Субхонова, Ш. Э. (2023). АМУ-БУХОРО МАШИНА КАНАЛИ СУВЎТЛАРИНИНГ ТАКСОНОМИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *World scientific research journal, 21*(1), 53-56.
5. Jumaeva Sh.B. Study and analysis of the microbiological composition of open reservoirs // *Galaxy international interdisciplinary research journal. 2023. 539-541.*
6. Jumaeva Sh.B. Taxonomic composition and physiological activity of phytoplankton in biological ponds of the Bukhara region // *Journal of Natural and Medical Education. Year 2023. 2835-303X.*
7. Jumaeva, S. B. (2022). THE MAIN FEATURES OF PHYTOPLANKTON IN THE OPEN WATER BASINS OF BUKHARA AND NAVOI REGIONS. *Globalization, the State and the Individual, 29*(1), 104-112.
8. JUMAIEVA, S. <http://ijpsss. iscience. uz/index. php/ijpsss> Vol 2, Issue 2 2022.
9. Xidirova Nilufar Shuxratovna. YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA TA‘LIM TARBIYANING O‘RNI. Ta‘lim innovatsiyasi va integratsiyasi 18-son_2-to‘plam_Aprel -2024

УДК 581.26/.27-15 (067)

OLIY TA'LIM TIZIMIDA “GENETIKA” FANINING BILIM VA FAN SOHASI SIFATIDA AHAMIYATI VA O'ZIGA XOSLIGI

Mirzoeva M.A.

<https://orcid.org/0009-0006-9474-6146>

Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda genetika fanini talabalarning mustaqil qiziqishlari orqali o'qitish muammosi oliy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada biz ko'p tilli ta'lim sharoitida genetika fanidan talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishning bir qancha usullarini taklif qilamiz. Biologiya fanini metodik takomillashtirishning borishi yildan-yilga har tomonlama o'rganilib, tadqiqot natijalari e'lon qilinmoqda. Shu nuqtai nazardan, universitetda biologiya fanining o'qitilishi va mustaqil ishlarni tashkil etish tahlili olib borildi, bu keyingi yillarda xorijiy va mahalliy mualliflarning asarlarida o'z aksini topdi. Maqolada Buxoro davlat universitetida ko'p tilli ta'lim sharoitida bo'lajak biologiya yo'nalishi talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etish asosida genetikani o'qitish tajribasi keltirilgan. Mustaqil ish samaradorligini tekshirishga qaratilgan eksperimental tadqiqotlar natijalari bayon qilingan. Biz o'tkazgan tahlil biologik talabalarni pedagogik tadqiqotlar ob'ekti sifatida uslubiy tayyorlash kasbiy tayyorgarlik tizimining turli jihatlarini o'z ichiga olishi kerak degan xulosaga kelishimizga imkon berdi. Mustaqil ish orqali ingliz tilida genetikani o'qitish jarayoni talabalarni mavzu va tilni yanada chuqurroq o'rganishga undaydi.

Kalit so'zlar: genetik ta'lim, integratsiyalashgan intizom, genofond, raqamli genetik muammo, diversifikatsiya, integratsiya, irsiyat, ko'payish, meyoza, matematik modellashtirish, genetik drift, binomial taqsimot.

Kirish. Oliy ta'limni tashkil etishga yondashuvlarning xilma-xilligi va uning natijalarini modellashtirish yoshlar ta'limining didaktik jihatdan asosli va tasdiqlangan usullarini, xususan biologiya yo'nalishini izlash va uni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlash zarurligiga olib keldi. Barcha sa'y-harakatlar bilan umumiy va kasb-hunar ta'limi tizimidagi hozirgi vaziyat (erta kasbga yo'naltirish va kasbiylashtirish, ixtisoslashtirilgan sinflarni ochish, umumta'lim maktabi darajasida ixtisoslashtirilgan kasb-hunar ta'limi dasturlarini yaratish, ixtisoslashtirilgan maktablar, maktab-internatlar va boshqalar) kerakli samarani bermaydi. Poytaxt va mintaqaviy universitetlar ma'lum bir kasbiy faoliyat uchun g'ayratli, kam o'qitilgan yoki o'z tanloviga ishonchsiz abituriyentni olishni davom ettirmoqdalar. Taqdim etilgan maqolaning munozarali xususiyatini hisobga olgan holda, nafaqat genetik ta'limni

tashkil etish bo'yicha o'z pozitsiyalarini, balki boshqa mualliflarning genetikani rivojlantirish muammolari, genetik ta'lim va ularni ushbu sohadagi an'anaviy va zamonaviy yutuqlar asosida hal qilish yo'llari haqidagi qarashlarini to'liq taqdim etishni maqsad qildik. Shu munosabat bilan maqolada O'zbekistonda genetik ta'lim tarixi, genetik ta'limning asosiy muammolari va ularni ta'lim muhitining mavjud sharoitlarida hal qilish usullari, genetikaning bilim va fan sohasi sifatida ahamiyati va o'ziga xosligi masalalari ko'rib chiqiladi.

O'zbekistonda genetik ta'lim rivojlanishining tarixiy jihatlari

Genetikani o'quv intizomi sifatida o'qitish muammolari genetika fan sifatida taqiqlangan bilim sohalari toifasidan "qaytganidan" beri va ayniqsa zamonaviy dunyoda mamlakat taraqqiyotining ilmiy va texnologik tashabbuslari tendentsiyalarining yangilanishi munosabati bilan olimlarning diqqat markazida bo'lib qolmoqda. Genetika va uning asoslarini o'rganmasdan, biologik fan "asosi loydan yasalgan ulkan imorat" ga o'xshaydi. Asosiy biologik qonunlarni tushuntirish va ularni amalda qo'llash uchun muhim asoslarni yo'qotadi. M. V. Lomonosovning ta'kidlashicha, genetika zamonaviy biologiyaning barcha sohalariga kirib boradigan integratsiyalashgan intizomdir. Biroq, biologiyaning genetik asoslarini bilish va hatto ma'lumotni tizimli ravishda o'zlashtirish yetarli emas.

Genofond ta'limotining asoschisi, dunyoga mashhur genetik olim A. S. Serebrovskiy bunga e'tibor qaratdi. Olim turli mutaxassisliklar biologlariga genetik fikrlashni joriy etishni talab qildi va bu yo'nalish o'zining ahamiyati va dolzarbligini isbotladi, u genetikaning rivojlanish tendentsiyalariga mos keladi va bizning uslubiy pozitsiyamizning bir jihatini tashkil etadi.

Mamlakatning etakchi universitetlarida ilmiy va o'qituvchilik faoliyatidan tashqari, ushbu fanni o'qitish sohasida tirik tizimlardagi genetik jarayonlarning ko'rinishini ta'minlash, genetik atamalar, tushunchalar va ta'riflarning roli bilan bog'liq bir qator muammolar va vazifalar mavjudligini ta'kidlaydigan genetika olimlari fikrlaricha:

-ilm-fan va talabalarning fikrlash kontseptual apparatini shakllantirish va rivojlantirish;

-genetik materialni o'rganish mantig'i;

-chuqurlashtirilgan, asosiy va fakultativ materiallar tarkibiga qo'yiladigan talablar;

-genetik vazifalarning yo'nalishlari va hajmi;

-amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini olib borishning samarali usullari juda muhimdir.

Genetika butun dunyo bo'ylab biologiya o'qituvchilari va talabalari uchun eng qiyin mavzulardan biri bo'lib qolmoqda, ko'pchilik talabalar va hatto biologiya

o'qituvchilari genetikaning asosiy qoidalarini to'liq tushunmasliklari, raqamli genetik muammolarni hal qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari tan olingan.

Asosiy qism. Genetikani alohida o'quv intizomi sifatida o'qitishning printsiplari va usullari, qonunlari va qonuniyatlari, bir tomondan, didaktikaning rivojlanishiga, shu jumladan oliy ta'lim didaktikasiga muvofiq takomillashtirildi, boshqa tomondan, genetik tadqiqotlar rivojlanishi bilan bir vaqtda o'rganildi va shakllandi.

Shunday qilib, ta'limni tashkil etuvchi asosiy tamoyillardan biri boshlang'ich kurslarda (1 dan 2 gacha) o'qitishning umumiy ilmiy asoslari (biologik) fanlarini chuqur o'rganish, so'ngra 4-5 kurslarda kasbiy ixtisoslashuvning kombinatsiyasi ekanligini yozgan. Ushbu yondashuv talabalar diplomdan oldingi va diplom amaliyotidan o'tadigan ilmiy-tadqiqot muassasalarining eksperimental bazasidan foydalanish sharti bilan amalga oshiriladi.

Bizning fikrimizcha, bugungi kunda eng ko'p qabul qilingan tizim genetik ta'lim, universitet darajasi uchun an'anaviy yondashuvdan foydalanishga asoslangan. S. G. Inge-Vechtomov va I. S. Buzovskina genetikani o'qitish XX asr boshlarida biologiyani aniq fanlarga olib kelganligini ta'kidladilar va u, ya'ni genetika chegara intizomi bo'lishga abadiy "mahkum" ekanligini ta'kidladilar. Mualliflarning yozishicha, genetik fanning umumiy biologik ahamiyati ta'lim tizimining o'ziga xos bo'lishi va kelajakdagi mutaxassislarni tayyorlashda hisobga olinishi kerak bo'lgan ba'zi printsiplarni belgilaydi. Aytishimiz mumkinki, genetik ta'limda asosiy rolni "umumiy genetika" kursi o'ynaydi. Uunda dastlab talabalar uchun keyingi barcha maxsus kurslar bo'lishi kerak. Universitet ta'limi va xususan genetik ta'limning ilmiy, amaliy va nazariy ahamiyati tadqiqot va pedagogik ishlarning birligi bo'lib, unda talabalar tadqiqot guruhlarida qatnashadilar, laboratoriyalarda va tematik guruhlarda ishlashadi. S. G. Inge-Vechtomov va I. S. Buzovskinning yozishicha, bunday umumiy muammoni tanlash ilmiy maktabning an'anasi bo'lib, u fanlarning diversifikatsiyasi va integratsiyasi sharoitida o'ziga xos kompas bo'lib xizmat qiladi.

Biologik va genetik bilimlarning ahamiyatiga e'tibor qaratgan holda, biz, genetika, hamkorlikni chuqurlashtirish va rivojlantirish, O'zbekiston mutaxassislari va olimlarining jahon ilm-faniga integratsiyalashuviga ko'maklashish sohasidagi milliy, mintaqaviy va xalqaro loyihalar va dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarurligi g'oyasini muhim deb hisoblaymiz.

Biologiya va amaliy ishlanmalarning asosiy asoslarini rivojlantirishda genetikaning roli haqidagi umumiy tushuncha so'nggi yillarda bakalavriat darajasida genetikani o'qitishning ko'p jihatdan o'zgarishiga olib keldi, mazmuni kengroq bo'ldi va ta'lim tadqiqotlariga asoslangan va faol o'qitish va teskari muhandislik tamoyillariga asoslangan yangi o'qitish usullari yordamida o'qitildi.

Tahlil va natijalar. Fan sohasi sifatida genetikaning mavhum va murakkab tabiati bilan bog'liq ta'lim muammolari batafsil o'rganildi. Ayniqsa, o'quv dasturida

irsiyat, ko'payish va meyoznig bo'linishi genetikaning mavhum tabiatini tushuntiradi, biologik tashkilotning turli darajalari esa uning murakkab tabiatiga hissa qo'shadi. Tadqiqot natijasida o'qitish strategiyasini ishlab chiqishning to'rtta asosiy omili aniqlandi:

- organizm, hujayralar va molekulalar darajalarining o'zaro bog'liqligi aniqlandi;
- meyoz va irsiyat o'rtasidagi bog'liqlik ta'kidlangan;
- hayot aylanishi kontekstida somatik va jinsiy hujayralar rivojlanishining xususiyatlari;

- biologik ob'ektlarni tashkil etish darajalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda talabalarni o'qitishning interaktiv usullaridan foydalanish taklif etiladi.

Zamonaviy dunyoda genetik fanlarni o'rganishda interaktiv o'qitish usullari keng qo'llaniladi [11]. Amaliy mashg'ulotlar muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda va biologik ob'ektlar doirasi kengaymoqda [12], yangi yondashuvlar doimiy ravishda o'rganilmoqda va genetikani o'qitish metodikasi takomillashtirilmoqda, shuningdek uslubiy materiallar sifati [13; 14]; matematik modellashtirishdan foydalanish, jumladan, genetik driftni o'rganish uchun binomial taqsimot xususiyatlari bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda, [15]. Amerika genetik jamiyati (GSA) "Mendelweb" va "Geneed" ni o'z ichiga olgan "genetikani o'qitish uchun onlayn veb-resurslar" ni ishlab chiqdi. Muntazam ravishda qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish genetik kurslarining belgilangan mazmunini qayta ko'rib chiqish, o'qitishning yangi usullarini ishlab chiqish va o'qituvchilarning bilim bazasini yaxshilash uchun o'quv materiallarini tayyorlash uchun tavsiya etiladi [7]. O'qituvchilarga molekulyar genetik usullardan foydalanish bo'yicha amaliy ko'nikmalarini oshirish imkoniyati beriladi [16].

Zamonaviy dunyoda genetik inson hayotining deyarli barcha jabhalarida, shu jumladan turli ilmiy va amaliy sohalarida muhim ahamiyatga ega. Genetika va genetik texnologiyalarning yutuqlari tibbiyot, veterinariya, sud tibbiyoti, mikrobiologiya, virusologiya, qishloq va o'rmon xo'jaligi sohalarida va boshqalarda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Bu unga investitsiya nuqtai nazaridan istiqbolli va jozibali trans-ilmiy intizom maqomini beradi. Dunyo mutaxassislarining hisob-kitoblariga ko'ra, 2027 yilga kelib, faqat CRISPR-Cas9 texnologiyasi bozoriga yo'naltirilgan genomni tahrirlash bo'yicha investitsiyalar hajmi 10 milliard dollarga yetadi va bu ish o'rinlari va ushbu yo'nalishda ishlayotganlar uchun munosib ish haqini anglatadi. Hozir o'rta maktabda o'qiyotgan bolalar yangi genetik davrda – yangi xizmatlar, kasblar va ish joylari bilan voyaga etishadi. 2030 yilga kelib paydo bo'lishi kutilayotgan kelajakdagi kasblar genetik texnologiyalar bilan bog'liq bo'lib, ularga genetik maslahatchi, kinolog-genetik, molekulyar ovqatlanish mutaxassisi va shaxsiylashtirilgan tibbiyot mutaxassisi kiradi.

Tarixiy nuqtai nazardan, genetik eng tez rivojlanayotgan fanlardan biri bo'lib, bir yarim asr davomida genetik tadqiqotlar asosida tadqiqot olib borish va molekulyar

darajada ishlashga imkon beradigan yangi bilim sohalari paydo bo'ldi – molekulyar biologiya va genetik muhandislik, genetikaning zamonaviy yutuqlari va usullari tirik organizmlar faoliyati sohasida tadqiqotlar o'tkazish uchun istiqbolli imkoniyatlarni rivojlantirishni ta'minladi, masalan: induktsiyalangan mutatsiyalar yordamida ma'lum bo'lgan fiziologik jarayonlarning ko'pini boshqarish, oqsil biosintezi jarayonlarini to'xtatish, morfogenezni o'zgartirish, turli irsiy, onkologik, yurak-qon tomir, virusli va bakterial kasalliklarni o'rganish va boshqalar.

Belgilangan vazifalar fonida hozirgi bosqichda genetik va biologik ta'lim ta'limning innovatsion modelini shakllantirishning strategik vektorlaridan biri sifatida tan olingan "Biolog mutaxassislarini tayyorlashning asosiy bo'g'ini sifatida genetik ta'limning roli" asarida (S. K. Imanqulova va boshqalar) zamonaviy dunyoda oliy kasb-hunar ta'limi amaliyotiga mutlaqo yangi ta'lim shakllarini joriy etish ayniqsa dolzarb ekanligiga e'tibor qaratildi. Ular nafaqat fundamental bilimlarni shakllantirishga, balki yuqori darajadagi professionallik, kompetentsiya, harakatchanlik, mustaqil ravishda zarur qarorlarni qabul qilish va ularni muayyan sharoitlarda amalga oshirish qobiliyatiga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak. Ko'p tarmoqli universitetlar bilan bir qatorda, mutaxassislarni tayyorlashda mamlakat pedagogika universitetlariga asosiy rol beriladi, chunki ular keyinchalik ilmiy va ta'lim dasturlarini ishlab chiqadigan va amalga oshiradigan mutaxassislarni tayyorlaydilar. Eng rivojlanayotgan biologiya fanlaridan biri bo'lgan genetika, birinchi navbatda, tabiiy-ilmiy dunyoqarashni shakllantiradigan va nafaqat hozirgi, balki kelajak uchun ham bir qator muhim va innovatsion kasblarni egallash uchun ta'lim asoslarini ta'minlaydigan fanlarga tegishli.

Xulosa: Ushbu muammolarga biz bir xil darajada sezilarli bo'lgan yana bir qator muammolarni qo'shishimiz mumkin-bu maktab o'quvchilari, abituriyentlar va talabalarning asosiy qismi uchun ilmiy va ta'lim motivatsiyasining pastligi. Bu shaxsiy kognitiv ehtiyojlar va motivlarni amalga oshirish uchun umuman genetik va biologik ta'limning ahamiyatini ijtimoiy va shaxsiy kam baholash bilan bog'liq. Bunga umumiy va kasb-hunar ta'limi dasturlarining aksariyati eskirgan tarkib bilan haddan tashqari yuklanganligi, uslubiy va baholash materiallarining nomukammalligi, genetik ta'limning ilmiy-amaliy yo'nalishi etarli emasligi, talabalarni inson hayotining turli jihatlariga oid zamonaviy genetik tadqiqotlar usullari bilan tanishtirish uchun sharoitlarning yo'qligi, shuningdek, yuqori kasbiy sifatli va maksimal ma'lumot bilan to'ldirilgan virtual laboratoriyalarning yo'qligi kiradi. Mazmunli tabiat muammolariga to'xtalib, shuni ta'kidlash kerakki, genetik ta'limning mazmuni fanning jadal rivojlanishi tufayli doimiy ravishda eskirib boradi va kelajakdagi mutaxassislarni tayyorlash uchun u rasmiy bo'lib qoladi va hayot haqiqatlaridan uzilib qoladi. Ko'pgina hollarda, kelajakdagi genetika mutaxassislarining ta'lim ehtiyojlari yetarli darajada hisobga olinmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Имомова, Д. А., Мирзаева, М. А., & Алимкулов, С. О. У. (2016). Навыки педагога в использовании инновационных технологий в системе современного образования. *International scientific review*, (9 (19)), 78-79.
2. Мирзаева, М. А. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПРОФЕССИОНАЛУ. *Журнал естественных наук*, 1(1).
3. Mirzoeva, M. (2022). IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM. *Science and innovation*, 1(4), 293-296.
4. Mirzoeva, M. (2022). ПОВЫШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА. *Science and innovation*, 1(В4), 293-297.
5. Mirzoeva, M. A. (2023). Methods for the Systematic Formation of Biology Teachers as Specialists. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(2), 131-134.
6. Akhtamovna, M. M. (2023). Digitalization–Development. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(2), 128-130.
7. Мирзаева, М. А. (2022). Компоненты Профессиональной Компетентности. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY*, 3(12), 228-234.
8. Мирзаева, М. А., & Ильясов, А. Р. (2021). СЕКРЕТ УРАЖАЙНОСТИ. *Журнал естественных наук*, 1(1).
9. Mirzoeva, M. A. (2023). CORRECT FORMATION OF SCIENTIFIC RESEARCH ACTIVITY OF STUDENTS. *Open Access Repository*, 4(3), 722-729.
10. Мирзаева, М. А. (2022). ПОВЫШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА. *Журнал естественных наук*, 1(2 (7)), 318-321.
11. Akhtamovna, M. M. (2022). SOIL LIFE. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(10), 208-209.
12. Мирзаева, М. А., & Устемирова, Ш. А. (2021). ДЕКОРАТИВНЫЕ РАСТЕНИЕ ДЛЯ САДА. *Журнал естественных наук*, 1(1).
13. Мирзаева, М. А., & Шокиров, С. Ш. (2023). АНАЛИЗИ ПО ПРАВИЛЬНОМУ ФОРМИРОВАНИЮ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 721-728.
14. Мирзаева, М. А., & Эргашева, М. Х. (2021). ВЫРАЩИВАНИЕ И РАЗВЕДЕНИЕ КРАСНОГО КАЛИФОРНИЙСКОГО ЧЕРВЯ. *Журнал естественных наук*, 1(1).
15. Mirzoeva, M. A. (2023). Oliy Ta’lim Tizimida Genetikani O’qitishning Tizimli Tahlili. *AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIY JURNALI*, 2(11), 302-307.
16. Mirzoeva, M. A. (2023). Teaching Genetics: Past, Present and Future. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(10), 246-251.

17. Mirzoyeva, M. A. (2023). TALABA YOSHLARNING ILMİY-TADQIQOT FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 22(2), 79-82.
18. Мирзоева, М. А. (2022). ЦИФРОВИЗАЦИЯ–РАЗВИТИЯ. Uzbek Scholar Journal, 11, 87-94.
19. Мирзоева, М. А., & Омонова, М. С. (2022). ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССА ПРОИЗВОДСТВА БИОГУМУСА С ПОМОЩЬЮ КРАСНЫХ КАЛИФОРНИЙСКИХ ЧЕРВЕЙ. Журнал естественных наук, 1(2 (7)), 322-324.
20. Мирзоева, М. А. (2023). Систематический Анализ Преподавания Генетики В Высших Учебных Заведениях. AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMİY JURNALI, 2(12), 587-592.
21. Мирзоева, М. А. (2024). Преподавание Генетики: Прошлое, Настоящее И Будущее. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 3(3), 345-350.
22. Mirzoeva, M. A. (2024). GENETIKA FANINI O ‘QITISH JARAYONIDA PROFESSIONAL MUHIM SIFATLAR SHAKLLANISHNING INNOVATSION USULLARI. JOURNAL OF HEALTHCARE AND LIFE-SCIENCE RESEARCH, 3(3), 112-116.
23. Axtamova, M. G., & Axtamovna, M. M. O’QUVCHILARNING IJTIMOİY HAYOTDA O’Z O’RNINI TOPISHI UCHUN KERAKLI BO’LGAN UCH OMIL. II. “ZAMONAVIY FAN VA TA’LIM-TARBIYA: MUAMMO, YECHIM, NATIJA” Respublika miqiyosidagi ilmiy-amaliy, onlayn konferensiya materiallari (5.12. 2020), 206.
24. Мирзоева, М. А. (2024). СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ОБРАЗОВАНИИ. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 43(1), 184-189.
25. Mirzoeva, M. A. (2024). BAYES ALGORITMMI ASOSIDA KO’P KOMPETENSIYALARNI SINOVI UCHUN ADAPTIV MODEL. Лучшие интеллектуальные исследования, 18(2), 80-85.
26. Axtamova, M. G., & Axtamovna, M. M. O’QUVCHILARNING IJTIMOİY HAYOTDA O’Z O’RNINI TOPISHI UCHUN KERAKLI BO’LGAN UCH OMIL. II. “ZAMONAVIY FAN VA TA’LIM-TARBIYA: MUAMMO, YECHIM, NATIJA” Respublika miqiyosidagi ilmiy-amaliy, onlayn konferensiya materiallari (5.12. 2020), 206.

СПОСОБНОСТИ УСВОЕНИЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Усаров Равшан Худаярович

*Преподаватель кафедры русского
языка и литературы ТерГПИ*

*Турдиева Гулнора - учительница русского
языка школы №14 Алтынсайского района*

*Пардаев Ботир - учитель русского
языка школы №14 Алтынсайского района*

Аннотация: Вы узнаете, что такое познавательные компоненты способностей как сложное психическое образование. Исследователи выделяют несколько видов языковых способностей: фонетические способности, лексические способности, грамматические способности, стилистические способности.

Ключевые слова: лингвистических способностей, психическое образование, иностранном языке, морфологических особенностей, мышления, памяти, восприятия, способность имитировать звуки.

Мы рассматриваем познавательные компоненты лингвистических способностей как сложное психическое образование, которое характеризуется устойчивой динамичной структурой, объединяющей взаимопроникающие мнемические, мыслительные и перцептивные компоненты, достигшие определенного уровня развития в студенческом возрасте.

Лингвистические способности рассматриваются в качестве основного индивидуально-психологического фактора, способствующего усвоению иностранного языка. В отечественной психологии обучения иностранным языкам первые попытки выделить лингвистические способности относятся к шестидесятым годам [1, 2, 9].

Исследователи выделяют несколько видов языковых способностей. Фонетические способности, которые характеризуются успешностью овладения фонетикой иностранного языка. Лексические способности, которые в большей мере определяются развитием словесно-образной (слуховой, зрительной) и двигательной памяти, способствующей прочному запоминанию чувственной основы слова. Различение

слов, сходных в каких-либо отношениях, улавливание семантических различий между словами иностранного языка, а также родного и иностранного языка, быстрое узнавание и понимание слов при восприятии речи на иностранном языке, быстрый поиск нужных иноязычных слов для

выражения собственных мыслей –также сфера ответственности лексических способностей.

Грамматические способности связаны с распознаванием различных частей речи и членов предложений, улавливанием этимологической структуры иноязычных слов и их морфологических особенностей, способностью изменять слова и структуру фразы согласно правилам грамматики и др.

К стилистическим способностям относится правильное и быстрое обобщение

лексических и грамматических особенностей того или иного языкового стиля, а затем и способность распознавания различных стилей и их воспроизведения в собственной устной и письменной речи и др. [2].

Итак, зарубежные исследователи выделяют следующие параметры, способствующие овладению иностранным языком: мотивация, объём памяти, количество материала, которое необходимо изучить; необходимое для изучения время, способность имитировать звуки, общительность, индивидуально-типологические особенности личности, интеллект, методы преподавания, возраст учащихся, отношение к изучаемому языку, психологическая установка.

Наиболее продуктивным направлением исследования лингвистических способностей в психологии и методике обучения иностранным языкам исследователи считают установление способностей к изучению иностранного языка, исходя из качеств протекания взаимообусловленных психических процессов: мышления, памяти, воображения, восприятия и т.д.

Основу способностей составляют качества психических процессов, достигающих высокого уровня развития и являющихся относительно устойчивыми свойствами личности. Отдельные психические познавательные процессы в реальной деятельности выступают совокупно, как функциональный орган.

Учебные способности, являясь одним из примеров взаимодействия общих и специальных способностей, рассматриваются как общие умственные способности к усвоению знаний. Под этими способностями понимается система интеллект дуальных свойств личности, формирующихся качеств ума, от которых зависит продуктивность учебной деятельности. Отечественные ученые вводят понятие "обучаемости", в качестве суммарного показателя которой выступает "экономичность мышления", являющаяся результатом уровня развития таких интеллектуальных свойств, как обобщенность мыслительной деятельности, её осознанность, гибкость, устойчивость и самостоятельность. Перечисленные выше свойства обуславливают темп продвижения при овладении учебной деятельностью.

Известия ЮФУ. Технические науки Тематический выпуск И.А. Зимняя выделяет три уровня в изучении языковой способности (или индивидуально-психологических факторов): на физиологическом уровне, на уровне результатов выполнения деятельности и на психологическом уровне, причем последний рассматривается как наиболее перспективный и плодотворный, так как он связан с изучением психических процессов (мышления, памяти, восприятия и т.д.) и особенностей их протекания [6].

А.А. Леонтьев считает, что за выражением "способности к иностранному языку" стоит группа следующих факторов: различия в типе высшей нервной деятельности и особенностях протекания психических процессов; различия в памяти, восприятии, мышлении и т.п.; различия в особенностях личности, связанных с общением [8].

Под лингвистическим мышлением подразумевается способ ориентировки в вербальном материале на основе лингвистических образов - понятий. Лингвистическое мышление и чувство языка основываются на различных видах языкового обобщения. Уровень развития лингвистического мышления связан с теоретическим обобщением, чувство языка с эмпирическим обобщением [3].

Помимо психических процессов, в структуру способностей нередко включают и личностные качества человека. На необходимость изучения способностей в широком личностном аспекте указывается в работах Б.Г. Ананьева, А.Г. Ковалева, Б.Н. Мясищева, К.К. Платонова и других исследователей. Личностные качества человека, которые способствуют успешности деятельности (в нашем случае усвоению иностранного языка), могут считаться компонентами способностей, но не основными, а факультативными. Психологами было установлено, что общительные и эмоциональные студенты легче овладеют иностранным языком. Следовательно, в структуру иноязычных способностей правомерно включение эмоциональных и коммуникативных качеств обучающихся. Однако, следует принимать во внимание тот факт, что способности как психические качества личности, являются довольно консервативным образованием – их развитие происходит медленно, требует терпения, больших усилий и согласованных действий со стороны преподавателя и студента. К тому же уровень развития способностей зависит от задатков – природно-обусловленных особенностей нервной системы и мозга.

Их роль состоит в том, что ”во-первых, они обуславливают разные пути и способы формирования способностей. Во-вторых, они влияют как на уровень достижений человека в какой-либо области, так и на быстроту развития способностей” [2].

В структуре специальных способностей важное место должна занимать и со-ответствующая мотивация, направленность на овладение искомой профессией.

Совершенно очевидно, что без надлежащего мотива чрезвычайно трудно реализовать даже очень богатый потенциал памяти, внимания и психомоторики.

Развивая иноязычные способности, совершенствуя их, следует уделять необ-ходимое внимание и целенаправленному формированию мотивации к овладению лингвистической деятельностью.

Говоря о структурной организации речевой деятельности, прежде всего, сле-дует отметить, что всякая деятельность, в том числе и речевая, обладает трехуровневостью своей структуры. В нее входят побудительно-мотивационная, ориентировочно-исследовательская и исполнительная фазы. Первая фаза реализуется сложным взаимодействием потребностей, мотивов и цели действия как желаемого результата. Источником речевой деятельности во всех её видах является коммуникативно-познавательная потребность и, соответственно, коммуникативно-познавательный мотив. Мотив определяет динамику и характер всех видов речевой деятельности.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Ананьев Б.Г. О соотношении способностей и одаренности // Проблемы способно-стей / Под ред. В.Н. Мясищева. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – С. 15 - 42.
2. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 1965. – 28 с.
3. Боровик А.А., Гохлернер М.М. К выводу о развитии чувства языка в процессе обучения не-родному языку // Вестник Харьковского университета. – № 132. Психология. – Харьков, 1976. Вып. 9. – С. 70-76.
4. Usarov Ravshan Khudayarovich, & Oltiboyev Abror Muzafafrovich. (2024). FOSTERING FRIENDLY RELATIONSHIPS IN CHILDREN’S TEAMS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(1), 187–189. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/5110>
5. Usarov Ravshan Khudayarovich, & Mamadiyev Norboy Khursanovich. (2024). ENRICHING THE STUDENT’S VOCABULARY. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(1), 183–186. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/5109>

6. Usarov, R. (2023). FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE. Евразийский журнал академических исследований, 3(6 Part 2), 189–193. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/17773>

7. Usarov, R. (2023). FORMATION OF LANGUAGE COMPETENCE OF PEDAGOGICAL UNIVERSITY STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE. Евразийский журнал академических исследований, 3(6 Part 2), 194–196. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/17774>

8. Усаров, Р. (2022). АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(6), 167–169. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/2712>

9. Усаров Равшан Худаёрович, «ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ГОВОРЕНИЮ ПО ЛИТЕРАТУРЕ», IEJRD - Международный многопрофильный журнал, вып. 6, нет. 4, с. 4 августа 2021 г. 08.10.2021 Том. 6 № 4 (2021): ТОМ 6 ВЫПУСК 4

10. Content Characteristics of Independent Work of Students (IWS): Modern Conditions and Problems

RK Choriev, RK Usarov, MA Sattorova, NE Abdiev, NR Pulatova

Psychology and education 58 (2), 1289-1294

Том. 58 № 2 (2021 г.): Том 58 № 2 (2021 г.)

<https://doi.org/10.17762/pae.v58i2.2272> .

11. Усаров, Р. . . (2022). МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ РУССКОЙ РЕЧИ В НАЦИОНАЛЬНЫХ УЗБЕКСКИХ ШКОЛАХ. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(6), 923–927. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/2409>

12. Худаёрович, УР . (2021). ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ГОВОРЕНИЮ ПО ЛИТЕРАТУРЕ. *МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО МУЛЬТИДИСЦИПЛИНАРНЫМ ИССЛЕДОВАНИЯМ И ИННОВАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ*, 1 (1), 202–204. Получено с <https://mrit.academiascience.org/index.php/mrit/article/view/53>.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA MARIYA MONTESSORI METODIKASIDAN FOYDALANISH

Usmonova Fotima Akbarovna
Chust tumani maktabgacha va
maktab ta'limi bo'limiga qarashli
42 sonli DMTT

Annotatsiya

Ushbu maqolada Mariya Montessori metodikasidan foydalanish haqida soʻz boradi. Ta'limning insonparvarlashuvi va inson qobiliyatlarining ochilishi hamda uning ta'limga nisbatan bo'lgan turli –tuman ehtiyojlari qondirilishi, milliy umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson jamiyat va atrof muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvidir. Shu bois bugungi kunda maktabgacha ta'lim pedagogikasini rivojlantirish maqsadida bir qancha ilg'or usullar tatbiq etib kelinmoqda. Shulardan biri Mariya Montessori texnologiyasidir. Bu mohiyatan hayotdan o'zlashtirilgan “tabiiy” usul bo'lib, bola tarbiyasida o'zining har tomonlama mukammaligi bilan ommalashgan. “Bizning bolalarga bo'lgan munosabatimizni o'ylar ekanman –deydi.

Kalit soʻzlar: bola, ong, individ, mashq, metodika.

The humanization of education and the discovery of human potential and the satisfaction of its diverse needs in education, the priority of national values, the harmonization of human society and the environment. Therefore, today a number of advanced methods are used to develop the pedagogy of preschool education. One of these is Maria Montessori technology. It is essentially a "natural" way of life and is known for its perfection in child rearing. "I think about the way we treat children," he said. Keywords: child, mind, individual, exercise, methodology

KIRISH

Montessori biz ularda tug'ilajak aqliy tuyg'ularini ehtiyojkorlik bilan rivojlantiruvchi hamda mashq qilidiruvchi omil hisoblanamiz”. Demak biz bolalarni rivojlantiruvchi asosiy omil ekanmiz, inson uchun nima muhim biz ularga nisbatan qanday munosabatda bo'lishimiz kerak? – degan savolga javob izlashimiz zarur. Eng avvalo bola bizning shaxsiy mulkimiz degan fikrdan qutilishimiz kerak. U nafaqat o'z oilasining a'zosi balki jamiyatning bir bo'lagi ekaniga ko'nikishimiz zarur. Bundan tashqari bola boshqalarga tegishli bo'lgan yagona insoniy hilqat hisoblanishini ochiq tan olishimiz juda muhim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Kichik yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi (Montessori metodikasi bo'yicha) Agar biz bugungi kunda «Zamonaviy maktablarda o'quvchilarning intellektual rivojlanish darajasi qay ahvolda?» degan savolni bersak, Montessori bizning savolimizga shunday javob berar edi: «Maktab o'qituvchisi o'quvchi intellektining quruvchisi hisolanadi. O'quvchi o'qituvchi imkon bergan darajada shakllanadi. O'qituvchi nimaniki bergan bo'lsa, o'shani biladi. O'qituvchi nimani tushuntirgan bo'lsa, o'quvchi undan ko'p ham, kam ham narsani tushunmaydi. O'quvchilarning muvaffaqiyatlarini maqtashganda bu maqtovlar bevosita o'qituvchiga ham tegishlidir. Sinfning yutug'i — uning muvaffaqiyatidir. Uning mahorati shundaki, o'quvchilarga yetkazishni zarur deb bilgan darsini bolalarning diqqat bilan tinglashlaridir». Aytilgan bu so'zlar ayni haqiqat. Xo'sh, bular boshlang'ich maktabga tegishlimi yoki bolalar bog'chasiga aloqador? O'qituvchi, tarbiyachi, xullas, bolalarni tarbiyalovchilarning barchasi ta'lim-tarbiya jarayonida faoliyat yurituvchi asosiy shaxs hisoblanadilar. Shuningdek, ularning ruhiy rivojlanishida ham cheksiz quvvat manbai hisoblanadi. Bolalarga faqatgina kattalar tomonidan yoki o'z xohishi bilan yoxud belgilangan dasturga ko'ra taqdim etiladigan «taomni» qabul qilishgina qoladi, xolos. Va shu o'rinda «erkinlik», «erkin tarbiya» deb ataluvchi tushunchani yuzaga keltiradi. «Erkinlik» masalasi qancha ko'p muhokama qilinmasin, bola baribir qaram bo'lib qolmoqda. Hattoki unga yuqori darajada e'tibor ko'rsatilganda ham u erkin emas, balki «qarovsiz»dir. Ya'ni, uning intellekti qarovsiz, «yoqimsiz taomni tanovvul» qilishga majbur. Natijada rivojlanish uchun keng erkinlik beruvchi hissiyotlarga bo'ysunadi. Faqatgina shunchaki harakatlanadigan bola erkin hisoblanmaydi. Balki o'z harakatlarida aniq o'ylangan maqsadga ega bo'lgandagina muayyan tashkil etilgan sharoitda o'z shaxsini rivojlantirishga va shakllantirishga qodir. Shaxsiy rivojlanishi uchun uning o'zi mustaqil ish tanlay oladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Biror bir ishga uzoq vaqt davomida o'z intilishi bilan katta intellektual, maqsad bilan sho'ng'ib ketadi. Fikrni jamlab predmetlarni (sensor materiallarda) tanlash imkoniyatini, muhokamasi va tuzatish imkoniyatini qo'lga kiritadi. O'z salohiyatini yuzaga chiqarib, uni yuksaltirish uchun turtki bera oladigan bolagina erkin hisoblanadi. Bolani shaxsiy intellekt maktabiga joylash bilan biz uning turini muqarrar o'zgartiramiz; «bolalik psixologiyasi» nomida izohlanuvchi bola haqidagi barcha tasavvurlar, agar bolalarni Montessori sharoitida uzoq vaqt kuzatadigan bo'lsak, sezilarli darajada ba'zi bir munosabatlarda tamomila o'zini oqlamaydi. Uch yoshga yaqin yosh bola birinchi bor bolalar bog'chasiga kelganda unga xuddi hamma narsani yozish mumkin bo'lgan «oppoq qog'oz» degan tasavvur bilan emas, aksincha, tashqi olam ta'sirida to'plangan tartibsiz taassurotlarga ega, deb yondoshishimiz zarur. «Uch yoshli bola kechinmalarida turli chalkashliklardan iborat og'ir bo'shliq mavjud

bo'ladi», deydi Montessori. Aksariyat hollarda oxiri uyqu bilan tugaydigan sababsiz injiqliklar va yig'i, uning ustiga yopiriladigan tashqi olamdan olingan hisobsiz taassurotlar hisobiga yuzaga keladi. Hyech kim xayoliga ham keltirmaydiki, sayr bola uchun mehnat hisoblanadi. Ayniqsa, hali uning sezgilari layoqatli bo'lmagani holda ko'rish va eshitish orqali xatolarini to'xtovsiz to'g'rilab boradi. Narsalarni kuzatib ko'zi bilan aniq baholay olmasligi uni o'ta toliqtiradi. o'z yoshligini eslay oladiganlarning hammasi buni tasdiqlashi, yosh bolalarni kuzatuvchi har bir e'tiborli odam buni har qadamda ko'rish mumkin. Biz bolaga bu og'ir holatdan chiqib olishga yordam berishimiz kerak, unga dunyoni chalkashlik sifatida emas, balki tabiatan nihoyatda intiluvchanligini hisobga olgan holda, tabiatning qat'iy tartibda ekanini anglashga imkon berishimiz lozim. Bunga yaqinlashish uchun esa bola atrofda tabiat qoidalari asosida boshlanuvchi uning ichki uyushqoqligi bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqador bo'lgan nimadir topishi kerak. Aytaylik, xuddi hasharotdek to'g'ridan-to'g'ri o'z shakl va mohiyatidan kelib chiqib, ranglarning shakli va sifatini topish kerak bo'ladi. Boshqacha aytganda, biz bola uchun aniq belgilangan sharoit yaratib berishimiz va unga intellektual mustaqil mashqlar uchun zarur tashqi vositalarni berishimiz kerak. Bu vositalar tasodifiy yoki o'qituvchi xohishi bilan tanlangan bo'lmasligi kerak. Balki bola uchun aqliy rivojlanishda mustaqil mashqlar obyekt bo'lib xizmat qiluvchi, Montessorining sezgi a'zolarini tarbiyalashga qaratilgan didaktik materallari bo'lishi, tajriba orttirilishi natijasida sekin-asta taqdim etishi kerak. Dastlab intellektning rivojlanishi uchun faktlarning to'planishi va ularning farqlanishi zarur bo'ladi. Bolaga bu asosda o'z intellektini oshirishga ko'maklashish faqatgina mashqlarda «o'zini-o'zi boshqarish» bilan amalga oshiriladi. «Boshqa bir odam bizning o'rnimizga mashq qilib, bizga mahorat orttirish imkonini berishi aqlga sig'maydigan holatdir», deydi Montessori. Sensor materiallardagi sezgiga doir mashg'ulotlar bolalarga ajratish va tavsiflash (klassifikasiyalash) imkonini beradi. Hozirgi kunda ba'zi narsa-buyumlarni ularning sifatidan bo'lak boshqa belgilariga qarab ajratish imkoniyati mavjud emas. Montessorining sensor materiallari ham narsabuyumlar sifatini: o'lchami, shakli, rangi, yuzaning silliqligi va g'adir-budurliqi, og'irligi, harorati, hidi, shovqin, ovozini tahlil qiladi va ko'rsatib beradi. Predmetlarning sifatigina bir-biridan farqlanadi, ularning o'zi emas, chunki bu sifatlar predmetning belgisini bildiradi. Misol uchun Montessori materiallaridagi ixtiyoriy predmetni olaylik, u favqulodda oddiy, bola diqqatini o'zida jamlovchi sifatlarga ega. Unda bolaning e'tiborini tortuvchi sifatlar mavjud bo'lib, uni qiynab qo'yuvchi barcha ortiqcha belgilar olib tashlangan. Masalan, balandlik va hajmni farqlash imkonini berish uchun bolaga shunchaki hajman har xil bo'lmagan silindir, kub va prizmalar berish kerak. Qo'ziqorin, tuxum yoki jo'jaxo'roz va shunga o'xshash narsalar berilmaydi. Shaklni farqlash uchun tekis geometrik shakl va jismlardan foydalaniladi. Uychalar, gullar va olmalar bu tarkibga kirmaydi. Rangni farqlashda esa qo'g'irchoq,

gul yoki qo'lda yasalgan o'yinchoqlar emas, balki oddiy rangli shoyi qirgimlari kifoya. Ranglar tartibini anglatuvchi yo'nalishda joylashgan bu predmetlar ranglarning sifatiga qarab ham ajratiladi. Bola mashq qilar ekan, bu sifatlarni farqlab beradi: endilikda u predmetlarning ko'proq yoki kamroq, baland va past, yo'g'on va ingichka, ko'p va kam bo'lishi mumkinligini farqlaydi. Ranglar bo'yalganlik darajasiga qarab turlicha bo'lishini, tovushlar turlicha jarangdorlikda, shakllar bir-biriga o'xshashligi jihatidan turli darajada bo'lishini anglab yetadi. Bola material predmetlarini juftlash va qo'yish bilan sifatlarni ayniyatini o'rnatish holatida bo'ladi. Masalan, bola geometrik shaklni kartonga qo'yish, ularni yacheykaga yasoylash, ikkita rangli jadvalni yonma-yon qo'yishni bajaradi. Shuningdek, ikkita kub, prizma yoki tayoqni qo'yadi. Keyinchalik esa individual darslar yoki o'z shaxsiy xulosalariga tayanib, bola sifatlarni tafovutini aniqlaydi: uzun-kalta, yorqin-xira, katta-kichik va boshqalar. Va nihoyat, qachonki rangli katakchalar, prizma, tayoq, silindr geometrik shakllar kabi predmetlar turlari bo'yicha ketma-ket joylashganda sifatlarni darajasini farqlashni boshlaydi. Biz har doim bolalarimizdan quyidagi iboralarni eshitamiz: «bu xuddi o'zi», «u bungao'xshaydi», «judayam o'xshash», «sal-pal o'xshash», «ko'proq», «semizroq», «kengroq», «buxiraroq», «bu rangliroq», «bu baland, bunisi pastroq» va shu kabi. Uning o'ziga ma'lum bo'lmagan, ammo ongda yashirin yotgan va unda zarurat tug'ilgandagina yuzaga chiquvchi aniq so'zlarni ishlatishni boshlaydi. Sifati bo'yicha farqlanuvchi narsa va buyumlar ma'lum tartib asosida guruhlarga taqsimlanadi. Bunday vaziyatda tevarak-olam bola uchun chalkash tuyulmaydi.

XULOSA

Har bitta predmet o'z o'rnida va darajasida bo'ladi. Bola o'zlashtirgan har bir bilim faqatgina «tasavvuriy» bo'lmay, balki «aniq» faktlar asosida egallanadi. Shu taxlitda bola ongida mustahkam va muntazam boyib boruvchi dastlabki tartib o'rnatiladi. Yosh bolaning kelajakda aqliy rivojlanishi asosan dastlabki ichki tartibning o'rnatilishiga bog'liq. Montessori bu o'sishni homila rivojlanishi bilan taqqoslaydi: homilaning o'sishi emas, balki uning tartib bilan rivojlanishi muhimdir. Bu tartibning ahamiyati shundaki, u to'g'ri rivojlanishni kafolatlaydi. Hamda yashash imkoniyati hisoblanadi. Homila butunlay ulg'aygan, lekin ichki organlari nomutanosib bo'lsa, u hayotga layoqatsiz bo'ladi.

REFERENCES

1. «Bolalar bog'chalari uchun dasturlar» T.:1992y
2. “Barkamol avlod yili” davlat dasturi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori . O'zbekiston ovozi 28.01.2010 y
3. «Bolalar bog'chasida tarbiyachi programmasiga oid metodik ko'rsatmalar»T.: 1967y
4. Godina G.N. «Maktabgacha kichik yoshdagi bolarga ta'lim tarbiya berish T.: 1989y

5. Daminova M., Adambyekova T. «O`yin mashg`ulotlari» T.: «O`qituvchi» 1993y 6. Logipova V.I. «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» T.: «O`qituvchi» 1992y
7. Yusupova G. «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi». T «O`qituvchi» 1993
8. Fausyek Yu.U. Motessori bolalar bog`chasi. T.: «Yangi asr avlodi» 2007y 9. Yusuf xos Xojib. «Qutadg`u bilig» T.: «Yulduzcha» 1989y

HAR BIR FUQAROGA DAVLAT HISOBIDAN ANIQ KASB-HUNARGA O'QITISH IMKONIYATINI YARATISH

Ashurova Gulbonu G'olibjon qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Annotation. This article analyzes the current system of public accounting and the possibilities of vocational training for citizens. The article shows how the Society of the state develops simpler and more citizens and increases its professional interests. It highlights the importance of vocational training for each citizen and how the state develops its applications for this transition. The article provides advice to citizens relating to recommendations on foreign and domestic programs for development and reform, educational systems, and legal challenges or financial provisions.

Keywords; public accounting, vocational, reform, foreign and domestic programs, creativity, innovation, development.

Аннотация. В данной статье анализируется действующая система государственного учета и возможности профессионального обучения граждан. В статье показано, как сделать общество государства проще и больше граждан и повысить его профессиональный интерес. В нем подчеркивается важность профессионального обучения для каждого гражданина и то, как государство разрабатывает руководящие принципы для перехода к нему. В статье даются советы гражданам, связанные с иностранными и отечественными программами развития и реформ, системами образования, а также рекомендации по юридическим вопросам или финансовым вопросам.

Ключевые слова; государственный учет, профессия, реформы, зарубежные и отечественные программы, творчество, инновации, развитие;

Annotasiya. Mazkur maqola davlat hisobining amaldagi tizimini va fuqarolarga kasb-hunar o'rganish imkoniyatlarini tahlil qiladi. Maqola, davlatning jamiyati sodda va ko'proq fuqarolarni qanday rivojlantirish va uning kasb-hunarga oid qiziqishlarini oshirishni ko'rsatadi. Unda har bir fuqaro uchun kasb-hunarga o'qitishning ahamiyati va bunga o'tish uchun davlatning qanday qo'llanmalarini rivojlanishini ta'kidlaydi. Maqola, fuqarolarga rivojlanish va islohotlar uchun xorijiy va mahalliy dasturlar, ta'lim tizimlari, va huquqiy muammolar yoki moliyaviy ta'minotlar bo'yicha tavsiyalar bilan aloqador maslahatlar beradi.

Kalit so'zlar; Davlat hisobi, kasb-hunar, islohotlar, xorijiy va mahalliy dasturlar, bunyodkorlik, innovatsiya, rivojlanish;

Kirish qism (Introduction).

Ma'lumki, dunyodagi har bir davlat yuksak taraqqiyotga erishish, jahonning rivojlangan mamlakatlari qatoriga kirish, fuqarolari uchun munosib turmush shart-sharoitlarini yaratib berishni xohlaydi. Buning uchun keng miqyosli islohot va bunyodkorlik ishlarini amalga oshiriladi.

Bizning mamlakatimizda ham ushbu maqsad ustuvor mavqe kasb etib, davlatimizda amalga oshirilayotgan har bir islohot shunga qaratilgan. Bugun oldimizga katta maqsadlar qo'yib, shunga tomon harakatlanayotgan ekanmiz, bunda jamiyatda mavjud bo'lgan barcha sohaga e'tibor qaratishimiz lozim.

Mamlakat taraqqiyotida muhim rol o'ynovchi sohalardan biri bu ijtimoiy soha va u bilan bog'liq ijtimoiy siyosatdir. Ijtimoiy soha ijtimoiy hayotning barcha muhim qismlarini o'z ichiga olgani bois davlat siyosatida unga katta e'tibor qaratiladi.

Muhtaram yurtboshimizning “Yangi O'zbekiston strategiyasi” asarlarining “Kuchli ijtimoiy siyosat: mohiyat va imkoniyatlar” nomli qismida quyidagi fikr keltirilgan: “Yangi O'zbekistonni o'z hayotidan rozi, baxtli insonlar mamlakatiga, har tomonlama rivojlangan ijtimoiy makonga aylantirish ushbu yo'nalishdagi islohotlarimizning asosiy maqsadidir”. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan ushbu maqsadni ro'yobga chiqarish uchun bugun qamrovi keng yangiliklar qilinmoqda.

Ijtimoiy siyosatning tor ma'nodagi ta'rifi davlatning ma'lum sababga ko'ra ijtimoiy jihatdan nochor bo'lgan va o'zining moddiy holatini o'z kuchlari orqali yaxshilay olmaydigan aholi guruhlari yoki qatlamlarini (pensioner, yetim bolalar, talabalar, mehnat nogironlari hamda kam ish haqi oluvchi ishlovchilar kategoriyalari)ni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimidan iborat. Ijtimoiy siyosatning keng ma'nodagi ta'rifi jamiyatning barcha a'zolarining ijtimoiy rivojlanishi uchun normal yashash va qulay imkoniyatlar yaratishga qaratilgan davlat chora-tadbirlari yig'indisidir.

Adolatli ijtimoiy siyosat aholining turmush farovonligini oshirishga qaratilgan har bir islohotga adolat nuqtayi nazaridan yondashish, jamiyat qatlamlarining hech qaysisini e'tibordan chetda qoldirmaslik, ularga bir xilda va teng imkoniyat hamda sharoitlarni yaratib berish, jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashish va boshqalardan iboratdir.

Asosiy qism (Main part).

Hozirgi zamon, talabalar yangi bilim va ko'nikmalar o'rganishga muhtoj. Bu esa davlatning boshqaruv tizimini, iqtisodiyotni va jamoatni mustaqil rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar ochadi. Bu yo'l oldiga kelayotgan eng muhim vazifalardan biri ham aniq kasb-hunarga o'qitishdir.

Davlat hisobidan kasb-hunarga o'qitish, insonlarga o'zlarining istiqbollari uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash imkoniyatini yaratadi. Bu, har bir fuqaroga o'zining mahalliy bozorda ehtiyoj duyilgan kasb-hunarlarni o'rganish,

rivojlantirish va amaliy ish bilan bog'liqlikni ta'minlashga imkon beradi. Shuningdek, bu, davlatni mustaqil iqtisodiyotga olib kelish va o'z faoliyatini integratsiyalashga yordam beradi.

Kasb-hunarga o'qitish muhimdir, chunki bu, fuqarolarga sodiqlik, uning malakasini oshirish va turli sohalar ustida yuksak sifatli ishlar qilishga tayyorgarlikni beradi. Bu esa yangi innovatsiyalar, texnologiyalar va iqtisodiy jarayonlarga ko'rsatilayotgan raqobatda qat'iyligini oshiradi.

Jamoatning har bir a'zosi, boshqa bilimlar va sohalarda o'zlashtirilgan mahoratga ega bo'lishi, ularning o'zining shaxsiy va professional potentsialini o'rganish, rivojlantirish va amaliy amaldagi muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, kasb-hunarga o'qitishning ildizlarining yaratilishi, talabalarning o'zlarining ixtiyoriy kasb-hunarlarini tanlashda va ularni rivojlantirishda ozroq muhlat va imkoniyatni beradi. Bu esa fuqarolar o'rtasida ta'lim tizimini raqobatbardosh va istiqbollari uchun o'qitish usullari bilan ta'minlash imkoniyatini beradi.

Yaqin kelajakda, kasb-hunarga o'qitish, davlatlar va jamoatlar uchun muhim vaqtni ta'minlaydigan holatda turib, ularning o'zlarini o'zlashtirgan va rivojlantirgan fuqarolarini qo'llab-quvvatlash va hayot standartlarini oshirish uchun zarur bo'lgan bir qat'iy shart bo'ladi. Bu esa mustaqil va qisqa muddatli o'zlashtirilgan mahoratlarni rivojlantirish, iqtisodiyotni kuchaytirish va jamoatni barcha sohalarda yanada rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Yurtboshimiz tomonidan "O'zLiDeP"ning qurultoyida ushbu nutqlarni so'zlagan:

"Kasbiy ta'lim bilan tizimli shug'ullanish masalalar, to'liq Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligiga o'tkaziladi.

Kelgusi besh yilda norasmiy ishlayotgan 2,5 million nafar fuqaro bandligini legallashtirishga yordam beriladi. Shu orqali ularning ijtimoiy kafolat va imtiyozlardan to'liq foydalanishiga imkoniyat yaratiladi.

Shuningdek, hududlarda servis sohalari ko'lamini kengaytirish orqali xizmat ko'rsatish hajmi 3 barobarga oshiriladi va buning evaziga 3,5 millionta yangi ish o'rni yaratiladi.

Ayollar o'rtasidagi ishsizlik darajasi kelgusi besh yilda 2 barobarga kamaytiriladi. Shuningdek, 700 mingdan ziyod ishsiz xotin-qizlar kasb-hunarga o'qitiladi va ularning xarajatlari davlat tomonidan qoplab beriladi.

Kelgusi uch yilda uy-joyga muhtoj 10 mingdan ziyod xotin-qizlarga imtiyozli shartlar asosida uy-joylar ajratiladi".

Alabatta bunday imkoniyatlarning barchasi fuqarolarga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga o'qitish, hamda o'zlari tanlagan kasblarda ishlay olish imkoniyatlarini yaratadi.

Natijalar va muhokamalar (Results and Discussions).

Umuman olganda, fuqarolarga davlat hisobidagi aniq kasb-hunarga o'qitishning natijalari quyidagilar bo'lishi mumkin:

❖ Ishlab chiqarishda rivojlanish: Fuqarolar hisobidagi aniq kasb-hunarga o'qitish, insonlarning iqtisodiy bilim va ko'nikmalarini oshiradi. Bu, ularning kasb-hunari sohasida rivojlanishiga imkon beradi va mamlakatning umumiy ishlab chiqarish darajasini oshiradi.

❖ Ishlab chiqarish va innovatsiyalar uchun muhim ko'nikmalar: Davlat hisobidagi aniq kasb-hunarga o'qitish, fuqarolar uchun soha-tayyorlash va innovatsiyalarni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Bu, yangiliklarni kiritish, texnologik ravishda ishlab chiqarishni kengaytirish va yangi sohalarda rivojlanishga olib keladi.

❖ Kasb-hunarda sifatli kadrlarni tayyorlash: Aniq kasb-hunarga o'qitish tizimi, sifatli kadrlarni tayyorlash uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanadi. Bu, ishlab chiqarish sektorining professional kadrlar ehtiyojiga javob beradi va mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini oshiradi.

❖ Ishsizlik darajasi pastlash va iqtisodiy rivojlanish: Davlat hisobidagi aniq kasb-hunarga o'qitish, ishsizlik darajasini pastga tushiradi. Ko'plab fuqarolar yangi kasb-hunarlarini o'rganib, yangi sohalarda ish topishadi va shuningdek, iqtisodiy faoliyatning o'sishiga yordam beradi.

❖ Shaxsiy rivojlanish: Kasb-hunar o'rganish, insonlarning shaxsiy rivojlanishiga ham qo'llanadi. Bu, ularning o'zlarini rivojlantirish, yangi bilim va ko'nikmalar bilan tanishish, ijtimoiy faolliklarga qo'shilish va o'z mutaxassisliklarini rivojlantirishga olib keladi.

Muhokamalarda, fuqarolarga davlat hisobidagi aniq kasb-hunarga o'qitishning keyinchalik natijalari, o'quv jarayonining sifatini oshirish, ishlab chiqarishni hamda iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash, va fuqarolarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, bu tizim insonlarning ta'lim va ish topishda qo'llaniladigan texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini yaratadi, shuningdek, ko'plab sohalarda innovatsiyalarni olib keladi va mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini mustahkamlab turadi.

Xulosa (Conclusion).

Xulosa qilib aytish mumkinki, kasb-hunar o'qitish imkoniyatlarini yaratish masalasida, birinchi navbatda, davlatning ta'lim tizimini yangilash va rivojlantirish lozim. Bu, milliy ta'lim standartlarini o'z ichiga olgan, kasb-hunar maktablarining va ko'rgazmalarining rivojlantirilishi va kengaytirilishi, shuningdek, ta'lim dasturlarining zamonaviy ravishda yangilashni talab etadi.

Boshqa holatlarda, fuqarolarga kasb-hunar o'qitish imkoniyatlari berish uchun dastlabki to'g'ri qadamni olib borish kerak. Bu, o'quvchilarni ma'lum bir sohaga oid

kurslar va mutaxassisliklarga yo'naltirish orqali o'zlashtirish mumkin. Masalan, texnologiya sohasida mahoratni oshirish uchun bo'lgan kurslar, kasb-hunar maktablarida ham o'qitilishi mumkin.

Davlatning yordamida tashkil etilgan dasturlar orqali, fuqarolar kasb-hunar o'rganish va rivojlantirishda ishtirok etishlari va yangi kasb-hunarlarini rivojlantirishlari mumkin. Buning natijasida, ularga bo'sh ish o'rinlari bo'ladi va mamlakatning iqtisodiyoti kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Vaxabov A.V., Zaxidova Sh.Sh., Xajibakiyev Sh.X., Raxmanov Sh.I., Odinayev D.Sh., Fayzullayev J.N., Baxtiyrov B.B., Abdulkakimov S.N.. Ijtimoiy siyosat. O'quv qo'llanma. - Toshkent. "Mumtoz so'z". 2019.
2. Abduraxmanova G.Q., Abduramanov X.X. Ijtimoiy sohalar va inson taraqqiyoti. – Toshkent, 2018.
3. To'ychiyeva S., Norbekov A. Ijtimoiy siyosat. – Toshkent, 2010. 5. Shayusupova N.T., Arabov N.U., Nasimov D.A. Ijtimoiy siyosat va ijtimoiy himoya. - Toshkent. "Iqtisodiyot". 2014.
4. "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son. www.lex.uz.
5. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. 11.09.2023. www.lex.uz.

ADOLATLI IJTIMOY SIYOSAT YURITISH, INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH

Ashurova Gulbonu Golibjon qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Adolatli ijtimoiy siyosat inson kapitalini rivojlantirishning kritik zaxiralari ichiga kiradi. Bu, insonlarning ma'naviy, intellektual va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan siyosat tushunchasini anglatadi. Ijtimoiy adolat, barcha insonlarning tenglik va imtiyozlari bilan nizomlanganlikni ta'minlash, har bir kishining potensialini rivojlantirish va uni samarali foydalanishga imkon berish usullari asosida amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Kapital, strategiya, taraqqiyot, kafolatlarni ta'minlash, ijtimoiy himoya, ma'naviy boshqaruv;

So'nggi yillarda yurtimizda aholini ijtimoiy himoya qilish tizimi yanada takomillashtirildi. Buning uchun aholining yordamga muhtoj, zaif qatlamini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, fuqarolarimizni ishsizlikdan himoya qilish, bandligini ta'minlash, hududlarimizda kambag'allikni qisqartirish hamda ayrim sabablarga ko'ra vaqtincha ishsiz bo'lganlarni kasbga tayyorlash borasida ijtimoiy yordam va xizmatlar sifatini yaxshilash sohasida juda ko'p ishlar qilinmoqda.

Yaqinda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiya ham xalqimiz tomonidan ijtimoiy masalalarga oid qator fikr-mulohaza va takliflar bildirilishi natijasida ijtimoiy davlat tamoyiliga oid tegishli normalar bilan boyitildi. U sifatli ta'lim va tibbiy xizmat, ijtimoiy himoyalangan yoki ehtiyojmand qatlamni qo'llab-quvvatlash, qulay mehnat sharoitlarida ishlash, adolatli haq olish, ishsizlikdan himoyalangan, ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarni uy-joy bilan ta'minlashga qaratilgan qoidalar bilan yanada takomillashtirildi.

Yangi Bosh qonunda davlatning ijtimoiy sohadagi majburiyatlari bilan bog'liq normalar 3 barobar ko'paydi. Jumladan, pensiya, nafaqa va boshqa ijtimoiy yordamlar miqdori eng kam iste'mol xarajatlaridan oz bo'lishi mumkin emasligi belgilab qo'yildi. Bu degani, 2 million 200 ming ehtiyojmand oila davlatdan kafolatli moddiy yordam oladi. Bu jami oilalarning 25 foiziga to'g'ri keladi, ularga har yili 11 trillion so'm ajratiladi. O'tgan yili 50 ming oila uchun yangi kvartira olishga sharoit yaratib berildi. Bu yil 90 ming oilani uy-joyli qilish marrasi olingan. Yaqin 2-3 yilda bu raqamni 200 mingga yetkazish ustida ishlanmoqda.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada O‘zbekiston ijtimoiy davlat ekani qayd etildi. “Ijtimoiy davlat” g‘oyasi mazmun-mohiyati Konstitutsiyaga kiritilayotgan qator boshqa normalarda ham o‘z ifodasini topgan.

Ijtimoiy davlat har bir inson uchun farovon turmush darajasi, xususan, sifatli ta’lim, kafolatli tibbiy xizmat, munosib mehnat sharoiti va adolatli ish haqi, pensiya va nafaqalar, ijtimoiy yordam va xizmatlar tizimi yaratilgan, uy-joyga ega bo‘lish sharoiti mavjud bo‘lgan, ijtimoiy tafovutlar yumshatilgan, muvozanatlashgan, hech bir fuqaro o‘z muammolari bilan yolg‘iz qolmaydigan adolatli davlatdir.

Shuningdek, yurtimizni rivojlantirish maqsadida qabul qilingan ko‘pgina dasturlarda adolatli ijtimoiy siyosat yuritish bo‘yicha rejalar va vazifalar kiritilgan. Masalan, 2022-2026- yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida to‘rtinchi ustuvor yo‘nalish “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish va inson kapitalini rivojlantirish” deb nomlangan. Mazkur yo‘nalishning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

– Har bir fuqaroga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga o‘qish imkoniyatini yaratish;

– Maktabgacha ta’lim tizimida ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish;

– Maktabgacha ta’lim tizimida budget mablag‘larining maqsadli va samarali sarflanishini ta’minlash;

– Malakali o‘qituvchilarning oylik maoshlarini bosqichma-bosqich 1 000 AQSh dollari ekvivalentiga yetkazish;

– Maktablarda ta’lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish;

– Oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta’lim sifatini oshirish;

– 2026-yilga qadar 10 ta salohiyatli oliy ta’lim muassasasini QS va TNE xalqaro reytinglariga kirishga maqsadli tayyorlash;

– Aholi uchun majburiy ijtimoiy kafolatlarni ta’minlash, ehtiyojmand qatlamlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish;

– Aholiga ko‘rsatilayotgan tibbiy xizmat sifatini oshirish, budget mablag‘laridan samarali foydalanish, tibbiy xizmatlarni markazlashtirish va aholini tibbiy sug‘urtalash amaliyotini joriy qilish;

Yuqoridagi maqsadlarda ham ta’lim, ham sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya va boshqalarga asosiy e’tibor qaratilgan. Chunki mazkur sohalar ijtimoiy hayotning eng muhim elementlari hisoblanadi. O‘z-o‘zidan ta’lim har bir davlat taraqqiyoti va kelajagining poydevoridir. Rivojlangan davlatlar tajribasiga qaraydigan bo‘lsak, ta’lim sohasiga katta ahamiyat berilganiga guvoh bo‘lamiz. Singapur, Yaponiya, Janubiy Koreya, Finlandiya kabi dunyoning yetakchi va rivojlangan mamlakatlarining shu darajada rivojlanishida ta’lim tizimini katta ahamiyat kasb etgan.

✚ Inson huquqlari va barqarorligi: Adolatli ijtimoiy siyosat, insonlarning huquqlarini himoya qilish va ularni barqaror qilishga qaratilgan bo'lishi lozim. Bu, adolatni ta'minlash va barcha insonlarning tenglik va izzatini qadrlash asosiy bo'lgan shartdir.

✚ Ma'rifat va ta'lim tizimini rivojlantirish: Inson kapitalini rivojlantirishning asosiy qatori ma'rifat va ta'lim tizimini kuchaytirishdir. Adolatli ijtimoiy siyosat, barcha insonlarga mos ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash, ma'rifatni oshirish va istiqbollarni kengaytirish uchun zarurdir.

✚ Sog'liqni saqlash va salomatlik: Inson kapitalini rivojlantirishning boshqa muhim ko'rinishlari sog'liqni saqlash va salomatlikni ta'minlashdir. Adolatli ijtimoiy siyosat, sog'liqni saqlash va tibbiyot xizmatlariga qat'iy e'tibor qaratishni talab qiladi.

✚ Iqtisodiy rivojlanish va ish joylarining yaratilishi: Adolatli ijtimoiy siyosat, ish joylarining yaratilishi va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash uchun kerakli kadrlarni tayyorlash va ularga imkoniyat berishni o'z ichiga oladi.

✚ Qonun tizimining barqarorligi: Adolatli ijtimoiy siyosat, qonun tizimining barqarorligini ta'minlash orqali insonlarning huquq va maslahatlari bo'yicha muhofazani ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, davlatimizda amalga oshirilayotgan adolatli ijtimoiy siyosatning asosiy vazifalari quyidagilar: har bir shaxsning mehnat qilishi, bilim olishi huquqlarini amalga oshirishni iqtisodiy va huquqiy jihatdan kafolatlash; aholining barcha qatlamlarini, birinchi navbatda, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarining ijtimoiy himoya mexanizmini ishlab chiqish; ishsizlikning oldini olish; ijtimoiy sug'urta tizimini yaratish; aholi turmush darajasining keskin pasayishiga yo'l qo'ymaslik; aholi farovonligini ta'minlashning chora-tadbirlarini yaratish va boshqalar. Bu vazifalarning amalga oshirilishi kelgusi taraqqiyotning yuksak rivojlanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vaxabov A.V., Zaxidova Sh.Sh., Xajibakiyev Sh.X., Raxmanov Sh.I., Odinayev D.Sh., Fayzullayev J.N., Baxtiyorov B.B., Abdulkakimov S.N.. Ijtimoiy siyosat. O'quv qo'llanma. - Toshkent. "Mumtoz so'z". 2019.
2. Abduraxmanova G.Q., Abduramanov X.X. Ijtimoiy sohalar va inson taraqqiyoti. – Toshkent, 2018.
3. To'ychiyeva S., Norbekov A. Ijtimoiy siyosat. – Toshkent, 2010.
4. Shayusupova N.T., Arabov N.U., Nasimov D.A. Ijtimoiy siyosat va ijtimoiy himoya. - Toshkent. "Iqtisodiyot". 2014.
5. "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonun. O 'RQ-901-son 01.02.2024. www.lex.uz.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYADAN FOYDALANIB ONA TILINI O‘QITISH

Zoxida Matyakubova Sharifboyevna

Xorazm viloyati Hazorasp tumani 7-sonli maktab

Ona tili va adabiyot o‘qituvchisi

+998 99 500 67 27

Annotatsiya: Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga bo‘lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda, bunday bo‘lishiga sabablardan biri shu kungacha ta'limda o‘quvchi-talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash esa ularni mustaqil fikrlashga kerakli masalalarni izlab topishga, tahlil va xulosa qilishga o‘rgatadi.

Kalit so‘zlar: texnologiya, multimedia, pedagogik texnologiya, axborot texnologiyalari, chet tili, IELTS, tendensiya.

Ta'lim sohasidagi barcha islohatlarning asosiy maqsadi ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta'lim tizimini takomillashtirish, dars jarayonlarini yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida har tomonlama zamon talabiga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim - tarbiya tizimida kompyuter va axborot texnologiyalarining zamonoviy texnologiyalaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida o‘quvchilarga turli fanlardan bilim beruvchi pedagog kadrlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo bu sohadagi bilim va malaka darajalarini oshirish, ta'lim tizimini texnik jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligina samarali natijaga erishish mumkin. So'nggi yillarda o'quv jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish masalasi tobora ko'payib bormoqda. Bu nafaqat yangi texnik vositalar, balki o'qitishning yangi shakllari va usullarini, o'rganishga yangicha yondoshishdir. Chet tilini o'rganishda zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'z oldimizga qo'ygan asosiy maqsadimiz - bu chet tilida talabalarni o'qitish sifatini oshirish, ularning kommunikativ madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, amaliy mashg'ulotlarni o'rganish uchun texnologiyadan qanday samarali foydalanish mumkinligini ko'rsatish. Biz bugungi kunda Dunyoda kompyuterlar hukmronlik qiladigan davdamiz. Xuddi texnologiya ishbilarmonlik aloqalarida, o'yin-kulgida, musiqada, filmlarda va kundalik hayotimizning deyarli barcha jabhalarida katta ahamiyatga ega bo'lgani kabi, u ham ta'limda bir xil darajada muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning 90% i maktabda, ishda yoki uyda qandaydir turdagi kompyuter yoki mobil qurilmalardan foydalanish imkoniyatiga ega.

Shunday qilib, sinflar va o'qitish uslublari evolyutsiyasini texnologiya yo'nalishida tortishayotganini ko'rish ajablanarli emas. So'nggi yillarda yangi, texnologiya bilan birlashtirilgan sinf xonalari til o'rganishda ommalashmoqda. Aralashtirilgan ta'lim, virtual sinflar va ta'limni boshqarish tizimlari - bu eng yaxshi pedagog mutaxassislar tomonidan ma'qullanadigan ushbu yangi o'qitish metodikasi davrining namunalari. Ushbu usullar o'quvchilarning faolligini kuchaytirish, o'qituvchining rolini engillashtirish va barcha ishtirokchilar uchun tizimli, keng qamrovli o'quv tajribasini ta'minlash uchun tilni o'rganish texnologiyasidan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ona tili o'quvchini mustaqil fikrlashga, mulohazalarni og'zaki va yozma ravishda to'liq bayon qilishga o'rgatadi. O'quvchining savodxonlik darajasini, uning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni ona tilidan hosil qilingan bilim va malakalari asosiga quriladi. Ma'lumki, har bir milliy til o'zida moddiy olamni aynan, adyektivat aks ettirishdan tashqari ruhiy olamni, qayg'u-alamlari-yu shodliklarini ham o'rinda tugal ifodalaydi. Insonda har bir narsaga nisbatan o'z munosabatini bildirish imkoniyati bor va bu imkoniyat har gal tilning muayyan shakllari orqali yuzaga chiqariladi. Tilning o'ziga xos nafosatini o'quvchilarga yetkazish, his qildirish, sezish va undan oqilona foydalanish maqsadida hozirda ona tili ta'limida an'anaviy usullardan tashqari zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanilmoqda. Keyingi yillarda breynrayting, breynstorming, aqliy hujum, bumerang, blits-so'rov, klaster, keys-stadi, germenektiv suhbat kabi turli tuman metodlar paydo bo'ldi. Shunday usullardan biri kakografiyadir. Kakografiya so'zi lotincha kakos – yomon, xunuk, yoqimsiz va graphos – yozmoq so'laridan olingan bo'lib, muayyan maqsadni ko'zlab xatoliklarga yo'l qo'yilgan matnni tuzattirish orqali o'quvchilarga imloni o'rgatish usuli sanaladi. Bu usulning pedagogik va didaktik jihatlari hali ochib berilmagan. Rus tilida какофонический, какофония degan so'zlar mavjud bo'lib, ularga lug'atlarda quloqqa yoqmaydigan, yoqimsiz, nosoz, g'aliz; uyg'unlashmagan, yoqimsiz tovushlar yig'indisi degan izohlar beriladiki, bu so'z semantikasiga salbiy baho yuklaydi. Shunga ko'ra, kakografiya usulida yozuv bilan bog'liq g'alizlik, yoqimsizlik yashirinib yotganga o'xshaydi, ammo orfografik nuqtayi nazardan qaralganda u bilan bog'liq didaktik hamda pedagogik jihatlarni ochib berish masalaga oydinlik kiritishi mumkin. Kakografiya interfaol usullardan biri sifatida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, narsalarni bir-birlari bilan solishtirishga, izlanishga, masalaning yechimini topishga, eng muhimi ona tili darslarida olingan bilim va malakalariga asoslanib, muayyan mavzular bo'yicha zaruriy xulosalar chiqarishga yordam beradi. O'quvchilardagi loqaydlik, beparvolikni yo'qotib, dadillikka, ijodkorlikka chorlaydi, mutelik, tobelik, nafaollik kabi salbiy xususiyatlarga barham beradi. Ayniqsa, fonetika, grafika, orfografiya, leksika va morfologiya bo'limlari bilan bog'liq amaliy darslarni o'tishda kakografiya usuli yaxshi samara beradi. Masalan, o'quvchilarga unli va undosh tovushlar bo'yicha yetarlicha ma'lumotlar berilgach, “Mustahkamlash darslari” yoki “Takrorlash darslari”da turli

topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda asosiy e'tibor so'zlarning aytilishi va yozilishi o'rtasidagi farqqa qaratiladi. Tajribadan ma'lumki, o'quvchilarning aksariyati ona tili darslarida imlo qoidalarini puxta o'zlashtirmaydilar. So'larni qanday aytilsa, shunday yozishga odatlanib qoladilar. Shuningdek, o'quvchilarning nutqidagi dialektal xatoliklar ularning savodxonligiga soya solidi. Bu esa bora-bora ulardagi savodxonlik darajasining qotib qolishiga, so'zlarning muntazam ravishda xato yozilishiga sabab bo'ladi. Masalan, o'quvchilarning og'zaki nutqida baho, bahor, bilan, yulduz, teatr, savol, orden, obod, marvarid, shanba, mas'ul, daryo kabi so'zlarni boho, bohor, blan, yuldiz, tiatr, sovol, ordin, obot, marvarit, shamba, ma'sul, dayra tarzida talaffuz qilish va shu asosda xato yozish amaliyotda uchraydi. Bu narsa ularning unli va undosh harflar imlosi bo'yicha ona tili darslarida yetarlicha bilim va malakaga ega bo'lganliklarini ko'rsatadi. Bu kabi xatoliklarning oldini olish maqsadida “O'zbek tilining imlo qoidalarini”dagi “Ayrim unli va undoshlar imlosi” yuzasidan tegishli nazariy ma'lumotlar mavzular o'tilgach, quyidagicha topshiriq beriladi: So'zlarni o'qing, xato yozilgan o'rinlarni topib, o'zbek tilining imlo qoidalariga mos ravishda ularni to'g'rilang va daftaringizga ko'chirib yozing. Bugalter, hayol, xayo, xolol, momila, xuqiq, rektir, kanferensiya, kampyuter, maylis va hokazo. To'g'ri yozilishi: buxgalter, xayol, hayo, halol, muomala, halol, huquq, rektor, konferensiya, kompyuter, majlis. Kakografik yo'nalishdagi bunday topshiriqlarni bajarish bilan quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- O'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi aloqa mustahkamlanadi;
- O'quvchilar ona tilidan olingan bilim va malakalarni xotirlashga, esga olishga harakat qiladi;
- Materiallarni bir-biriga solishtiradi, taqqoslaydi;
- Xulosalar chiqaradi, orfografik bilimlarni mustahkamlaydi.

Ayniqsa, og'zaki nutqda h – x, b – p, d – t, z – s kabi birining o'rniga ikkinchisi ko'p qo'llaniladigan undosh tovushlarning imlosini o'rgatishda kakografiya usuli yaxshi samara beradi. Bunda xato yozilgan so'zlarni o'quvchilarga slaydlar orqali ko'rsatish, sinf taxtasiga ataylab xato yozish, so'zlari xato yozilgan tarqatma materiallarni qo'llash kabi vositalardan foydalanish unumli. Bundan tashqari muvaffaqiyatli o'qituvchilarni tayyorlashda ham texnologiyalar ko'proq foyda keltiradi. Aslida, muvaffaqiyatli o'qituvchilar - bular shaxslararo va shaxslararo munosabatlarning yuqori darajalariga ega va ular bolalar bilan tanishish uchun real imkoniyatlarga ega, qaerda bo'lishidan qat'i nazar va ularning so'zlarini chin dildan eshitish. Bundan tashqari, muvaffaqiyatli o'qituvchilarga ega bo'lishi kerak, o'qitiladigan materialni va uning kamtarligini, sevimli shaxsiyatini va ularning o'zaro munosabatini chuqur anglash va ularning o'quvchilari bilan aloqa qilish va ularga bo'lgan hurmat. Bundan tashqari, muvaffaqiyatli ingliz tili o'qituvchilari mavjud

texnologiyalardan maksimal darajada foydalanishlari kerak, o'quv xonalari va shuningdek, o'z o'quvchilari uchun Internetdan yuklab olingan qiziqarli materiallardan foydalanadilar.

REFERENCES:

1. Saydaliyev S. Chet tili o'rgatish metodikasidan maruza matnlari - Namangan-2002 www.scientificprogress.uz «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 // Volume: 1, ISSUE: 6 805
2. Yo'ldoshev J. Yangi pedagogik texnologiyalar yo'nalishlari, muammolari. Xalq ta'limi 1999-yil
3. Hoshimov O'.H; Yoquvov I.Y. Ingliz tili o'qitish metodikasi- Toshkent - 2003y.
4. Chet tillarini o'qitish zamonaviy texnologiyasi masalalari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari - Toshkent 2007-yil
5. Ziyonet.uz
6. Pedagog.uz
7. Literaryagency.uz

NODAVLAT TIJORAT TASHKILOTLARINING TA'LIM SOHASIDAGI O'RNI

Qodirova Mamlakat Muminovna

Qarshi davlat universiteti O'zbekiston tarixi kafedrası

Tarix fanlari nomzodi dotsent

Annotatsiya

Nodavlat ta'lim tashkilotlari bugungi kun ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylandi. Maqolada nodavlat ta'lim muassasalarining maqsad va vazifalari ularda ta'lim berishning yangi tizimlari va olinayotgan natijalar yoritilgan. Nodavlat ta'lim tashkilotlari faoliyatining samaradorligini oshirish yuzasidan bir qator yangiliklar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: *Nodavlat ta'lim tashkiloti, qonun, qaror, tizim, metod, sifatli ta'lim, dunyo ta'lim tizimi, boshqaruv funksiyasi, natijadorlik.*

Abstract

Non-governmental educational organizations have become an integral part of today's educational system. The article describes the goals and tasks of non-state educational institutions, new systems of education and the results obtained in them. A number of innovations have been proposed to improve the efficiency of the activities of non-governmental educational organizations.

Keywords: *Non-governmental educational organizations, system, method, quality education, world education system, management function, effectiveness.*

KIRISH

Bugungi kunga kelib yanada rivojlanib borayotgan yangi O'zbekiston taraqqiyotida ta'lim tizimining o'rnini beqiyos. Bu sohada yoshlarga eng zamonaviy bilimlarni berish, ularning intellektual salohiyatini oshirish va albatta dunyo miqyosida munosim o'rin egallahlarida bir qator islohatlarni amalga oshirish zarurati tug'ilgan bir paytda, davlatimiz prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan bir qator qaror va farmonlarga o'zgartirishlar kiritildi, yangilari imzolandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Xususan O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi", 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'grisida"gi hamda 2019 yil 6 sentabrdagi PF-5812-sonli "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'grisida"gi farmonlar, 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim

tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-sonli “Oliy ma'lumotli mutahassislar tayyorlash sifatini oshirish iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtrokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi, 2018 yil 5 iyundagi PQ-3775-sonli Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatta amalga oshirikayotgan keng qamrovli islohatlarda faol ishtrokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi, qaror 2020 yil 7 avgustdagi 466-sonli O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ozbekiston Respublikasida uzluksiz boshlang'ch, o'rta va o'rta mahsus, professional ta'lim tizimini tartibga soluvchi normative-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida”gi va 2020 yil 23 sentyabrda tasdiqlangan 637-sonli O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun, 2017-yil 15-sentabr, PQ-3276 sonli Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori shular jumlasidandir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasidagi barcha davlat va nodavlat ta'lim muassasalri “Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi” hamda “Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi” tomonidan yuqorida keltirilgan me'yoriy hujjatlar asosida boshqariladi. Materiallar va usullar. Hozirgi iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichida dunyoda shu o'rinda O'zbekistonda ham nodavlat ta'lim tashkilotlariga bo'lgan talab keskin oshib bormoqda. Bu yo'nalish bo'yicha xorijiy davlatlarda ham, yurtimizda ham qator ilmiy ishlar amalga oshirilgan.

Nodavlat ta'lim tashkilotlarining bugungi kundagi roli, yutuq va muammolari, boshlang'ch ta'limdagi o'rni kabi mavzular xorijiy olimlar Fawziya Reza, Shanti Jagannathanilarning ilmiy tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan. Mamlakatimiz olimlaridan M.E.Axtamova, S.Sh.Urazovlarning ilmiy izlanishlarida ham O'zbekistonda talim xizmatlari samaradorligini oshirishda rivojlangan davlatlar tajribalarini qo'llashning nodavlat usullari masalalari yoritilgan. Undan tashqari bu tizimni rivojlantirish usullari masalalarni qator yosh izlanuvchilar o'z maqolalarida ham yoritishga harakat qilganlar.

Masalan Sh.Jagannat o'z ilmiy ishida Hindiston davlati oldida 6 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan barcha bolalarni sifatli ta'lim bilan ta'minlashdek juda qiyin va katta hajmdagi vazifa turganligini ta'kidlaydi. Bolalarning 95% boshlang'ich ta'lim bilan qamrab olingan bo'lsada 35000 bola afsus maktab ta'limidan umuman yiroq.

Savodxonlikni ta'minlash vazifasi hukumat tomonidan zaruriy harakatlar talab qilish bilan birga, xususiy sektorlar hamda jamoalar hamkorlik qilishlariga hissa qo'shishlariga ham ehtiyoj borligini ko'satdi. Muvaffaqiyatli tajribalar va ta'limga yangi yondoshuvlar aynan nodavlat tashkilotlar tomonidan paydo bo'la boshladi Bu tadqiqot shuni korsatdiki nodavlat ta'lim xalq ta'limi tizimini to'ldirishi va uning samaradorligini oshirishda kata rol o'ynashi mumkin. Nodavlat ta'limning

eksperimental yondoshuvi maktab ta’limidagi ko’plab kamchiliklarni muvaffaqiyatli bartaraf etdi.

So’rovda qatnashgan Nodavlat ta’lim tashkilotlari boshlang’ich ta’limning parallel ta’minlovchilari bo’lishga intilmaydilar, balki hukumat tizimining samaradorligini oshirish uchun katalizator kuch sifatida harakat qilishni xohlashadi. Hatto qasho mamlakatlarda ham o’z faoliyatini olib borayotgan Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining samaradorligiga kam ta’minlangan bolalar, chekka joylardagi jamoalar va ta’lim olishda ijtimoiy to’siqlarga duch kelayotgan boshqa bolalarning muvaffaqiyatli maktabda o’qishi eng yaxshi isbotdir.

So’ngi yillarda Respublikamizda ham ta’limning bu tarmog’iga bolgan qiziqish va talab ortib borayotgani yaqqol ko’zga tashlanmoqda. Aholi orasida bu ta’lim tashkiloti faoliyatiga taluqli aniq ma’lumot berish maqsadida quyidagilarni malum qilamiz.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to’g’risida” 2018-yil 5-sentabrdagi PQ-3931- son qarori ijrosini ta’minlash, O‘zbekiston Respublikasida ta’lim xizmatlarini ko’rsatish bo’yicha nodavlat sektorning salmog’ini kengaytirish borasida tadbirkorlik subyektlariga qulay shartsharoitlar yaratish hamda nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi. Bu qarorning 2-bobida aynan ta’limning poydevori bo’lgan nodavlat umumta’lim tashkilotlarning maqsad va vazifalari aniq ko’rsatib o’tilgan.

Unga ko’ra: Nodavlat umumta’lim tashkilotining maqsadi ta’lim oluvchilarga umumiy o’rta ta’limning yuqori sifatini ta’minlaydigan qulay shart-sharoitlar yaratish, an’anaviy ta’lim xizmatlari bilan bir qatorda sifatli va ommabop ta’lim olishning muqobil imkoniyatlarini yaratadigan pullik ta’lim xizmatlari ko’rsatish, ilg’or xalqaro tajribalarni inobatga olgan holda o’qitishning innovatsion pedagogik shakllari, uslublari hamda zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish asosida umumiy o’rta ta’lim sohasidagi samaradorlik va natijadorlikni oshirishdan iborat.

Nodavlat umumta’lim tashkilotining vazifalari quyidagilardan iborat: umumiy o’rta ta’limni har bir shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini ko’zlagan holda amalga oshirish, ta’lim oluvchilarning jinsi, millati, dini, irqiy mansubligi va ijtimoiy kelib chiqishidan qat’iy nazar, ularning har tomonlama kamol topishi uchun qulay shart-sharoitlar, o’z ustida mustaqil ishlashi va qo’shimcha bilim olishi uchun imkoniyatlar yaratish; ta’lim oluvchilarning muntazam bilim olishini ta’minlash, ularda bilim olish ehtiyojini kuchaytirish, bazaviy o’quv, ilmiy va umummadaniy bilimlarni shakllantirish; ta’lim oluvchilarga milliy an’analar va umuminsoniy qadriyatlar asosida ta’lim berish, milliy hamda umumbashariy qadriyatlarni uyg’unlashtirish asosida yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarni qaror toptirish, o’z Vataniga va xalqiga sodiq fuqaroni shakllantirish; ta’lim oluvchilarning alohida ijobiy xususiyatlari va

qobiliyatlarini aniqlash, qo‘llabquvvatlash va rivojlantirish, ularning yuksak darajada ta‘lim olishi, ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishi va ro‘yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratib berish; ta‘lim oluvchilarda mehnat qilish va mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish, ularni kasbiy yo‘naltirishga va kasb tanlashiga ko‘maklashish; Yuqoridagi maqsad va vazifalardan shuni anglatadiki, nodavlat ta‘lim tashkilotlarining maqsadi ham jamiyat uchun ma‘naviyati yuksak, bilimli shaxsni tarbiyalash ekan.

XULOSA

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan globallashuv davrida ilm-fan, texnika va madaniyat taraqqiyotining asosiy va muhim bo‘lgan omili bu albatta ta‘limdir. Bu tizimning har bir sohasini chuqur o‘rganish va yanada rivojlantirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanar ekan, bu tizimning rivoji uchun ta‘limning har qanday yo‘nalishni yuksaltirish, taraqqiy etgan mamlakatlar tajribalari asosida yanada takomillashtirish, jahon ta‘lim standartlari talablariga javob bera oladigan eng zamonaviy metodikalar va qo‘llamalardan foydalanish, salohiyatli kadrlarni tayyorlash va ularni malakalarini chet davlatlarida oshirish, iqtidorli o‘quvchi yoshlarga turli sohalarda o‘zlarini rivojlantirish uchun sharoitlar yaratib berish va ularni qo‘llab quvvatlash, rag‘atlantirish davlatimiz kelajagi yuksalishining asosiy ustuvor tayanchi hisoblanadi deb o‘ylayman. Shulaani inobatga olgan holda nodavlat ta‘lim tashkilotlari faoliyatini rivojlantirishda yangi mehanizmlar yaratish ustida tadqiqotlar olib borish zarur deb hisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ахтамова М.Э, Уразов С.Ш. НЕГОСУДАРСТВЕННЫЕ СПОСОБЫ ПРИМЕНЕНИЯ ОПЫТА РАЗВИТЫХ СТРАН ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УЗБЕКИСТАНЕ. // Архивариус.-2021.Т.7.-№4(58)- С.37-40.
2. Fawziya Reza –THE ROLE OF NGOS IN PROMOTING EDUCATIONAL:SUCCESSSES AND CHALLENGES./Internetal Journal of Educational, Learning and Development.Vol.10, № 1pp.24-43,2022
3. Shanti Jagannathan.THE ROLE OF NONOGOVERMENT ORGANIZATIONS IN PRIMARY EDUCATION.
4. lex.Uz

ИНТЕРАКТИВ ЭЛЕКТРОН ЎҚУВ КУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Суванкулов Бахтиёр Мамарасулович

Жиззах давлат педагогика университет доценти

Мақолада мультимедиа технологиялари асосида интерактив электрон ўқув курсларини яратиш ва қўллаш тамойиллари кўриб чиқилган. Информатика фани бўйича яратилган ИЭЎК мисол тариқасида берилган. Ундан ўқитувчиларни самарали фойдаланиш йўллари кўрсатилган ва самарадорлик даражаси юқори даражада эканлиги айтиб ўтилган.

Калит сўзлар: мультимедиа, интерфаол, электрон ўқув курси, технология, тамойиллар, информатика.

In this article it's shown to use problems of working technology in teaching progress and using technology of multimediu in computer and electron lessons. Multimedia informational technology and its influence to raise efficiency of education is also studied. This article deals with the Use of multimedia means informational technology in educative process. Now days there are many widely changes of education system by this program.

Keyword: multimedia, technology, interactive, electronic teaching, informatika.

Компьютер технологияларини тезкор ривожланиши уларни ҳар кунги ҳаётга шу жумладан таълим соҳасига жорий этиш муҳим омиллардан ҳисобланмоқда. Замонавий ахборот технологиялар таълим жараёнини самарадорлиги ошириш учун янги имкониятлар очиб бермоқда/, шу маънода таълим парадигмаси ҳам ўзгармоқда. Фаол билим олиш масофали таълим дастурларига, мустақил таълим олишга катта рол берилмоқда. Таълим жорий парадигмасининг ўзгариши сабаби бўлиб, биринчи ўринда ахборот ва коммуникация технологияларни (АКТ) инсоннинг барча фаолияти соҳаларига кириб бориши ҳисобланади. Меҳнат бозорида муваффақиятга эришиш учун мутахассис АКТнинг турли имкониятлари эркин фойдалана олиши керак. Замонавий таълим муҳитини шакллантириш соҳасида қўплаб тадқиқотлар шуни кўрсатдики, таълимда кўзланган мақсадга эришишнинг энг самарали йўли АКТни ўқув жараёнида интенсив қўллашдир.

Таълим жараёнига фаол компьютер технологияларини жорий этиш масалаларида ўқув жараёнини ташкил қилиш учун фойдаланиладиган дастурий таъминот, замонавий электрон ўқув курслари (ИЭЎК) биринчи ўринни эгаллайди. Бу курслар ўқувчиларни мустақил иш самарадорлигини оширади ва ўқув муассасаларининг ахборот-таълим муҳитини фаоллаштиришга имконият беради. Охирги пайтда турли ўқув электрон нашриётларнинг яратилиш мавзуси

нафақат ишлаб чиқарувчиларни, педагог ва мактаб ўқувчиларини эътиборини тортади, балки давлат даражасида муҳокама қилинаётган ва талабга доир бўлиб қолмоқда. Замонавий мактабларни компьютерлаштириш миллий лойиҳа статусига эга бўлмоқда.

Замонавий ўқув дастурий таъминотни ишлаб чиқариш концептуал масалалари Тайлақов Н.И, Жўраев Р.Х, Алламберганова М, Цой М, Бегимқулов У ва бошқа тадқиқотчилар ишларида акс этган.

Кўпгина муаллифлар компьютер ўқув курслари асосида фойдаланувчи билан интерактив ўзаро таъсирли элементлар мультимедиали технологияси жойлашган деб бир фикрга келганлар. Мультимедиа-бу дарсликларни, ўқув материални баён қилиниши билимни назорат қилиш ва якуний баҳо чиқаришгача бўлган жараёнларнинг барчасини автоматизациялаштиришдир. Бунда ўрганилаётган ўқув материали ёрқин, қизиқтирувчи, ўйинга ёндашувли, графикли, анимацияли, интерактивли, товушли бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Дастурларни тузишда мультимедиали технологияларни қўллаш масалалари кўплаб олимларнинг илмий ишларида кўриб чиқилган. Муаллифлар томонидан умумтаълим мактаблари, ўрта махсус касб-ҳунар таълими ва олий таълим муассасалари учун юқори сифатли, самарали мультимедиа маҳсулотларини оммавий ишлаб чиқариш муаммоси қаралган, лекин мультимедиали технологиялар асосида интерактив электрон ўқув курслар яратиш масалалари ханузгача ҳал этилмаган. Масаланинг ҳажми, янги пайдо бўлаётган талаблар сони ўзгармоқда (интеропараболик, адаптивлик, унификация ва бошқалар) ва дастурий таъминотнинг янги архитектура қарорлари, унинг лойиҳалаштириш принципларини қайта ишлаб чиқиши, яратилиши ва методик кузатувчанлигини талаб қилади.

Замонавий электрон ўқув курсларини ишлаб чиқиш муаммоси, уларнинг адаптацияси ва ўқув жараёнига жорий этилиши долзарб ва талабга доир ҳисобланади.

Дастлаб электрон ўқув курслари: «таълим эҳтиёжлари, лойиҳалаштириш, муаммо ва келажақдаги режалар» кўриб чиқилган. Унда таълим тизими электрон нашриёт ва ресурсларга эҳтиёж томонлари кўздан кечирилган, фойдаланилаётган терминология таҳлил қилинади, «интерфаол электрон ўқув курс (ИЭЎК)» тушунчаси кўрилади. Мультимедияли технология асосида интерфаол электрон ўқув курслар яратиш учун замонавий ёндашувлар кўриб чиқилди, шунингдек ўқув жараёнига ИЭЎКларни яратиш ва жорий этишда пайдо бўлган асосий муаммолар таҳлил қилинди. ИЭЎКга бўлган умумий эҳтиёж тадқиқотлар натижасида аниқланди ва тўртта асосий гуруҳга бўлинади:

1. Ўқувчиларда билимларнинг аниқ тизимини шакллантириш зарурлиги билан боғланган эҳтиёжлар. Айниқса макро ва микро элементлари ўрганишда,

бир қатор тушунчалар, назариялар, қонунларни ўрганиш зарурлиги вазиятларда сезилади. Бу қонунлар анъанавий ўқитишда тажрибали асосланишни талаб этмайди.

2. Ўқувчиларни репродуктив кўникмаларга эга бўлиш зарурлиги билан боғлиқ бўлган эҳтиёжлар. Электрон нашриёт ва ресурсларни жорий этиш ҳисоб-китобга, натижаларни текширишга ва ишлов беришга, ҳар бир фандан кўникмаларни самаралироқ ташкил этишга сарфланадиган вақтни анча қисқартириш имкониятини яратади.

3. Мактаб ўқувчиларида ижодий кўникмаларни жонлантириш зарурияти билан боғлиқ бўлган эҳтиёжлар, билим олиш жараёни мустақил изланиш орқали ташкил этиш.

4. Шахс сифатларини шакллантириш масалалари билан боғлиқ бўлган эҳтиёжлар. Электрон нашриёт ва ресурсларини қўллаш у ёки бу технологиядан фойдаланишнинг натижаларини таҳлил қилишга имкон беради, бошқаларга, жамиятга бўлган муносабатларни, жавобгарлик ҳиссини шакллантиришга йўл беради.

Ҳозирги пайтда ўқув электрон нашриётларга бағишланган илмий ишларда турли атама ва аббевиптуралар учрайди: «ЭСУН», «ЭИР», «Электрон дарслик», «Электрон мустақил ўқитиш» ва ҳ.к, шунинг учун ишда қўлланиладиган терминалогияни аниқлаш мақсадида, уларнинг асослари келтирилган. Электрон ўқув курси атамаси ўқув жараёнини интерсификация қилиш учун комплекс дастурий таъминот сифатида келтирилади. Ўқув жараёни маълумот олиш имкониятини ўзини текшириш, аттестация (тест топшириш) элементларни бирлаштиради ҳамда амалий вазифаларни (компьютер тажрибасини ўтказиш масалаларини ечиш, чизмаларни кўриш ва бошқалар) бажарилишини таъминлайди.

Таълим тизимининг эҳтиёжларидан келиб чиқиб, электрон ўқув курсларнинг қўйидаги категорияларини аниқлаш мумкин:

1. Таълим электрон ўқув курсларини анъанавий ўтказиш тизимида фойдаланиш учун Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими Олий ва ўрта махсус таълим вазирликларининг стандартлари ва дастурларига мувофиқ олиб борилади.

2. Факультет ишлари ва электрон курсларнинг ўтилиши учун мўлжалланган ИЭЎК.

3. Уйда тайёрланиш учун ИЭЎК.

Таълим ИЭЎКларни мумкин бўлган классификацияси талабларини баён кўринишида, фойдаланувчи билан ўзаро таъсирлик характери бўйича тарқатиш технологияси шакли бўйича кўриб чиқилади.

Таълим ИЭЎКга ҳозирги босқичда қуйидагилардан асосий (дидактик, методик, психологик, соғлиқни сақловчи, эргономик ва технологик) талаблар ажратиб кўрсатилади. ИЭЎКларни комплекс экспертизаси масалалари кўриб чиқилади. Олий ўқув юртларида ўқув дастурий таъминотини қўллашда пайдо бўладиган муаммолар тасвирланади.

Олий ўқув юртларининг материал-техник базасини етарли даражада шаклланганлиги,

Ўзбекистон oliy o'quv yurtlarini “Ziyonet” глобал интернет тармоғига етарли даражада уланганлиги электрон нашриёти ва ресурсларини қўллаш учун педагогик кадрларни тайёрлаш каби умумий муаммолар билан бир қаторда мактаблар учун электрон маҳсулотларнинг сони ва сифати бўйича аниқ масалалар кўриб чиқилади.

Ўзбекистонда oliy o'quv yurtlar дастурларининг 20% дан ортиқроғи рақамли ресурслар ва уларнинг қўллаш методикаси томонидан қўлланилади, педагогларнинг 4,7% ўз ўқувчилари билан ишда компьютер технологияларини қўллашади. Шунингдек, ИЭЎКларнинг архитектура ечимлари, ишлаб чиқаришда қўлланиладиган объектларни стандартизациялаш соф технологик муаммолари таҳлил қилинади. Педагогик муаммоларни ечишда имконга эга ёндашувлар кўрсатилади. Ахборот коммуникатив технологиялар томонидан кўрсатилаётган имкониятларнинг ўзгариши ҳамда кенгайиши, ИЭЎКнинг яратиш соҳасида доимий равишда содир бўлади. Шунинг учун муаллиф томонидан компьютер технологиясидаги перспектив йўналишларнинг таҳлили ва тасвири келтирилади. Бу компьютер технологиялар ЭЎ қўлланмалар ҳақидаги тасаввурни яқин келажакда ўзгартиришга қодир, бу соҳада бир қатор ўзбек олимларининг замонавий изланишлари янги авлод ўқув тизимлари қандай хусусиятга эга бўлиши ҳақида тасаввурга эга бўлишга ёрдам бериши мумкин:

Улар қуйидаги хусусиятларга эга:

- очиқлик билан (модулли архитектура);
- ўқитувчининг дифференциялантириш ва индивидуаллаштиришга йўналтирилган;
- халқаро таълим стандартлар томонидан қўлланилиши;
- фойдаланувчи томонидан электрон дарсликлар, назорат ишлар, презентациялар ҳамда тўлиқ дарсларни динамик компоновка қилиш имконияти;
- алгоритмлаштирилган масалалар ва ўқув модулларнинг қўлланилиши;
- функционал диалог асосида тизимнинг имкониятларидан фаол фойдаланиш.

Ҳозирги пайтда электрон дарсликни яратиш масофали таълим тизими (МТТ) ғояси билан боғлиқ.

Тадқиқот якунида қуйидаги хулосани қилиш мумкин: таълим йўналишидаги ИЭЎК яратиш масалалари ҳозирги пайтда деярли чуқур ва тўлиқ ишлаб чиқилган. Аммо мамлакатимиз бозорида намоиш этилган ўқув дастурий таъминот сони ва технологик педагогик характерга эга бўлган бир қатор муаммолар ўрта мактабларда ўқув дастурий таъминотининг номуваффақиятли қўллаш фоизи ўртасидаги дисбаланс. аниқ намоён бўлган. Бу муаммоларни бирдан-бир ечими, муаллиф фикрича ИЭЎКни махсуслаштирилишидир. Уларни лойиҳалаштириш, фан дастурларига бевосита таяниш, таълим жараёнига ИЭЎКни жорий этишга бўлган тизимли ёндашувни реализация қилиш ҳисобланади. Қуйида ўрта мактабда ўқув жараёнида мўлжалланган интерактив электрон ўқув курсларини яратиш принциплари очиб берилади. Ишда муаллиф томонидан ўқув дастурий ва методик таълим таъминотини асосий принциплари таклиф қилинган. Ўқув жараёнига қаратилган ИЭЎК яратишнинг бутун жараёни, замонавий таълим ИЭЎКлар концепциясини ишлаб чиқишнинг уч томонлама масала сифатида қаралишига боғлиқ.

Шунингдек таълим муассасаси ўқув жараёнига унинг дастурий педагогик ва методик реализациясини кетма-кет жорий этиш масаласи сифатида ҳам қабул қилиниши керак.

Замонавий таълим ИЭЎКлар концепциясини ишлаб чиқиш таълимга компьютерни жорий этишнинг асоси бўлиб ўқувчининг мустақил ўқув иши секторини анчага кегайтиришига хизмат қилади. Мустақил иш фақатгина актив фаолият шаклида самарали бўлиши мумкин. Актив фаолият, ўқув шакллари интерактив ИЭЎКнинг қўлланилишини талаб этади. ИЭЎКларни оддий фан дарсларида, уларнинг махсус томонларини эътиборга олган ҳолда қўллаш керак. Юқорида айтиб ўтилган гаплардан келиб чиқиб, келажакда таълим ИЭЎКларини ишлаб чиқиш даврида қуйидаги принципларга амал қилиш зарур:

1. Зарур мақсадга мувофиқлилик принципи. Ишлаб чиқарилаётган ИЭЎКлар ўқув жараёни сифатини яхшилаши керак. Шунинг учун компьютеризация жараёнига фақатгина интерактив компьютер компонентлари, имкониятлари, талаб қилинган ва зарур бўлган қисми киритилиши керак. Аниқ ўқув курсида, компьютер технологияларини самарали қўллаш соҳасини аниқлашга максимал эътиборни қаратиш керак. Замонавий электрон

ўқув курсларининг кўплари, мавжуд бўлган анъанавий воситалар ўрнини босиши мумкин ва самарали ютуқ томонлари яққол кўзга ташланиши мумкин.

2. Модулли қўллаш принципи. Ўзбекистон мактабларининг синф-машғулот тизими хусусиятларини эътиборга олганда ҳар бир ўқувчини шахсий компьютер билан таъминлаш мактаб фан кабинетларида жуда мураккабдир. Бу эса таълим ИЭЎКларини модулли қўллашга олиб келади (маълум бир мавзу ёки фаолиятнинг маълум турини амалга ошириш бўйича: лаборатория, билимлар

назорати ва ҳ.к). ИЭЎКларни лойиҳалаштириш даражасида уларни модуллигини таъминлаш талаб қилинади, қўлланилаётган модулларни аниқлаб, синф-машғулот тизими доирасида уларнинг бажарилиши имкониятини ҳисоблаган ҳолда. Аслида ўқитувчининг ўзи ИЭЎК таркибига кирадиган кутубхона объектдан ўқув модулларини компоновка қилиш имкониятига эга бўлиши керак.

3. Ўқув адекватлиги принципи. Мактаб ўқув жараёнида қўллаш учун таклиф қилинаётган ИЭЎКларни ишлаб чиқиши максимал даражада замонавий ўқув дастурлари ва ўқувчига қўйилган талаблар даражаси эътиборга олиниши керак. Афсуски, ўқув дастурий таъминотнинг етакчи ишлаб чиқарувчилари ҳам бу принципга риоя қилишмайди. Мактаб талабларига мос келмаган терминология, белгилашлар, таклиф қилинаётган вазифалар даражаси, таълим стандартларига назарий таркиби ҳам мос келмайди.

4. Ташкилий эргономиклик принципи. Ушбу принцип бўйича ўқитувчи машғулотнинг техник таъминоти, таълим ИЭЎКларини қўллаган ҳолда ва иш борасида олинган натижалар таҳлиliga вақтнинг минимум даражасини сарфлаши керак. Ташкилий эргономикага қўйидагилар киради: ўқувчига таклиф этилаётган экранларнинг таркиби ва ташкил этилиши, объектлар интерактив имкониятларининг баланслаштирилганлиги, педагогнинг машғулотни ташкил этишдаги маълумотлар базаси асосида, олинган натижаларни сақлаш.

Мактаб учун ишлаб чиқиляётган ИЭЎКлар бошқарувнинг маъмурий блокига эга бўлиши керак. У ИЭЎКни бир вақтда, барча жойларида, маълумотлар базасига киритиш имконини беради.

5. Лойиҳанинг дастурий реализацияси. Дастурий таъминотни лойиҳалаштиришда мавжуд методларнинг таҳлили ва унинг архитектураси курилиши, замонавий дастурий воситалар бугуннинг ўзида ИЭЎКларнинг янги авлодининг яратишнинг имкониятли эканлигини кўрсатади. Бу ИЭЎКлар очиқлик принципи, таркибий объект қўллаб-қувватланиши фойдаланувчи томонидан ўқув блоки, назорат ишлари, презентацияларни тўлиқ даражаларни ва объектларни тасвирлаш халқаро стандартларни қўллашни тақозо этади.

6. ИЭЎКни ўқув жараёнига жорий этиш. Электрон ўқув қўлланмани реал мактаб курсига жорий этиш босқичида кўпгина фан ўқитувчилар қийинчиликни сезишади. Кўпчилик томонидан умумий ечимни таклиф қилишларига қарамай, ўқитувчиларнинг кўпчилиги ўз дарсларида компьютер технологиялардан фойдаланишдан бош тортадилар. Кўпинча биринчи омадсиз тажрибадан сўнг, ИЭЎКни ўқув жараёнига самарали жорий этишга халақит бераётган сабаблар таҳлили бу муаммога комплекс ёндашув зарурлигини тушунишга олиб келади. Бундай ёндашув янги восита ва методларга фан ўқитувчиларининг мослашишини енгиллаштиради.

Фан бўйича ўқув фаолиятини олиб бориш учун ИЭЎКни имкониятларини намоёниш этиш, ўқув жараёнига киритиш учун таклиф қилинаётган ИЭЎКни ёки унинг таркибий қисмларини астойдил танлаб олишни кўзда тутди. Бу босқичда фан ўқитувчиларига ИЭЎКнинг энг самарали томонларини намоёниш этиш муҳимдир.

Ўқув жараёнида ИЭЎКни қўллаш мавзуси бўйича (шу жумладан интернет форумлар) семинарлар ташкил этиш лозим. Бундай семинарларда ўқитувчилар методик топилмалар, дидактик материаллар билан алмашиши мумкин, тажрибали педагог – ҳамкасблар томонидан ёрдам олишлари мумкин.

Oliy o'quv yurtlarida qўllashga iynaltilirilgan ИЭЎКни тузиш принципларини амалиётда реализация қилинганлиги мисоли сифатида муаллиф томонидан ИЭЎКларнинг мураккаб тузилмасининг ахборот манбаси, концепциясини яратиш бўйича иш кўриб

чиқилган. Бундай тажриба 2010 йили “Янги авлод ўқув материалларини яратиш” танловда “Информатика фани бўйича ИЭЎК” мисоли сифатида кўрсатилди.

1. Зарур мақсадга мувофиқ бўлган принципни амалга ошириш.

“Информатика” фани ўқув дастури фан ўқитувчиларининг таклифи, “Информатика” курсига компьютер технологияларини жорий этиш соҳасидаги аналитик ишларни таҳлили асосида интерактив технологияларни самарали жорий этиш соҳаси – компьютер эксперименти, процесс ва ҳодисаларнинг интерактив моделларини намоёниш этилишидир.

Натижада ўқувчилар учун “Информатика” фани бўйича “Интерактив лаборатория ишлари” виртуал экспериментлар учун моделлар тўплами кўринишида лойиҳалаштирилди. Бу экспериментлар ўрта мактаб учун “Информатика” фанининг барча бўлимларини қамраб олади. Лаборатория ишлар маълумот блоки, тест вазифалари, натижаларни таҳлил қилиш, уларни тайёрлаш ва ўтказиш, ўқувчилар томонидан лаборатория ишларини бажарилишини эътиборга олиш кўринишида ҳам тасвирланади.

2. Модулли фойдаланиш принципни амалга ошириш.

Келажакдаги таълим ИЭЎК таркиби ва хусусиятларни аниқлашда модулли фойдаланиш принципи қўлланилди.

Курснинг асосий элементи модул-лаборатория иши ҳисобланади. Ҳар бир лаборатория иши ўзгарувчан параметрлар билан интерактив моделни ўз ичига олади. Бу модел ўқув вазифалар ва маълумотларга эгадир. Бундай синф объектлари учун янги бўлиб тадқиқот натижаларини сақлаш имконияти ва уларни кейинги ишлар учун умумий база киритиш ҳисобланади.

Ҳар бир моделнинг қўлланилиши ИЭЎК билан фойдаланишни назарда тутуди. ИЭЎКларни моделлар билан тўлдириш, яъни тестлар билан- имконияти мавжуд агар объект маълумотлар билан SSROM-бирлашув форматида бўлса.

3. Ўқув адекватлиги принципини амалга ошириш.

«информатикадан интерактив лобаратория ишлари» бўйича ИЭЎКларни ишлаб чиқишда қўлланилаётган контекстнинг таълим стандартларига мос келишига алоҳида аҳамият қаратилган. Бунинг учун мавжуд бўлган модуллар катологи таркибига ўзгартириш киритиш зарур бўлди ва мактаб дастурига мосланди. Янги ишлаб чиқарилган моделлар бош-бошидан мактаб талабларига мос келадиган ҳолга келтирилди.

4. Ташкилий эргономикли принципини амалга ошириш.

Илмий ишнинг энг муҳим аспектларидан бири нукта бу принципдан келиб, «Интерактив лобаратория иши информатика фани» дан ИЭЎК тартиби ва ташкил этилиши ишлаб чиқилган.

Ишнинг якуни бўлиб, ИЭЎКнинг янги авлоди концессияси - «Информатика фанидан интерактив лобаратория ишлари» бўлиб ҳисобланади. Ўқув жараёнида кетма-кет ва тизимли жорий этиш принципларини амалга ошириб муаллиф томонидан ИЭЎК моделларини қўллаган ҳолда дарсларнинг тайёр ишланмалари билан методик материаллар таклиф этилди. ИЭЎКни тасвирлаган объектларнинг рақамли мисоллари CD-дискда жойлаштирилган.

2) 2013-2015 йиллар мазкур тадқиқот доирасида педагогик тажриба ўтказилди. У ўз ичига 4 тўртта босқични олди: тасдиқловчи, изланувчи, ўқитувчи ва назорат.

Биринчи босқичда таълим жараёнида ИЭЎКдан фойдаланиш имкониятлари аниқланди. Бу имкониятлар ўқитувчилардан техник ва методик тайёргарликни талаб қилади, ўқитувчининг актив фаолиятли шаклини ИЭЎКлар билан ишлатишни жорий этишнинг муҳимлиги ўқитувчилар томонидан қай даражада тушунилгани аниқланди.

Изланувчи босқичда, ўқув жараёни ташкил қилишда ИЭЎКларнинг фрагментли «пилот» тарзида жорий этиш ўтказилди. Ўқитувчининг бундай шакллари классик синф-дарс тизими билан мос келиши даражаси аниқланди, ИЭЎКларга қўйиладиган талаблар аниқланди, ўқитувчилар билан машғулотларнинг ташкил этилиши имконияти ва шакли аниқланди. Тажриба давомида ўрта мактабда ИЭЎКларни фан ўқитиш амалиётига тўлиқ жорий этилиши ўтказилди. Бунда ўқитувчиларни ўқитиш ва курсларни техник ва методик қўллаб-қувватлаш таъминланди.

Назорат босқичи давомида ИЭЎКни ишлатишда ўқувчиларнинг билим ва

кўникмаларини ўзлаштиришларининг даражаси назорати ўтказилди. Машғулотларни ташкил этиш учун ИЭЎК элементлари ўқитувчилар томонидан мустақил танлаб олиш ҳуқуқларини шакллантириш даражаси аниқланди.

Хулоса қилиб айтганда, тажриба натижалари тўпланган йўналиш тўғрилиги ва ИЭЎК асосида ўқув жараёни ташкил этиш самаралилиги исботланди. ИЭЎК қўллаган ҳолда ўқитиш курсини ўтган ўқувчилар масалаларни ечишда юқори кўрсаткичга эга бўлишди. Ўқув фаолиятда ИЭЎКни қўллашни методик таъминоти ва унинг жорий этилишига кетма-кет ва комплекс ёндашув икки йил ичида ўз касбий фаолиятида электрон ўқув курсларини систематик ҳолда қўллашга эришилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Жўраев Р.Х., Тайлақов Н.И. Ахборотлашган таълим муҳити–ўқитиш самарадорлигини ошириш воситаси- Узлуксиз таълим. –2004.– №5. –Б. 3–7.
2. Тайлақов Н.И., Усмонов М. Узлуксиз таълим жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланишнинг аҳамияти. Узлуксиз таълим илмий-услубий журнали. 5-сон 2013 йил. Тошкент 2013. 67-70 бетлар.
3. Усмонов М. Интерактив электрон ўқув курслар-ўқитиш фаолиятининг янги воситаси сифатида. Халқ таълими илмий-методик журнал. 6-сон 2011. Тошкент. 2011. 22-23 бетлар.

SINTAKTIK SATHDA TILNING USLUBIY-IFODAVIY VOSITALARI

Ruzmatova Gulnara Kulmamatovna
Samarqand Davlat Chet tillar instituti
Lingvistika (ingliz tili) yoʻnalishi boʻyicha
2-bosqich magistr talabasi

Annotatsiya. Oʻzbekiston Respublikasida oliy taʼlim sohasida olib borilayotgan islohotlar madaniyatlar oʻrtasidagi muloqot vositasi boʻlgan til taʼlimi va tadqiqi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, til taʼlimi va tadqiqi boʻyicha tilshunoslik sohasida bir qator amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, ingliz tilida sintaktik sathdagi uslubiy-ifodaviy vositalarni ilmiy nuqtai nazardan oʻrganish bugungi kunda ham oʻz dolzarbligini yoʻqotmagan til muammolaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada ingliz tili sintaksisi doirasida uchraydigan uslubiy-ifodaviy vositalarning stilistik va kommunikativ vazifalari chuqur tahlil etilgan va maʼlum qonun qoidalar asosida guruhlariga boʻlib oʻrganish raklif etilgan.

Annotation. Nowadays in the Republic of Uzbekistan a significant attention is dedicated to the learning of foreign languages. It is well-knowns that learning a foreign language opens a wide range of opportunities in development and intercultural communication. The given scientific article analyzes various stylistic devices on syntactic level and at the same time suggests the classification of stylistic devices on syntactic level according to functioning principles in Modern Linguistics.

Kalit soʻzlar: Sintaksis, ifodaviylik, maʼno ottenkalari, gap strukturasi oʻzgarishi, uslubiy-ifodaviy vositalar.

Nutqning ifodaviyligini oshirishda til foydalanuvchilari nafaqat kerakli soʻz qoʻllash, balki gapning sintaktik qurilishini oʻzgartirish usullaridan ham foydalanadilar. Maʼlumki, sintaksisning asosiy birligi gap boʻlib, bu birlik tilshunoslikning turli jabhalarida turlicha taʼrif etiladi. Gaplar biror mavzu doirasida asosiy yoki qoʻshimcha maʼlumotni aks ettirib, bir-biri bilan sinonimik munosabatga kirishib, natijada sintaktik-stilistik paradigmalarni tashkil qiladi. Anʼanaviy ravishda ingliz tilida uchragan gaplar ega+kesim+aniqlovchi+toʻldiruvchi+hol ketma-ketligidagi strukturaga egadir. Har qanday yuqoridagi strukturadan bir oz boʻlsa-da farq qilgan gaplarni gap boshlangʻich modelining transformalari sifatida qabul qilamiz. Soʻroq va inkor gaplardagi gap tartibining oʻzgarishi biz boshlangʻich modelning transformasi sifatida taʼkidlamaymiz. Zero, ingliz tili grammatik qoidalariga asoslanib, taʼkidlash kerakki, soʻroq va inkor gap tuzilishi gap strukturasi oʻzgarishi bilan bogʻliq ravishda amalga oshadi. Ammo tasdiq darak gaplar strukturasi oʻzgarishi esa uslubiy jihatdan markerlangan modellarning hosil boʻlishiga olib keladi. Sintaktik

sathdagi ifodaviy-uslubiy vositalar o‘z ichiga mantiqiy va ifodaviy ahamiyatga ega bo‘lgan, shuningdek, o‘zida mantiqiy va ifodaviy ma’lumotni mujassam etgan sintaktik gap modellarini oladi. Sintaktik sathda kuzatilgan ifodaviy va uslubiy vositalarni uch guruhga ajratish mumkin:

1. Boshlang‘ich modelning reduksiyasi (qisqarishi)ga asoslangan ifodaviy vositalar;
2. Boshlang‘ich modelning ekspansiyasi (kengayishi)ga asoslangan ifodaviy vositalar;
3. Boshlang‘ich model komponentlarining ketma-ket tartibi o‘zgarishiga asoslangan uslubiy vositalar [4, 204-206].

Boshlang‘ich model komponentlarining reduksiyasiga asoslangan ifodaviy vositalarga:

- Ellipsis;
- Aposiopezis (turli maqsadlarda fikrni tugatmaslik);
- Nominativ gaplar;
- Bog‘lovchisiz gaplar (asindeton) kiradi.

Boshlang‘ich model komponentlarining ekspansiyasiga asoslangan ifodaviy vositalarga:

- Takrorlash;
- Uyushiq bo‘laklarni ishlatish;
- Emfatik konstruksiyalar;
- “Do” – “qilmoq” fe’li yordamida shakllangan emfatik konstruksiyalar;
- Tavitologiya (bir fikrni, mazmuni boshqa so‘z yoki so‘zlar bilan takroran ortiqcha ishlatish)
- Kiritma gaplar kiradi.

Boshlang‘ich model komponentlarining tartibini o‘zgartirish bilan bog‘liq ifodaviy vositalarga:

- Inversiya;
- Distantlik;
- Ajratilgan bo‘laklar kiradi.

Sintaktik strukturalarning o‘zaro munosabatlari xarakteriga ko‘ra, shuningdek, mazkur strukturalarning ma’no-mazmuni ifodalanish usuliga ko‘ra, sintaktik sathda quyidagi uslubiy vositalar mavjud:

1. Berilgan kontekstdagi sintaktik qurilmalarning o‘zaro munosabatiga ko‘ra parallelism, anafora, epifora;
2. Kontekstdagi sintaktik qurilmalar mano-mazmuni transpozitsiyasi usuliga ko‘ra ritorik so‘roq gap;
3. Sintaktik qurilmalarning bog‘lanishining transpozitsiyasiga ko‘ra partsellatsiya, tobe bog‘lanish va teng bog‘lanish.

Diqqatimizni ellipsis hodisasining uslubiy-ifodaviy potensialiga qaratamiz. Elliptik gaplar strukturasi xilma-xil bo‘lib, ulardan foydalanish maqsadlari ham turlichadir. Elliptik gaplardan, asosan, uch xil uslubiy doirada foydalaniladi:

- A) So‘zlashuv uslubi doirasida og‘zaki dialogik nutqda;
- B) Ilmiy-ommabop uslubi doirasida ilmiy va rasmiy nutqda;
- C) Badiiy uslub doirasida badiiy nutqda. [31,110-103]

Berilgan har bir uslubda ishlatiladigan elliptik gaplarning xususiyati shundaki, ularning strukturasi qisqaligi, va shu bilan birga, har bir eksplitsit ravishda namoyon bo‘lgan gap elementining semantik-stilistik qiymati oshib borishidadir. To‘liq gaplarning har bir bo‘lagi teng miqdorda ma‘lumotni o‘zida mujassam etadi. Elliptik gaplarda esa, gap bo‘laklari o‘zida aks ettiruvchi ma‘lumot qayta taqsimlanib, gapda formal aks etgan elementlar yashirin tarzda anglashilgan elementlarda mujassam bo‘lgan ma‘lumotlarni ham o‘zida namoyon qiladi.

Og‘zaki nutq jarayonida so‘zlovchilar og‘zaki nutq shart-sharoitlaridan kelib chiqib, elliptik konstruksiyalardan foydalanadilar. Chunki og‘zaki nutq o‘z tempining tezligi, ishlatilayotgan gaplarning qisqaligi, nutqning beixtiyorligi bilan xarakterlanadi. Gapdagi tushirib qoldirilgan bo‘laklarning ma‘nosi paralingvistik vositalar bilan bir qatorda nutqiy yoki situativ kontekstdan kelib chiqib anglashiladi. Misol uchun:

Augustos: Hullo. Who are you?

The clerk: The staff.

Augustos: You the staff. What do you mean? Where are others?

The clerk: At the front. (B. Shaw)

Elliptik gaplardan so‘zlashuv uslubidan tashqari, ilmiy nashrlarda, xususan, turli o‘quv qo‘llanmalarida, lug‘atlarda, rasmiy hujjatlarda ham foydalaniladi. Bunda elliptik gaplardan foydalanishning asosiy maqsadi – gapning qisqaligini ta‘minlash va gapdagi eng muhim deb hisoblangan bo‘lakni mantiqan ajratib ko‘rsatishdir.

Boshqacha qilib aytganda, og‘zaki nutqda, shuningdek, ilmiy-ommabop nashrlarda ishlatiladigan elliptik gaplarda stilistik ma‘no tushlari kuzatilmaydi, bunday doiralarda elliptik gaplardan keng foydalanish, allaqachon til normasiga aylangan.

Elliptik gaplar aynan badiiy uslubdagi matnlarda o‘z ifodaviy ta‘siriga ega bo‘ladilar. Badiiy asar muallifi elliptik gaplardan o‘z asarida reallik atmosferasini yaratish, qahramonlar dialoglariga familiarlik (yaqindan tanish) tusini berish, qahramonlarning emotsional holatini tasvirlash maqsadida foydalanadi. Misol uchun:

Andrew spoke out what we all knew: “Matty’s never touch cutter-hand-les again. Too much to expect. A pity. They were a good set of lads. Took a pride in their work, and that’s rare now. Broken up now. Finished.” (S. Chaplin)

I mean the other guys and myself. In somebody else’s room. (J. Salinger)

It would be a good idea to bring along one of the Doc’s new capsules. Could have gone into a drugstore and asked for a glass of water and take one. (D. Carter)

Bundan tashqari, ellipsisni dinamik tasvirlash vositasi sifatida ishlatish mumkin:

Then came rows of houses with little vane surmounted masts upbearing themselves from among the scarlet beams. Then ditches. Then pollard willows. Then more ditches... (Ch. Dickens)

Sintaktik sathdagi keying uslubiy-ifodaviy vosita sifatida aposiopezis (inglizcha “aposiopezis” – “qisqa to‘xtash”, “to‘xtatish” so‘zlaridan olingan) – gapning to‘satdan to‘xtatilishi, tugatilishi hodisasini ham tahlil etish zarur. Gapdagi aposiopezis so‘zlovchida to‘satdan paydo bo‘lgan emotsionallik, suhbatni davom ettirishga ishtiyoq so‘nishi, yoki so‘zlovchining biror xabarni ifodalashga jur‘atining yetmayotganligi natijasida namoyon bo‘ladi. Asosan, aposiopezis og‘zaki nutqda keng foydalaniladi. Gapni bunday holda to‘xtatish, asosan, so‘zlovchining to‘satdan emotsional holga tushishi bilan bog‘liq bo‘lib, hech qanday pragmatik maqsadni ko‘zlamaydi. Ammo, adabiyotda shunday misollar ham borki, muallif o‘z asarida aposiopezisdan foydalanib, gapga yashirin ma’no, tahdid, yoki va’da kabi ma’no tuslarini qo‘shish maqsadida, uslubiy – ifodaviy vosita sifatida foydalanadi:

1. I do apologise, Madam, I feel so [...] I would not have troubled [...] (S. Hill)

2. Something like despair ravaged the heart of his watching Fleur. If she let him for winf-ridl. But surely no – her father, her house, her dog, her friendsa, her-her collection of-of – she would not – could not give them up. (J. Galsworthy)

Aposiopezisdan uslubiy-ifodaviy vosita sifatida nafaqat badiiy asarlarda, balki musiqada, kinematografiyada ham ishlatiladi. Bunda muallif o‘z asarining mantiqiy nihoyasini taqdim etmasdan, tinglovchi va tomoshabinga mustaqil xulosa chiqarishlariga imkoniyat yaratadi.

Sintaktik sathda gap komponentlarining reduksiyasiga asoslangan uslubiy-ifodaviy vositalardan yana biri – nominativ gaplardir. Yuqoridagi bo‘limda elliptik va nominativ gaplarning o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlarini tahlil etgan bo‘lsak, quyida nominativ gaplarning uslubiy vazifalarini kashf etamiz.

Tilshunoslikda nominativ gaplarning bir necha turi mavjud bo‘lib, ularning stilistik funksiyalari ularning turi va qanday kontekstda ishlatilishiga bog‘liq. Muallifning voqea-hodisa joyini yoki vaqtini tasvirlashda ham asosan nominativ gaplar foydalaniladi:

Saturday noon. Baby Hohenbaum was eating green grapes. (Armstrong)

The Posters’ one-room flat in a large Midland house. Early evening (J. Osborne)

O‘zaro ketma-ketlikda joylashgan kengaygan nominativ gaplar esa ulkan ifodaviy ta’sirga egadir:

An evening by Randipole Billy. Green lily sky, orange flames over the West Long flat clouds like copper angles with brass hair floating on the curls of the fire. (J. Cary)

Kordinativ bog‘liqlikka ega nominativ gaplardan dinamik tasvir vositasi sifatida foydalaniladi:

The day passed on. Noon, afternoon, evening. Sunset. (J. Galsworthy)

Nominativ undov gaplar ham ahamiyatli uslubiy vosita hisoblanadi.

Sintaktik sathdagi yana bir keng qo‘llaniladigan uslubiy vosita – asindeton, ya’ni gap elementlarining bog‘lovchi ishtirokisiz bog‘lanishi hisoblanadi. Gap elementlari orasidagi bog‘liqlik ritmik-melodik vositalar orqali namoyon bo‘lsa, yozma nutqda esa tinish belgilar orqali aks etadi. Asindeton frazaning ifodaviyligini oshirishi bilan she’riyatda ham keng qo‘llaniladi:

Fathers, mothers, uncles, cousins,

Cocking tails and pricking whiskers,

Families by ten and dozens,

Brothers, sisters, husbands, wives,

Followed the Piper for their lives. (R. Browning)

Har bir uyushiq bo‘lakdan oldin keladigan bog‘lovchini tushirib qoldirish gapga o‘ziga xos ma’noviy va emotsional otenkani berishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, boshlang‘ich model komponentlarining reduksiyasi stilistik ahamiyatga ega gaplarni yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Ruduksiyaga nafaqat gap komponentlari, balki qo‘shma gap tarkibidagi tobe gaplarni bog‘lashda foydalaniladigan bog‘lovchilar ham uchrashi mumkin.

Sintaktik sathda namoyon bo‘luvchi ifodaviy-uslubiy vositalarning ikkinchi guruhi boshlang‘ich model elementlarining ekspansiyasiga asoslanib, asosan, ikki ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: gap tarkibini kengaytirish yoki murakkablashtirish. Gap tarkibini kengaytirishda gap komponentlarini takroran ishlatish, uyushiq bo‘laklardan foydalanish orqali hosil bo‘lsa, gap tartibini murakkablashtirish qo‘shimcha gap elementlarini qo‘shish evaziga amalga oshadi.

Ular orasidan gap komponentini takroriy ishlatish (inglizcha “repetition” – takrorlash) – bevosita gap tarkibidagi ma’lum so‘z yoki so‘z birikmasining takroriy ravishda ishlatilishiga aytiladi. O‘z strukturaviy tuzilishiga ko‘ra bir necha turdagi takroriy konstruksiyalarni ajratish mumkin:

a) oddiy kontakt takrorlash sintaktik frazaologiyadan o‘rin olgan “hours and hours”, “millions and millions”, “miles and miles” singari birliklar vositasida namoyon bo‘ladi.

The city had laid miles and miles of streets, and sewers through the region (R. Aldington)

She could see roof upon roof upon third storey upon third storey of the houses on the rising hill. (O’Hara)

Uch karra takrorlash esa emotsional-semantik tonallikni ajratib ko‘rsatadi:

She was screaming high, a shrill scream that rose in the air incisively like a gull’s shriek. “Put it back, put it back, put it back!”, the scream seemed to say. (W. Sansom)

b) kengaygan takrorlash – qo‘shimcha vositalar yordamida nutq birligini takroran ishlatish bo‘lib, gap mazmunini aniqlashtirish, kengaytirish vazifasini bajaradi.

I don’t think Art heard. Pain, even slight pain, tends to isolate. Pain, such as he had to suffer, cuts the last links with society. (S. Chaplin)

c) xalqali takrorlash – gapning boshi va gapning oxirida aynan bir gap komponentini takroran ishlatish usuli.

Nothing never happened in that little town, left behind by the advance of civilization, nothing. (S. Maugham).

d) Bog‘langan takrorlash – bir gap oxirida ishlatilgan gap elementi, keying gap boshida takrorlanib kelishi bilan bog‘liq sintaktik-uslubiy vosita.

Poirot was shaken; shaken and embittered. (A. Christie)

Supposing father had wanted to say something – something private to them (K. Mansfield).

e) Bir necha bog‘langan takrorlarning birgalikda ishlatilishi zanjirli takroni yuzaga chiqaradi:

A smile would come into Mr. Pickwick face. Smile extended into laugh, the laugh into roar, and the roar became general. (Ch. Dickens)

Sintaktik uslubiy-ifodaviy vosita bo‘lib sanalgan takrorlash vositasi deyarli barcha uslubiy doiralarda keng ishlatiladi: publitsistik uslub, rasmiy uslub, ilmiy uslub, badiiy uslub.

Enumeratsiya (inglizcha “enumeration” – “donalab sanash”) - gap bo‘laklarini kengaytirishga oid sintaktik jarayon bo‘lib, ma’lum bir gap bo‘lagiga xuddi shunday sintaktik maqomga ega birliklarni qo‘shishni taqazo etadi. Uyushiq bo‘laklarning stilistik funksiyalari xilma-xildir. Uyushiq bo‘laklar gap ma’nosini kuchaytirishga ta’sir qiladi:

Door-knobs, keyholes, fireirons, window-catches were polished; metal which I had no idea existed flashed with life. (V. Pritchett)

Shuningdek, uyushiq bo‘laklardan voqealarni subyektiv baholash vositasi sifatida foydalaniladi. Parallel strukturali uyushiq bo‘laklar ham muhim ifodaviy ta’sirga ega:

There was a great deal of confusion and laughter and noise, the noise of orders and counter-orders, of knives and forks, of corks and glass-stoppers. (J. Joyce)

Sintaktik tautologiya – gu gap tarkibida grammatik nuqtai nazardan sinonimik birliklarning takrorlanishidir. Sintaktik uslubiy-ifodaviy vosita sifatida tautologiyadan, asosan, og‘zaki nutq jarayonida, ma’noni kuchaytirish maqsadida foydalaniladi:

That Jimmy Townsend – he and the job were made for each other. (J. Wain)

Shuningdek, tautologiya qofiya va ritmni vujudga keltirishda xalq qo‘shiq-lari, balladalar va bolalar she‘riyatida keng qo‘llaniladi.

Sintaktik tautologiya turlari ichida atoqli ot va kishilik olmoshi vositasida ifodalangan ega gap bo‘lagining takrorlanishi orqali namoyon bo‘ladigan tautologiya turi eng keng tarqalgan hisoblanadi.

Emfatik konstruksiyalar ham sintaktik sathdagi uslubiy-ifodaviy vositalar orasida alohida ahamiyat kasb etadi. Emfatik konstruksiyalar gap bo‘laklaridan birining ma‘nosini intensivlashtirishni ta‘minlashga xizmat qiladi. Bunday konstruksiyalarning stilistik potentsiali ancha yuqori. Emfatik konstruksiya yordamida kesimdan tashqari istalgan gap bo‘lagini mantiqan ajratib ko‘rsatish mumkin:

It is not every day I get a chance to get out to woods. (D. Carter)

It is blood they make their profits of.

Sintaktik sathdagi keyingi uslubiy-ifodaviy vosita – kirish gaplar ham turli stilistik effektlarni namoyon etadi. Ular ma‘lum bir gap tarkibiga kiritilar ekan, grammatik jihatdan mustaqil gap hisoblanadi. Yozma nutqda kiritma gaplar bosh gapdan turli grafik belgilar – qavs, tire, ba‘zan vergul vositasida ajratib ko‘rsatilsa, og‘zaki nutqda esa o‘zi o‘rin egallagan gapga nisbatan kuchliroq intonatsiya bilan ajratib talaffuz etiladi. Stilistik jihatdan kiritma gaplar, asosan, gap detallarini xarakterlash, gapga yorqinlik baxsh etish vazifalarini bajaradi:

And sometimes with the sensation a cat must feel when it purrs, he would become conscious that Megan’s eyes – those dew-grey eyes – were fixed on him with a sort of lingering soft look. (J. Galsworthy)

Bundan tashqari, kiritma gap ifoda etilayotgan mazmuni ta‘kidlab ko‘rsatish kabi uslubiy-ifodaviy funksiyani ham bajaradi:

They had not seen – no-one could see – her distress, not even her grandfather. (J. Galsworthy)

Shuningdek, bunday gaplar o‘zi o‘rin olgan asosiy gapga nisbatan so‘zlovchi tomonidan qilingan baholash ma‘nosini ham ochib beradi:

That phrase represented, I think, his deepest research into the meaning of life. (J. Galsworthy)

Boshlang‘ich model komponentlarining tartibini o‘zgartirish bilan bog‘liq ifodaviy vositalarga inversiya, gap bo‘laklarining distantligi va ilova konstruksiyalarni misol qilib ko‘rsatish mumkin [52, 93-98].

Inversiya (inglizcha “inversion” – “o‘zgartirish”, “ters o‘girish”) – gapda sintaktik birliklarning normativ ketma-ketligining buzilishidir. Asosan, tilshunos olimlar ikki xil inversiya – grammatik va stilistik inversiya mavjudligini ta‘kidlaydilar. Grammatik inversiya ingliz tilida so‘roq va inkor-so‘roq gap tuzilishida namoyon bo‘ladi, ya‘ni so‘roq gap tuzilishida yordamchi fe‘l gap egasidan oldingi o‘rindan joy oladi:

Does it surprise you?

What are you doing here?

Can't you put it off?

Stilistik inversiya esa gapdagi ma'lum komponentni ajratib ko'rsatish maqsadida gap tarkibiy qismlarini o'zgartirishni taqozo etadi. Lekin gap tarkibiy qismlarini o'zgartirishning ham o'z aniq qoidasi mavjud bo'lib, istalgan gap bo'lagini istalgan o'ringa qo'yishimiz mumkin emas. Inversiyaga uchrayotgan gap bo'laklari o'zaro sintaktik bog'langan bo'lishi zarur. Gap bo'laklari quyidagi ravishda inversiyaga uchraydi: kesim gap egasiga nisbatan, to'ldiruvchi kesimga nisbatan, predikativ bog'lamaga nisbatan o'z o'rnini o'zgartirishi mumkin. Inversiyaning bu turi gapning semantik markazi – remani ajratib ko'rsatishga xizmat qiladi.

Inversiya shaklan to'liq va qisman inversiya kabi turlarga bo'linadi. To'liq inversiyada inversiyaga uchragan gap bo'lagining barcha tarkibiy qismlari o'zi bog'lanib kelgan gap bo'lagiga nisbatan joylashuvini o'zgartiradi:

From behind me came *Andrew's voice*.

Qisman inversiyada esa inversiyaga uchragan gap bo'lagi tarkibiy qismlaridan birigina o'zi bog'lanib kelgan gap bo'lagiga nisbatan joylashuv o'rnini o'zgartiradi:

To his orderly he was at first cold and indifferent.

Gap bo'laklari tartibining o'zgarishi bilan bog'liq keyingi sintaktik uslubiy vosita – bu distantlik bo'lib, u gapda mantiqan o'zaro bog'langan gap bo'laklarining bir-biridan distant (uzoq o'rinda) joylashishi bilan xarakterlanadi. Misol uchun quyidagi gapda aniqlovchili sintaktik strukturaning uzilishi va aniqlovchilarning ketma-ketligining o'zgarishi yaqqol namoyon bo'lmoqda:

There was a world of anticipation in her voice, and of confidence too, as she walked past me onto the terrace. (D. du Maurier)

Sintaktik sathdagi keyingi uslubiy – ifodaviy vosita ilova konstruksiyalari hisoblanadi. Ilovali elementlar ilova qurilma tarkibida bajarib kelayotgan funksiyalari bilan bir-birlariga xos bo'lgan xususiyatlarni o'zlarida takrorlabgina qolmasdan, balki yangi xususiyatlar bilan bir-birlarini boyitib, kengaytirib boradi. Bu holni parallel birikishga moslashgan ushbu ilovalari elementlar tahlilida ham kuzatish mumkin. Chunki, bu ilovalari elementlar quyidagi o'zlariga xos xususiyatga ega: birinchidan, misolda keltirilgan ilovalari elementning yetakchi komponenti, ilovalari elementning o'zi takrorlanish prinsipi bilan hosil bo'ladi va so'ng unga tobe bo'lgan qismlar bilan kengaytiriladi; u yoki bu gap bo'lagining takrorlanib kelishi bu uslubiy hodisadir, chunki yozuvchi kitobxonning diqqat e'tiborini tasvirlayotgan voqea-hodisaga yana bir bor qaratish maqsadida uni takrorlaydi, takrorlanuvchi komponent doimo mantiqiy urg'u oladi, natijada uning ta'sirchanligi, voqeiyli oshadi:

Riedl had disregarded the offered chair; he added; she died at birth. I just came to tell you, in case you do not know it. It's been a long time. *Over a year*.

Bundan kelib chiqib shuni xulosa qilish mumkinki, sintaktik sathda uchraydigan uslubiy – ifodaviy vositalat xilma-xil bo‘lib, har birining o‘z semantik-strukturaviy, stilistik – kommunikativ xususiyatlari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ильиш Б.А. Современный английский язык. - М., 1948. - 347с.
2. Иванова И.П., В.В.Бурлаков, Г.Г.Почепцов. Теоретическая грамматика современного английского языка. -М.: Высшая школа, 1987. - 284с.
3. Иванилова Н.Е. Структурно-семантические особенности эллиптических предложений во французском и английском языках: Автореф.дис.канд.фил.наук. - Нальчик, 2008. - 165с.
4. Камагина И. В. Простые эллиптические предложения: структура, семантика, стилистика: дисс. канд. фил. наук. -М. 2009. -174 с.
5. Кириллова А. В. К вопросу о типах эллиптических предложений в английском языке. Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. – 2015. -163-169с.
6. Косоножкина Л. В. Эллиптические предложения – норма речи. Актуальные проблемы филологии и методики преподавания: межвузовский сб. – Ростов-на-Дону, 2001. – 130-133 с.
7. Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М. Стилистика английского языка. - Л., 1960. - 175с.

O'QITISH JARAYONIDA INTERFAOL METODLARIDAN FOYDALANISH

Suvankulov Baxtiyor Mamarasulovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti

Abstract: In this article author gives thoughts about the importance of educational methods in the educational process.

Keywords: pedagogical ability, conversation, story, persuade, method, encourage

Maqsad, mazmun, shakl, metod va vositalar kabi tushunchalar tarbiya jarayonining mohiyatini ochib beradi. Biroq tarbiya mohiyatini yoritishda o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lgan yana bir tushuncha ham mavjud, bu tarbiya metodlari tushunchasidir. Tarbiya metodi (yunoncha "metodos"-yo'l) tarbiya maqsadiga erishishning yo'li.

Tarbiya ahamiyatiga tatbiq etilganda, metodlar bu tarbiyalanuvchilarning ongi, tuyg'ulari, irodasi va xulqiga ta'sir etish usullaridir.

O'qitish jarayonida tarbiya metodlarining ahamiyati juda kata. Chunki, mana shu metodlardan foydalangan holda ta'lim va tarbiya jarayonini birgalikda olib boorish mumkin. Metodning ijobiy va salbiysi bo'lmaydi, tarbiya jarayonida ma'lum yo'lni yuqori darajadagi samarali va samarasiz deya baholash mumkin emas. Metodning samaradorligini u qo'llanilayotgan sharoit nuqtai nazaridan baholash mumkin.

Agar tarbiya metodlari bo'lmaganida ta'lim jarayonini to'g'ri amalga oshirish, o'qituvchi pedagogic qobiliyatini shakllantirish, tarbiyalovchi va tarbiyalanuvchi o'rtasida to'g'ri munosabatlarni yo'lga qo'yishning imkoniyati bo'lmasdi.

Har bir tarbiyalovchi ta'lim jarayonida yangi metod yaratishga harakat qiladi. Ammo, tarbiyaning mutlaqo yangi metodlarini yaratishga bironta tarbiyachining kuchi yetmaydi. Metodlarni takomillashtirish muammosi doimo mavjud, har bir tarbiyachi o'zining imkoniyatiga ko'ra uni hal qiladi, tarbiya jarayonining aniq shart-sharoitlariga mos ravishda o'zining xususiy qarashlarini ifoda etish asosida umumiy metodikani boyitadi. Tarbiyaning mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat.

Unutmaslik kerakki, aynan bitta mazmun turli xil fikrlar bilan to'ldirilgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun metodlarni umuman mazmun bilan emas, balki aniq fikrlar bilan bog'lash g'oyat muhimdir. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiqdir.

Yosh xususiyatlari muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik va psixologik xususiyatlardir. Aytaylik, mas'uliyat tuyg'usini boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarida ta'lim olayotgan

o'quvchilarda ham shakllantirish mumkin. Biroq, har bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida metodlarni maqsadga muvofiq qo'llay olish zarur.

Hozirgi vaqtda o'zida tarbiya metodlaridagi yagona maqsad, mazmun va tartiblilkn aks ettiruvchi ko'proq obektiv va qulay metodlar qo'llaniladi. Ana shunday tavsif bilan bog'liqlikda tarbiya metodlari uch guruhga bo'linadi:

1. Shaxs ongini shakllantiruvchi metodlar
2. Faoliyatni tashkil etish va xulq-atvor tajribalarini shakllantirish metodlari
3. Xulq-atvorni va faoliyatni rag'batlantirish metodlari.

Shaxs ongini shakllantirish (ishontirish) metodlariga quyidagilar kiradi: hikoya, tushuntirish, izohlash, maruza, etik suhbat, nasihat, o'git, ko'rsatma, munozara, namuna. Bu guruhga mansub metodlarning vazifasi asosan, o'quvchilar ongida milliy g'oyani shakllantirish, davlatning ichki va xalqaro siyosatining mazmunini tushuntirishdan iboratdir.

O'quvchilar odatda hayot va turli adabiyotlardan olingan aniq misollar bilan boyitilgan hikoyalarni katta qiziqish bilan tinglaydilar. Ya'ni ularga turli adabiyotlardagi hikoyalar yoki real voqealarni aytib berish orqali ular ongiga ta'sir etish va natijada odob-axloq, tarbiya kabi yuksak fazilatlarni shakllantirish mumkin.

Hozirgi texnologiyalar asrida atrofimizda yuz berayotgan har qanday voqea-hodisa va yangiliklarni ijtimoiy tarmoqlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari ya'ni, radio, televizor, gazeta, jurnallar orqali tezda bilib olish mumkin. Ammo, o'quvchilar jamiyatimizda yuz berayotgan turli voqea-hodisalarni ommaviy axborot vositalari yordamida emas, balki ijtimoiy tarmoqlar orqali kuzatmoqdalar.

Masalaning bu jihatini olib qaraganda ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan har qanday voqeani kuzatish, yangiliklarni eshitish ular ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va buning natijasida esa o'qishga qiziqishning susayishi, tarbiyasining buzilishi kabi holatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchilar ta'lim jarayonida shaxs ongini shakllantiruvchi suhbat, hikoya kabi metodlardan foydalanib o'quvchilarga yuqorida aytilgan vaziyatlarning salbiy taraflarini ularga o'rnak bo'ladigandek voqealar asosida yoritib berishlari, natijada ularda ijobiy tassurotlar uyg'otish, ta'lim olishga qiziqishni orttirish va albatta insoniy yuksak fazilatlarni shakllantirishga erishishlari lozimdir.

Faoliyatni rag'batlash va motivatsiyalash metodlari qatoriga: rag'batlantirish, tanbeh berish, uyaltirish kabi metodlarni kiritish mumkin. Bulardan eng ahamiyatlisi rag'batlantirish metodi hisoblanadi.

Rag'batlantirish tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'nglini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usulidir. Bu metodni 5-8 sinflarda qo'llash maqsadga muvofiqdir. Chunki, ushbu sinflarga o'smirlik davri to'g'ri keladi. O'smirlik ya'ni inqiroz davrida o'quvchilarda qarama-qarshi vaziyatlar masalan: ota-onalari, o'qituvchilari bilan ziddiyatlarning

yuzaga kelishi, do'stlari bilan kelisha olmaslik, o'qishga bo'lgan qiziqishning pasayishi kabilar yuzaga kelishi mumkin.

Shu sababli o'qituvchilar mana shu davrdagi o'quvchilarga rag'batlantirish metodidan foydalanib, sinfda ularning har biriga amal (sinf sardori, sport yetakchisi, orasta qizlar sardori va boshqa) tayinlamog'I kerak.

Shundagina o'quvchi o'zining kamolga yetayotganligini his qiladi, unda o'z kuchiga ishonch, mas'uliyat hissi paydo bo'ladi. Uni hurmat qilishadi, unga ishonishadi, uning fikrlari bilan qiziqishadi, unga quloq solishadi, demak, u jamoada o'z o'rniga ega bo'ladi.

O'qituvchilar rag'batlantirish metodidan foydalanganda o'quvchining yanada ijobiy sifatlarga ega bo'lishga intilishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, metodni tanlayotganda tarbiyachida muvaffaqiyatga erishishga nisbatan ishonch bo'lishi kerak. Buning uchun qo'llanilayotgan metod qanday natijaga olib kelishini oldindan ko'ra bilish lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B. X. Xodjaev “Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti” T. :-2017
2. <https://hozir.org> internet sayti
3. <https://ziyonet.uz> internet sayti

ТАРБИЯ МЕТОДЛАРИ ЁРДАМИДА ЎҚУВЧИЛАР ОНГИГА СИНГДИРИШДА ОНА ТИЛИ ВА ЎҚИШ САВОДХОНЛИГИНИНГ ЎРНИ

Абдуллаев Холхужа

Жиззах давлат педагогика университети ўқитувчиси

Abstract: The article focuses on the integration of Homeland prosperity in textbooks “Native language”, “Literature”, peace of the country, people’s well-being, social cooperation, harmony of the nation, sincere attitude to religion and others.

Keywords: education, native language, literature, nationality, prosperity of Homeland, peace, people.

Умумий ўрта таълимнинг она тили фанидан Давлат таълим стандарти ва ўқув дастурида ўқувчилардан ижодийлик, мустақил фикрлаш, фикр маҳсулини нутқ шароитига мос равишда оғзаки ва ёзма шаклларда тўғри, равлон ифодалаш кўникмаларини шакллантириш мактаб она тили таълимининг асосий мақсади қилиб белгиланган. Шунга кўра она тилидан яратилган дастур ва дарсликлардан ижодий тафаккур соҳибини тарбиялаш мақсадида грамматик билимларни бериш тартибига бир қатор ўзгартиришлар киритилди.

Бола улғайиб, мактаб таълимини ола бошлар экан, бунда у она тили қурилиши билан ҳам яқиндан таниша бошлайди. Ўз тили грамматик қурилишининг ўзига хослиги ва имкониятларининг беқиёслигини англай бориш билан унда она тилига қизиқиш пайдо бўла бошлайди. Пировардида, миллатига, ватанига меҳр туйғулари уйғона бошлайди. Янги дарсликларда топшириқларнинг берилиши, мазмун ва моҳияти аввалги дарсликлардан тубдан фарқ қилади. Янги “Она тили” дарсликларидаги баъзи машқларда ўқувчи ўзлаштириши керак бўлган материални мустақил равишда топиш талаб этилади. Маълумки, ўзликни англаш, миллий ғоя ва тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасида руҳий-маънавий боғлиқлик тил орқали намоён бўлади.

Ҳозирги кунда яратилган «Она тили», «Адабиёт» дарсликларида Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро самимий муносабат ва бошқаларни сингдиришга қаратилган.

Маълумки, 5-синф она тили дарлигида маънодош сўзлар мавзуси келтирилган. Бу мавзуга доир машқда *дўст, фақир, Ватан, мангу, дангаса, иноқ* каби сўзларнинг маънодошини топиш керак.

Гуруҳларга бўлиб ишлашда тестлар, бошқотирмалар, турли ўйин усулларида фойдаланиш ҳам дарсларни қизиқарли бўлишига ёрдам беради.

Аввалги дарсда ўтилган мавзу бўйича 5-6 та саволдан иборат тест берилади. Жавоб учун 3 дақиқа вақт берилади. Сўнг тестлар орқасидаги тест калити ёрдамида жавобларни текшириб чиқишлари айтилади. Янги мавзунини синф тахтасига ёзиб, ҳар бир гуруҳга бошқотирмалар берилади. Масалан, «Миллий маънавиятга хос» мавзусида миллий маънавиятимизни акс эттирувчи бошқотирмалар бериш мумкин. Ўқувчилар бошқотирмадаги топшириқлар асосида сўзларни топиб каттакларни тўлдиради. Ҳар бир бошқотирманинг бош ҳарфларидан сўзлар келиб чиқади ҳамда бош ғоя нима эканлигини билиб олиш мумкин бўлади.

1	2	3	4
о	з	о	д
з	а	қ	у
о	р	и	н
д	а	л	ё

1. Тутқунликдаги инсон қандай яшашни истайди?
2. Бузғунчи ғоялар халққа нима етказди?
3. Доно сўзининг синонимини топинг.
4. Олам сўзининг синонимини топинг.

1	о	д	и	л				
2	б	у	н	ё	д	к	о	р
3	о	ғ	и	р				
4	д	и	н	и	й			

1. Адолат сўзининг синоними.
2. Қандай ғоя инсонни эзгуликка олиб боради?
3. Қатағон йиллари халқимиз қандай кунларни бошидан кечирди?
4. Ҳайит қандай байрам?

Охирида озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт, яъни миллий маънавиятимизга хос бўлган бирикма келиб чиқади.

Гуруҳларнинг тўғри танланиши ўқувчиларнинг дарс давомида сезиларли даражада фаол ҳаракат қилишга имкон беради. Ушбу усулнинг самараси шундаки, машғулотларда барча ўқувчилар қатнашади, улар ўз фикрларини эркин баён қилишади, муомала маданиятини ўрганишади.

Энг асосийси бу усул ўқувчилар учун қизиқарли кечади, чунки улар кенг фикрлайдилар, ижод қиладилар, ўз фикрларини билдирадилар.

Умумий ўрта таълим мактабларида замонавий таълим технологияларининг қўлланиши ўқувчининг ички имконияти, қобилиятини намоён қилади.

Бугунги она тили таълимида, хусусан, 5-6-синф дастур ва дарсликларида феъл, от, сифат, равиш ва олмошлар каби сўз туркумларини ўрганиш жараёнида уларни жуда кўп ички луғавий-маъновий гуруҳларга ажратиш ва ҳар бир гуруҳ сўзлари устида ишлаш сингари синф ва уй ишлари топшириқларини бажариш кўзда тутилган. Дастур ҳам, дарслик ҳам бундай маъновий гуруҳларни ўрганиш жараёнида қандай сўзлардан фойдаланиш лозимлигини муайян равишда қатъий белгилаб бермайди ва ўқитувчига қандай сўз ва тушунчалар устида ишлаш учун катта эркинлик беради. Ўқитувчи мана шу эркинликдан маънавий тушунчаларни ўқувчилар онгига сингдиришда самарали фойдаланиш учун имкон беради. Бунинг учун ўқитувчи ҳар бир маъновий гуруҳни ўтишда шу гуруҳга алоқадор бўлган ва ўқувчининг ватани, униб-ўсган жой, яшаш шароити ва муҳити билан боғлиқ сўзлар устида ишлашни мақсад қилиб қўяди.

Ўқитувчи ҳар бир луғавий гуруҳ устида олиб бориладиган машқ ва топшириқларни бажаришда дарсликда берилган материаллардан ташқари ўзи ҳам ижодий равишда машқлар ва топшириқлар тизимини ишлаб чиқади. Масалан, ўқувчилар тегишли маъновий гуруҳларга доир сўзлар тўдасини аниқлаганларидан кейин улардаги маъновий муносабатларни аниқлашни ҳам буюради. Бунинг натижасида ўқувчилар луғавий-маъновий гуруҳлардаги маънодошлик, зид маънолилик, шаклдошлик, уядошлик, даражаланиш каби маъновий муносабатларни ҳам аниқлайди.

Кўринадики, тилимизда мавжуд сўзлар устида олиб бориладиган бу тарздаги машқлар ўқувчиларда она тили, она юрти, она халқига нисбатан ҳурмат, муҳаббат туйғуларини

ўстирадиган тенгсиз омилдир. Бу йўл ўқувчи- ёшлар онгида миллий онгни шакллантирувчи, ватанпарварлик туйғуларини ўстирувчи бошқа омиллардан беҳад самарадолиги билан алоҳида ажралиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Н. Маҳмудов, А. Нурмонов ва бошқалар. Она тили. 5-синф. Тошкент, 2017, 178- бет.
2. Н. Маҳмудов, А. Нурмонов ва бошқалар. Она тили. 6-синф. Тошкент, 2017, 3- бет.
3. «Таълим тўғрисида» Ўз. Рес. Қонуни. «Баркамол авлод Ўзбекистон тараккиётининг пойдевори» китобида, Тошкент, 1998, 20-29 бетлар.
4. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури. «Баркамол авлод Ўзбекистон тараккиётининг пойдевори» китобида, Тошкент, 1998, 30-61 бетлар.

5. Botirova, S. (2020). The Role of Artistic Psychology in the Metaphorical Harmony of Man And the Reality of Life. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 9(4), 16-20.

6. Khodjamkulov, U., Botirova, S., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters (on the Example of the Education System of Uzbekistan). *Journal of Critical Reviews*, 7(12), 166-169. <https://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.12.47>

7. Mardonov, S., Khodjamkulov, U., Botirova, S., & Shermatova, U. (2020). The Need to Educate Young People with the Spirit of Patriotism in the Context of Globalization. *Journal of Critical Reviews*, 7(12), 243-247. <http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.12.29>

ИНТЕРАКТИВ ЭЛЕКТРОН ЎҚУВ КУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Суванкулов Бахтиёр Мамарасулович

Жиззах давлат педагогика университет доценти

Мақолада мультимедиа технологиялари асосида интерактив электрон ўқув курсларини яратиш ва қўллаш тамойиллари кўриб чиқилган. Информатика фани бўйича яратилган ИЭЎК мисол тариқасида берилган. Ундан ўқитувчиларни самарали фойдаланиш йўллари кўрсатилган ва самарадорлик даражаси юқори даражада эканлиги айтиб ўтилган.

Калит сўзлар: мультимедиа, интерфаол, электрон ўқув курси, технология, тамойиллар, информатика.

In this article it's shown to use problems of working technology in teaching progress and using technology of multimediu in computer and electron lessons. Multimedia informational technology and its influence to raise efficiency of education is also studied. This article deals with the Use of multimedia means informational technology in educative process. Now days there are many widely changes of education system by this program.

Keyword: multimedia, technology, interactive, electronic teaching, informatika.

Компьютер технологияларини тезкор ривожланиши уларни ҳар кунги ҳаётга шу жумладан таълим соҳасига жорий этиш муҳим омиллардан ҳисобланмоқда. Замонавий ахборот технологиялар таълим жараёнини самарадорлиги ошириш учун янги имкониятлар очиб бермоқда/, шу маънода таълим парадигмаси ҳам ўзгармоқда. Фаол билим олиш масофали таълим дастурларига, мустақил таълим олишга катта рол берилмоқда. Таълим жорий парадигмасининг ўзгариши сабаби бўлиб, биринчи ўринда ахборот ва коммуникация технологияларни (АКТ) инсоннинг барча фаолияти соҳаларига кириб бориши ҳисобланади. Меҳнат бозорида муваффақиятга эришиш учун мутахассис АКТнинг турли имкониятлари эркин фойдалана олиши керак. Замонавий таълим муҳитини шакллантириш соҳасида қўплаб тадқиқотлар шуни кўрсатдики, таълимда кўзланган мақсадга эришишнинг энг самарали йўли АКТни ўқув жараёнида интенсив қўллашдир.

Таълим жараёнига фаол компьютер технологияларини жорий этиш масалаларида ўқув жараёнини ташкил қилиш учун фойдаланиладиган дастурий таъминот, замонавий электрон ўқув курслари (ИЭЎК) биринчи ўринни эгаллайди. Бу курслар ўқувчиларни мустақил иш самарадорлигини оширади ва ўқув муассасаларининг ахборот-таълим муҳитини фаоллаштиришга имконият беради. Охириги пайтда турли ўқув электрон нашриётларнинг яратилиш мавзуси

нафақат ишлаб чиқарувчиларни, педагог ва мактаб ўқувчиларини эътиборини тортади, балки давлат даражасида муҳокама қилинаётган ва талабга доир бўлиб қолмоқда. Замонавий мактабларни компьютерлаштириш миллий лойиҳа статусига эга бўлмоқда.

Замонавий ўқув дастурий таъминотни ишлаб чиқариш концептуал масалалари Тайлақов Н.И, Жўраев Р.Х, Алламберганова М, Цой М, Бегимқулов У ва бошқа тадқиқотчилар ишларида акс этган.

Кўпгина муаллифлар компьютер ўқув курслари асосида фойдаланувчи билан интерактив ўзаро таъсирли элементлар мультимедиали технологияси жойлашган деб бир фикрга келганлар. Мультимедиа-бу дарсликларни, ўқув материални баён қилиниши билимни назорат қилиш ва якуний баҳо чиқаришгача бўлган жараёнларнинг барчасини автоматизациялаштиришдир. Бунда ўрганилаётган ўқув материали ёрқин, қизиқтирувчи, ўйинга ёндашувли, графикли, анимацияли, интерактивли, товушли бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Дастурларни тузишда мультимедиали технологияларни қўллаш масалалари кўплаб олимларнинг илмий ишларида кўриб чиқилган. Муаллифлар томонидан умумтаълим мактаблари, ўрта махсус касб-ҳунар таълими ва олий таълим муассасалари учун юқори сифатли, самарали мультимедиа маҳсулотларини оммавий ишлаб чиқариш муаммоси қаралган, лекин мультимедиали технологиялар асосида интерактив электрон ўқув курслар яратиш масалалари ханузгача ҳал этилмаган. Масаланинг ҳажми, янги пайдо бўлаётган талаблар сони ўзгармоқда (интеропараболик, адаптивлик, унификация ва бошқалар) ва дастурий таъминотнинг янги архитектура қарорлари, унинг лойиҳалаштириш принципларини қайта ишлаб чиқиши, яратилиши ва методик кузатувчанлигини талаб қилади.

Замонавий электрон ўқув курсларини ишлаб чиқиш муаммоси, уларнинг адаптацияси ва ўқув жараёнига жорий этилиши долзарб ва талабга доир ҳисобланади.

Дастлаб электрон ўқув курслари: «таълим эҳтиёжлари, лойиҳалаштириш, муаммо ва келажақдаги режалар» кўриб чиқилган. Унда таълим тизими электрон нашриёт ва ресурсларга эҳтиёж томонлари кўздан кечирилган, фойдаланилаётган терминология таҳлил қилинади, «интерфаол электрон ўқув курс (ИЭЎК)» тушунчаси кўрилади. Мультимедияли технология асосида интерфаол электрон ўқув курслар яратиш учун замонавий ёндашувлар кўриб чиқилди, шунингдек ўқув жараёнига ИЭЎКларни яратиш ва жорий этишда пайдо бўлган асосий муаммолар таҳлил қилинди. ИЭЎКга бўлган умумий эҳтиёж тадқиқотлар натижасида аниқланди ва тўртта асосий гуруҳга бўлинади:

1. Ўқувчиларда билимларнинг аниқ тизимини шакллантириш зарурлиги билан боғланган эҳтиёжлар. Айниқса макро ва микро элементлари ўрганишда,

бир қатор тушунчалар, назариялар, қонунларни ўрганиш зарурлиги вазиятларда сезилади. Бу қонунлар анъанавий ўқитишда тажрибали асосланишни талаб этмайди.

2. Ўқувчиларни репродуктив кўникмаларга эга бўлиш зарурлиги билан боғлиқ бўлган эҳтиёжлар. Электрон нашриёт ва ресурсларни жорий этиш ҳисоб-китобга, натижаларни текширишга ва ишлов беришга, ҳар бир фандан кўникмаларни самаралироқ ташкил этишга сарфланадиган вақтни анча қисқартириш имкониятини яратади.

3. Мактаб ўқувчиларида ижодий кўникмаларни жонлантириш зарурияти билан боғлиқ бўлган эҳтиёжлар, билим олиш жараёни мустақил изланиш орқали ташкил этиш.

4. Шахс сифатларини шакллантириш масалалари билан боғлиқ бўлган эҳтиёжлар. Электрон нашриёт ва ресурсларини қўллаш у ёки бу технологиядан фойдаланишнинг натижаларини таҳлил қилишга имкон беради, бошқаларга, жамиятга бўлган муносабатларни, жавобгарлик ҳиссини шакллантиришга йўл беради.

Ҳозирги пайтда ўқув электрон нашриётларга бағишланган илмий ишларда турли атама ва аббевиптуралар учрайди: «ЭСУН», «ЭИР», «Электрон дарслик», «Электрон мустақил ўқитиш» ва ҳ.к, шунинг учун ишда қўлланиладиган терминалогияни аниқлаш мақсадида, уларнинг асослари келтирилган. Электрон ўқув курси атамаси ўқув жараёнини интерсификация қилиш учун комплекс дастурий таъминот сифатида келтирилади. Ўқув жараёни маълумот олиш имкониятини ўзини текшириш, аттестация (тест топшириш) элементларни бирлаштиради ҳамда амалий вазифаларни (компьютер тажрибасини ўтказиш масалаларини ечиш, чизмаларни кўриш ва бошқалар) бажарилишини таъминлайди.

Таълим тизимининг эҳтиёжларидан келиб чиқиб, электрон ўқув курсларнинг қўйидаги категорияларини аниқлаш мумкин:

1. Таълим электрон ўқув курсларини анъанавий ўтказиш тизимида фойдаланиш учун Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими Олий ва ўрта махсус таълим вазирликларининг стандартлари ва дастурларига мувофиқ олиб борилади.

2. Факультет ишлари ва электрон курсларнинг ўтилиши учун мўлжалланган ИЭЎК.

3. Уйда тайёрланиш учун ИЭЎК.

Таълим ИЭЎКларни мумкин бўлган классификацияси талабларини баён кўринишида, фойдаланувчи билан ўзаро таъсирлик характери бўйича тарқатиш технологияси шакли бўйича кўриб чиқилади.

Таълим ИЭЎКга ҳозирги босқичда қуйидагилардан асосий (дидактик, методик, психологик, соғлиқни сақловчи, эргономик ва технологик) талаблар ажратиб кўрсатилади. ИЭЎКларни комплекс экспертизаси масалалари кўриб чиқилади. Олий ўқув юртларида ўқув дастурий таъминотини қўллашда пайдо бўладиган муаммолар тасвирланади.

Олий ўқув юртларининг материал-техник базасини етарли даражада шаклланганлиги,

Ўзбекистон oliy o'quv yurtlarini “Ziyonet” глобал интернет тармоғига етарли даражада уланганлиги электрон нашриёти ва ресурсларини қўллаш учун педагогик кадрларни тайёрлаш каби умумий муаммолар билан бир қаторда мактаблар учун электрон маҳсулотларнинг сони ва сифати бўйича аниқ масалалар кўриб чиқилади.

Ўзбекистонда oliy o'quv yurtlar дастурларининг 20% дан ортиқроғи рақамли ресурслар ва уларнинг қўллаш методикаси томонидан қўлланилади, педагогларнинг 4,7% ўз ўқувчилари билан ишда компьютер технологияларини қўллашади. Шунингдек, ИЭЎКларнинг архитектура ечимлари, ишлаб чиқаришда қўлланиладиган объектларни стандартизациялаш соф технологик муаммолари таҳлил қилинади. Педагогик муаммоларни ечишда имконга эга ёндашувлар кўрсатилади. Ахборот коммуникатив технологиялар томонидан кўрсатилаётган имкониятларнинг ўзгариши ҳамда кенгайиши, ИЭЎКнинг яратиш соҳасида доимий равишда содир бўлади. Шунинг учун муаллиф томонидан компьютер технологиясидаги перспектив йўналишларнинг таҳлили ва тасвири келтирилади. Бу компьютер технологиялар ЭЎ қўлланмалар ҳақидаги тасаввурни яқин келажакда ўзгартиришга қодир, бу соҳада бир қатор ўзбек олимларининг замонавий изланишлари янги авлод ўқув тизимлари қандай хусусиятга эга бўлиши ҳақида тасаввурга эга бўлишга ёрдам бериши мумкин:

Улар қуйидаги хусусиятларга эга:

- очиклик билан (модулли архитектура);
- ўқитувчининг дифференциялантириш ва индивидуаллаштиришга йўналтирилган;
- халқаро таълим стандартлар томонидан қўлланилиши;
- фойдаланувчи томонидан электрон дарсликлар, назорат ишлар, презентациялар ҳамда тўлиқ дарсларни динамик компоновка қилиш имконияти;
- алгоритмлаштирилган масалалар ва ўқув модулларнинг қўлланилиши;
- функционал диалог асосида тизимнинг имкониятларидан фаол фойдаланиш.

Ҳозирги пайтда электрон дарсликни яратиш масофали таълим тизими (МТТ) ғояси билан боғлиқ.

Тадқиқот якунида қуйидаги хулосани қилиш мумкин: таълим йўналишидаги ИЭЎК яратиш масалалари ҳозирги пайтда деярли чуқур ва тўлиқ ишлаб чиқилган. Аммо мамлакатимиз бозорида намоиш этилган ўқув дастурий таъминот сони ва технологик педагогик характерга эга бўлган бир қатор муаммолар ўрта мактабларда ўқув дастурий таъминотининг номуваффақиятли қўллаш фоизи ўртасидаги дисбаланс. аниқ намоён бўлган. Бу муаммоларни бирдан-бир ечими, муаллиф фикрича ИЭЎКни махсуслаштирилишидир. Уларни лойиҳалаштириш, фан дастурларига бевосита таяниш, таълим жараёнига ИЭЎКни жорий этишга бўлган тизимли ёндашувни реализация қилиш ҳисобланади. Қуйида ўрта мактабда ўқув жараёнида мўлжалланган интерактив электрон ўқув курсларини яратиш принциплари очиб берилади. Ишда муаллиф томонидан ўқув дастурий ва методик таълим таъминотини асосий принциплари таклиф қилинган. Ўқув жараёнига қаратилган ИЭЎК яратишнинг бутун жараёни, замонавий таълим ИЭЎКлар концепциясини ишлаб чиқишнинг уч томонлама масала сифатида қаралишига боғлиқ.

Шунингдек таълим муассасаси ўқув жараёнига унинг дастурий педагогик ва методик реализациясини кетма-кет жорий этиш масаласи сифатида ҳам қабул қилиниши керак.

Замонавий таълим ИЭЎКлар концепциясини ишлаб чиқиш таълимга компьютерни жорий этишнинг асоси бўлиб ўқувчининг мустақил ўқув иши секторини анчага кегайтиришига хизмат қилади. Мустақил иш фақатгина актив фаолият шаклида самарали бўлиши мумкин. Актив фаолият, ўқув шакллари интерактив ИЭЎКнинг қўлланилишини талаб этади. ИЭЎКларни оддий фан дарсларида, уларнинг махсус томонларини эътиборга олган ҳолда қўллаш керак. Юқорида айтиб ўтилган гаплардан келиб чиқиб, келажакда таълим ИЭЎКларини ишлаб чиқиш даврида қўйидаги принципларга амал қилиш зарур:

1. Зарур мақсадга мувофиқлилик принципи. Ишлаб чиқарилаётган ИЭЎКлар ўқув жараёни сифатини яхшилаши керак. Шунинг учун компьютеризация жараёнига фақатгина интерактив компьютер компонентлари, имкониятлари, талаб қилинган ва зарур бўлган қисми киритилиши керак. Аниқ ўқув курсида, компьютер технологияларини самарали қўллаш соҳасини аниқлашга максимал эътиборни қаратиш керак. Замонавий электрон

ўқув курсларининг кўплари, мавжуд бўлган анъанавий воситалар ўрнини босиши мумкин ва самарали ютуқ томонлари яққол кўзга ташланиши мумкин.

2. Модулли қўллаш принципи. Ўзбекистон мактабларининг синф-машғулот тизими хусусиятларини эътиборга олганда ҳар бир ўқувчини шахсий компьютер билан таъминлаш мактаб фан кабинетларида жуда мураккабдир. Бу эса таълим ИЭЎКларини модулли қўллашга олиб келади (маълум бир мавзу ёки фаолиятнинг маълум турини амалга ошириш бўйича: лаборатория, билимлар

назорати ва ҳ.к). ИЭЎКларни лойиҳалаштириш даражасида уларни модуллигини таъминлаш талаб қилинади, қўлланилаётган модулларни аниқлаб, синф-машғулоти тизими доирасида уларнинг бажарилиши имкониятини ҳисоблаган ҳолда. Аслида ўқитувчининг ўзи ИЭЎК таркибига қирадиган кутубхона объектдан ўқув модулларини компоновка қилиш имкониятига эга бўлиши керак.

3. Ўқув адекватлиги принципи. Мактаб ўқув жараёнида қўллаш учун таклиф қилинаётган ИЭЎКларни ишлаб чиқиши максимал даражада замонавий ўқув дастурлари ва ўқувчига қўйилган талаблар даражаси эътиборга олинishi керак. Афсуски, ўқув дастурий таъминотнинг етакчи ишлаб чиқарувчилари ҳам бу принципга риоя қилишмайди. Мактаб талабларига мос келмаган терминология, белгилашлар, таклиф қилинаётган вазифалар даражаси, таълим стандартларига назарий таркиби ҳам мос келмайди.

4. Ташкилий эргономиклик принципи. Ушбу принцип бўйича ўқитувчи машғулотининг техник таъминоти, таълим ИЭЎКларини қўллаган ҳолда ва иш борасида олинган натижалар таҳлиliga вақтнинг минимум даражасини сарфлаши керак. Ташкилий эргономикага қўйидагилар қиради: ўқувчига таклиф этилаётган экранларнинг таркиби ва ташкил этилиши, объектлар интерактив имкониятларининг баланслаштирилганлиги, педагогнинг машғулоти ташкил этишдаги маълумотлар базаси асосида, олинган натижаларни сақлаш.

Мактаб учун ишлаб чиқиляётган ИЭЎКлар бошқарувнинг маъмурий блокига эга бўлиши керак. У ИЭЎКни бир вақтда, барча жойларида, маълумотлар базасига киритиш имконини беради.

5. Лойиҳанинг дастурий реализацияси. Дастурий таъминотни лойиҳалаштиришда мавжуд методларнинг таҳлили ва унинг архитектураси қурилиши, замонавий дастурий воситалар бугуннинг ўзида ИЭЎКларнинг янги авлодининг яратишнинг имкониятли эканлигини кўрсатади. Бу ИЭЎКлар очиклик принципи, таркибий объект қўллаб-қувватланиши фойдаланувчи томонидан ўқув блоки, назорат ишлари, презентацияларни тўлиқ даражаларни ва объектларни тасвирлаш халқаро стандартларни қўллашни тақозо этади.

6. ИЭЎКни ўқув жараёнига жорий этиш. Электрон ўқув қўлланмани реал мактаб курсига жорий этиш босқичида кўпгина фан ўқитувчилар қийинчиликни сезишади. Кўпчилик томонидан умумий ечимни таклиф қилишларига қарамай, ўқитувчиларнинг кўпчилиги ўз дарсларида компьютер технологиялардан фойдаланишдан бош тортадилар. Кўпинча биринчи омадсиз тажрибадан сўнг, ИЭЎКни ўқув жараёнига самарали жорий этишга халақит бераётган сабаблар таҳлили бу муаммога комплекс ёндашув зарурлигини тушунишга олиб келади. Бундай ёндашув янги восита ва методларга фан ўқитувчиларининг мослашишини енгиллаштиради.

Фан бўйича ўқув фаолиятини олиб бориш учун ИЭЎКни имкониятларини намоёниш этиш, ўқув жараёнига киритиш учун таклиф қилинаётган ИЭЎКни ёки унинг таркибий қисмларини астойдил танлаб олишни кўзда тутди. Бу босқичда фан ўқитувчиларига ИЭЎКнинг энг самарали томонларини намоёниш этиш муҳимдир.

Ўқув жараёнида ИЭЎКни қўллаш мавзуси бўйича (шу жумладан интернет форумлар) семинарлар ташкил этиш лозим. Бундай семинарларда ўқитувчилар методик топилмалар, дидактик материаллар билан алмашиши мумкин, тажрибали педагог – ҳамкасблар томонидан ёрдам олишлари мумкин.

Oliy o'quv yurtlarida қўллашга йўналтирилган ИЭЎКни тузиш принципларини амалиётда реализация қилинганлиги мисоли сифатида муаллиф томонидан ИЭЎКларнинг мураккаб тузилмасининг ахборот манбаси, концепциясини яратиш бўйича иш кўриб чиқилган. Бундай тажриба 2010 йили “Янги авлод ўқув материалларини яратиш” танловда “Информатика фани бўйича ИЭЎК” мисоли сифатида кўрсатилди.

1. Зарур мақсадга мувофиқ бўлган принципни амалга ошириш.

“Информатика” фани ўқув дастури фан ўқитувчиларининг таклифи, “Информатика” курсига компьютер технологияларини жорий этиш соҳасидаги аналитик ишларни таҳлили асосида интерактив технологияларни самарали жорий этиш соҳаси – компьютер эксперименти, процесс ва ҳодисаларнинг интерактив моделларини намоёниш этилишидир.

Натижада ўқувчилар учун “Информатика” фани бўйича “Интерактив лаборатория ишлари” виртуал экспериментлар учун моделлар тўплами кўринишида лойиҳалаштирилди. Бу экспериментлар ўрта мактаб учун “Информатика” фанининг барча бўлимларини қамраб олади. Лаборатория ишлар маълумот блоки, тест вазифалари, натижаларни таҳлил қилиш, уларни тайёрлаш ва ўтказиш, ўқувчилар томонидан лаборатория ишларини бажарилишини эътиборга олиш кўринишида ҳам тасвирланади.

2. Модулли фойдаланиш принципни амалга ошириш.

Келажакдаги таълим ИЭЎК таркиби ва хусусиятларни аниқлашда модулли фойдаланиш принципи қўлланилди.

Курснинг асосий элементи модул-лаборатория иши ҳисобланади. Ҳар бир лаборатория иши ўзгарувчан параметрлар билан интерактив модели ўз ичига олади. Бу модел ўқув вазифалар ва маълумотларга эгадир. Бундай синф объектлари учун янги бўлиб тадқиқот натижаларини сақлаш имконияти ва уларни кейинги ишлар учун умумий база киритиш ҳисобланади.

Ҳар бир моделнинг қўлланилиши ИЭЎК билан фойдаланишни назарда тутди. ИЭЎКларни моделлар билан тўлдириш, яъни тестлар билан- имконияти мавжуд агар объект маълумотлар билан SSROM-бирлашув форматида бўлса.

3. Ўқув адекватлиги принципини амалга ошириш.

«информатикадан интерактив лобаратория ишлари» бўйича ИЭЎКларни ишлаб чиқишда қўлланилаётган контекстнинг таълим стандартларига мос келишига алоҳида аҳамият қаратилган. Бунинг учун мавжуд бўлган модуллар катологи таркибига ўзгартириш киритиш зарур бўлди ва мактаб дастурига мосланди. Янги ишлаб чиқарилган моделлар бош-бошидан мактаб талабларига мос келадиган ҳолга келтирилди.

4. Ташкилий эргономикли принципини амалга ошириш.

Илмий ишнинг энг муҳим аспектидан бири нуқта бу принципдан келиб, «Интерактив лобаратория иши информатика фани» дан ИЭЎК тартиби ва ташкил этилиши ишлаб чиқилган.

Ишнинг якуни бўлиб, ИЭЎКнинг янги авлоди концессияси - «Информатика фанидан интерактив лобаратория ишлари» бўлиб ҳисобланади. Ўқув жараёнида кетма-кет ва тизимли жорий этиш принципларини амалга ошириб муаллиф томонидан ИЭЎК моделларини қўллаган ҳолда дарсларнинг тайёр ишланмалари билан методик материаллар таклиф этилди. ИЭЎКни тасвирлаган объектларнинг рақамли мисоллари CD-дискда жойлаштирилган.

2) 2013-2015 йиллар мазкур тадқиқот доирасида педагогик тажриба ўтказилди. У ўз ичига 4 тўртта босқични олди: тасдиқловчи, изланувчи, ўқитувчи ва назорат.

Биринчи босқичда таълим жараёнида ИЭЎКдан фойдаланиш имкониятлари аниқланди. Бу имкониятлар ўқитувчилардан техник ва методик тайёргарликни талаб қилади, ўқитувчининг актив фаолиятли шаклини ИЭЎКлар билан ишлатишни жорий этишнинг муҳимлиги ўқитувчилар томонидан қай даражада тушунилгани аниқланди.

Изланувчи босқичида, ўқув жараёни ташкил қилишда ИЭЎКларнинг фрагментли «пилот» тарзида жорий этиш ўтказилди. Ўқитувчининг бундай шакллари классик синф-дарс тизими билан мос келиши даражаси аниқланди, ИЭЎКларга қўйиладиган талаблар аниқланди, ўқитувчилар билан машғулотларнинг ташкил этилиши имконияти ва шакли аниқланди. Тажриба давомида ўрта мактабда ИЭЎКларни фан ўқитиш амалиётига тўлиқ жорий этилиши ўтказилди. Бунда ўқитувчиларни ўқитиш ва курсларни техник ва методик қўллаб-қувватлаш таъминланди.

Нazorat босқичи давомида ИЭЎКни ишлатишда ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини ўзлаштиришларининг даражаси назорати ўтказилди. Машғулотларни ташкил этиш учун ИЭЎК элементлари ўқитувчилар томонидан мустақил танлаб олиш ҳуқуқларини шакллантириш даражаси аниқланди.

Хулоса қилиб айтганда, тажриба натижалари тўпланган йўналиш тўғрилиги ва ИЭЎК асосида ўқув жараёни ташкил этиш самаралилиги

исботланди. ИЭЎК қўллаган ҳолда ўқитиш курсини ўтган ўқувчилар масалаларни ечишда юқори кўрсаткичга эга бўлишди. Ўқув фаолиятда ИЭЎКни қўллашни методик таъминоти ва унинг жорий этилишига кетма-кет ва комплекс ёндашув икки йил ичида ўз касбий фаолиятида электрон ўқув курсларини систематик ҳолда қўллашга эришилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жўраев Р.Ҳ., Тайлақов Н.И. Ахборотлашган таълим муҳити–ўқитиш самарадорлигини ошириш воситаси- Узлуксиз таълим. –2004.– №5. –Б. 3–7.

2. Тайлақов Н.И., Усмонов М. Узлуксиз таълим жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланишнинг аҳамияти. Узлуксиз таълим илмий-услубий журнали. 5-сон 2013 йил. Тошкент 2013. 67-70 бетлар.

3. Усмонов М. Интерактив электрон ўқув курслар-ўқитиш фаолиятининг янги воситаси сифатида. Халқ таълими илмий-методик журнал. 6-сон 2011. Тошкент. 2011. 22-23 бетлар.

MATEMATIK MODELLAR VA ULARNING AMALIYOTLARI

Tukayeva Saodat Xasanovna
Nurobod tumani 62-maktab
Matematika o'qituvchisi

Annotasiya (Abstrakt). Mazkur maqolada matematik modellar va ularning amaliyotlari haqida o'rganiladi. Modellar matematikda ko'plab sohalarda foydalaniladi va amaliyotlarga o'xshash muammolarni yechishda yordam beradi. Maqolada modellar tushunchasi, ularning foydalanish sohalari va ularni amaliyotlarga aylantirish usullari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar; Matematik modellar, ilm-fan, texnologiyalar, mexanizmlar, tenglamalar, infeksiya, amaliyotlar, rivojlanish;

Kirish qism (Introduction). Matematik modellar va ularning amaliyotlari ko'plab sohalarda qo'llaniladi, chunki ular murakkab tizimlarni tushunish va tahlil qilish uchun qulay vosita hisoblanadi. Matematik modellar real dunyo muammolarini soddalashtirilgan va matematik shaklga keltirilgan holda ifodalaydi. Ushbu modellar turli xil sohalarda qo'llaniladi, jumladan ilm-fan, muhandislik, iqtisodiyot, biologiya va hatto ijtimoiy fanlarda ham.

Asosiy qism (Main part)

Matematik model tuzish uchun axborotlar va ma'lumotlar: Matematik modellar yaratishda va ularni sinovlashda foydalanish uchun kerakli ma'lumotlar va axborotlar. Bu ma'lumotlar, ma'lumotlar tahlili, statistika, hisob-kitob va boshqa sohalardan olinadi.

Matematik modellashtirish dasturlari va texnologiyalari: Matematik modellashtirish dasturlari, katta miqdorda ma'lumotlarni olish, modellar yaratish va ularni sinovlashda qo'llaniladi. Matlab, Python, Mathematica, R va boshqa dasturlar bu jarayonni osonlashtirishda juda samarali bo'lib xizmat qiladi.

Analitik va qo'llanishlar: Matematik modellashtirishda analitik qo'llanishlar, matematik modellar yaratish uchun muhimdir. Bu qo'llanishlar algebraik topish, differensial tenglamalar, integral hisoblash va matematik modellar tuzilishida yordam beradi. Bu materiallar va metodlar matematik modellashtirishni o'rganish va amaliyotda qo'llash uchun kerakli asosiy vositalardir. Ular modellar yaratish, sinovlash va natijalarni tahlil qilishda o'quvchilarga yordam beradi.

Matematik modellashtirishni qo'llashning boshqa sababi noformal tahminlarni izohlovchi mexanizmlarni ravon bayon qilish zaruriyati hisoblanadi. Formal model noformal model o'quvchilarning o'ta erkin ifodalarini bartaraf qilishga va aniq, gohida tekshiriladigan tahminni berishga yordam beradi Model farazlari va tahminlarni yetarli darajada aniq bo'lib qoladiki, ularni tekshirish, shuningdek, qaysi yerda va qanday xato sodir bo'lganligini ko'rsatish mumkin bo'ladi. Model faqat, uning xatolarini ko'rsatish imkoniyatini berganida foydali boladi. Formal modelning uchinchi afzalligi ularning nisbatan yuqori darajadagi murakkabliklar mohiyatlari bilan tizimli operatsiya qilish qobiliyati hisoblanadi.

1. Deterministik Modellar:

Bu modellarda barcha parametrlar aniq va qat'iy bo'ladi. Ular odatda fizika va muhandislikda qo'llaniladi. Masalan, Nyutonning harakat qonunlari asosida tuzilgan modellar.

2. Stoxastik Modellar:

Bu modellar tasodifiylikni o'z ichiga oladi va ehtimolliklar yordamida ifodalanadi. Ular ko'pincha iqtisodiyot, biologiya va sug'urta sohalarida qo'llaniladi. Masalan, fond bozoridagi narxlarning o'zgarishini prognoz qilish.

3. Dinamik Modellar:

Bu modellar vaqt bo'yicha o'zgarishni hisobga oladi. Ular fizika, biologiya (masalan, populyatsiyalar dinamikasi) va ijtimoiy fanlarda keng qo'llaniladi. Masalan, differensial tenglamalar yordamida infeksiya tarqalishini model qiladi.

4. Statik Modellar:

Bu modellar vaqt o'zgarishini hisobga olmaydi va bir vaqt kesimida tizimni tahlil qiladi. Ular ko'pincha iqtisodiyot va muhandislikda qo'llaniladi. Masalan, bozordagi muvozanatni aniqlash.

Matematik Modellarning Amaliyotlari

1. Iqtisodiyot va Moliya:

Matematik modellar iqtisodiy o'sishni prognoz qilish, risklarni baholash, investitsion strategiyalarni ishlab chiqish va bozordagi narxlarning o'zgarishini tushunish uchun ishlatiladi. Masalan, iqtisodiy o'sish modellarida Solow modeli, fond bozori analizida Black-Scholes modeli.

2. Muhandislik:

Muhandislikda matematik modellar tizimlarning dizayni, tahlili va optimallashtirish uchun ishlatiladi. Masalan, strukturaviy muhandislikda stress va kuchlanishni hisoblash uchun differensial tenglamalar ishlatiladi.

3. Ijtimoiy Fanlar:

Ijtimoiy tizimlar va inson xulq-atvorini o'rganishda matematik modellar qo'llaniladi. Masalan, o'yin nazariyasi strategik qarorlar qabul qilishni tahlil qilish uchun ishlatiladi.

Natijalar va muhokamalar (Results and Discussions).

Natijalar:

- ✓ Matematik modellar foydalanish sohalari kengdir: Maqolada ko'rsatilgan misollar modellar foydalanish sohalari kengligini namoyon qiladi. Modellar o'zlariga xos bo'lgan muammolarni yechishda yordam beradi.
- ✓ Modellar bilan amaliyotlar muvaffaqiyatli yechilmoqda: Misollar modellar bilan amaliyotlar yechishda muvaffaqiyatli ekanligini ko'rsatadi. Modellar amaliyotlarni soddalashtiradi va aniqligini oshiradi.

✓ Modellar matematikning turli sohalarda qo'llanilishi: Maqolada ko'rsatilgan misollar modellar matematikning turli sohalarda (soliq, statistika, injeneriya, jismoniy fanlar va boshqalar) foydalanishini namoyon qiladi.

Muhokamalar:

✓ Modellar va amaliyotlar o'rganish: Modellar va ularning amaliyotlari o'rganish matematik fanini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Bu bilimlar matematikning amaliyotlarini aniqlash va muammolarni yechishda yordam beradi.

✓ Modellar amaliyotlarda foydalanishining o'zgaruvchanligi: Modellar amaliyotlarda foydalanishi o'zgaruvchanligi va muammolarni yechish usullarini o'rganuvchilar uchun muhimdir. Modellar bilan ishlashning samaradorligi amaliyotlar natijasida ko'rsatilgan.

✓ Modellar rivojlanishi: Matematik modellar rivojlanib, yangi sohalarda foydalanilmoqda. Modellar rivojlanishi matematik fanining ilg'or rivojlanishiga olib keladi.

Xulosa (Conclusion)

Xulosa qilib aytish mumkinki, matematik modellar turli sohalarda real muammolarni tahlil qilish va yechish uchun muhim vositadir. Ular murakkab tizimlarni soddalashtirib, ular haqida aniqroq tushunchalar hosil qilish imkonini beradi. Har bir model ma'lum bir maqsad va sharoitlar uchun mos keladi, shuning uchun modelni tanlashda ehtiyot bo'lish va ularning chegaralarini hisobga olish zarur.

Maqola matematik modellar va ularning amaliyotlari mavzusini tahlil qiladi va ularni turli sohalarda foydalanishni ko'rsatadi. Modellar va amaliyotlar o'rganish matematik fanini tushunishda muhim ahamiyatga ega va ularning samaradorligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. R. M o'minov. Matematik dasturlash. Texno-tasvir. - Buxoro, 2003.
2. Хайдаров А.Т., Жумаев Ж., Шафиев Т.Р.” Основы математического моделирования” Бухара: “Sadridin Salim Buxoriy” Durdon, 2022-216
3. N.S. Sayidova “Gazlangan yopiq simmetrik sohadagi harakatini matematik modellashtirish” [matn] monografiya.fan va ta'lim, 2022-116b
4. U. Shadmanov, Sh.N. Nasirova “Sonli usullar” [Matn] o'quv qo'llanma.
5. Математическое программирование в примерах и задачах. Акулич И.Л. <http://rapidshare.com/files/6775262/> kulich_matem_natahaus.rar

YADRO FIZIKASI VA ERGIYASI: ATOM YADROSINING TUZILISHI, YADRO REAKSIYALARI VA YADRO ENERGIYASIDAN FOYDALANISHNI O'RGANISH

Muhammadiyeva Ra'no Akmalovna

Nurobod tumani 62-maktab

Oliy toifali fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqola yadro fizikasining mohiyatidan boshlab, atom elektr stantsiyalari qanday ishlashini tushunish uchun asos yaratadigan bir qator batafsil tadqiqotlar orqali ochiladi. Bu keyin yadro reaksiyalari mexanizmlarini va ularning elektr energiyasini ishlab chiqarishdagi muhim rolini ochib beradi. Elektr energiyasini ishlab chiqarish chegaralaridan tashqari, matn yadro texnologiyasining turli xil qo'llanilishini, uning tibbiyot va sog'liqni saqlashga qo'shgan hayotiy hissasidan tortib, kosmik tadqiqotlarning keyingi davrini qo'zg'atishdagi salohiyatigacha o'rganadi.

Kalit so'zlar; Atom, yadro, innovatsiyalar, energiya, proton, neytron, kimyoviy moddalar, zarrachalar, reaksiya, yadro reaktorlari;

Kirish. Zamonaviy innovatsiyalar va kelajakdagi imkoniyatlar mayog'ining markazida yadro fizikasi printsiplaridan foydalanadigan muhandislik hayrati bo'lgan atom elektr stantsiyasi yotadi. Dunyodagi energiya ehtiyojlarining katta qismini qoplashda atom energiyasining ahamiyati muhim o'rin tutadi, qazilma yoqilg'iga toza alternativani taklif qiladi, sanoatni oldinga siljitadi va millionlab odamlarni elektr energiyasi bilan ta'minlaydi. Ushbu inshootlarning qurilishi, yadrolari reaktorlari, atom energiyasidan samarali foydalanishi, zarralarni boshqarishni murakkabligi inson zukkoligini, yadroning cheksiz energiyasiga kirish qobiliyatini namoyish etadi va yadro fizikasi va energetikasining global energiya ishlab chiqarish kelajagini shakllantirishdagi hal qiluvchi rolini namoyish etadi.

- Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).

Yadro fizikasining mohiyati

Atom yadrosini

Moddalarning asosi bo'lgan atomlar uchta asosiy zarradan iborat: proton, neytron va elektron. Atomning yadrosi proton va neytronlarni o'z ichiga oladi, elektronlar bu markaziy tuzilmani aylanib chiqadi. Protonlar musbat zaryadlangan, elektronlar esa manfiy zaryadga ega. Qizig'i shundaki, neytronlarda elektr zaryadi yo'q. Yadroning o'lchami atom o'lchamining yuzdan bir qismini tashkil etishiga qaramay atomning deyarli barcha massasi yadroda mujassamlangan. Atom hajmining 0,01% dan, uning massasi 99,9% dan ortiq. Bunday ixcham makon ichidagi massa va energiyaning bu konsentratsiyasi yadro fizikasining asosidir.

Protonlar, neytronlar va elektronlar: qurilish bloklari

Atomdagi proton va elektronlar muvozanati odatda uni elektr neytral qiladi. Protonlar va neytronlar, elektronlarga qaraganda ancha og'irroq, atom massasiga asosiy hissa qo'shadi. 1835 ta elektronning massasi bitta proton massasiga tengdir. 1837 ta elektron massasi bitta neytron massasiga tengdir. Atom tarkibidagi zarralarning eng og'iri neytron, eng yengili va jajji zarrasi elektrondir.

Yadrodagi protonlar soni moddaning kimyoviy xususiyatlarini aniqlaydi, chunki protonlar soniga mos keladigan elektronlar yadro atrofida aylanadi va kimyoviy moddalar bilan shug'ullanadi. Atomlar ichidagi bu murakkab muvozanat va tuzilish yadro fizikasida qo'llaniladigan ulkan energiya salohiyatiga asos yaratadi.

Bog'laydigan kuchlar: kuchli kuch va elektromagnit surish

Kuchli yadro kuchi tabiatdagi asosiy kuch bo'lib, yadrodagi proton va neytronlarni bog'lash uchun juda muhimdir. Musbat zaryadlangan protonlar orasidagi suruvchi kuchga qaramay, kuchli mezon deb nomlanuvchi zarralar almashinuvi natijasida kuch bu nuklonlarning yadroning nihoyatda kichik chegaralarida bir-biriga yopishishiga imkon beradi. Bu kuch shunchalik kuchliki, u yergadi protonlar orasidagi elektromagnit itarish, ya'ni Kulon kuchlari yuqoladi. Lekin uning diapazoni cheklangan.

Neytronlar yadroni barqarorlashtirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ularning neytral zaryadi protonlar orasidagi suruvchi kuchlarni yumshatishga yordam beradi. Xarakterlovchi mezon almashinuvida ishtirok etish orqali kuchli kuch, neytronlar yadroni butunligini saqlaydigan umumiy bog'lanish energiyasiga hissa qo'shadi. Yadro kuchlari va zarrachalarning bu nozik muvozanati atomlarning barqarorligi uchun juda muhimdir.

Yadro bo'linishida atomlarning bo'linishi sezilarli miqdorda energiya chiqaradi, bu jarayon uran atomlari yordamida atom elektr stansiyalarida qo'llaniladi. Ushbu reaksiya neytronning uran atomi bilan to'qnashuvini o'z ichiga oladi va bu issiqlik va nurlanish hosil qiluvchi zanjir reaksiyasiga olib keladi. Boshqa tomondan, yadro sintezi, yulduzlarni quvvatlantiradigan jarayon atomlarning birlashishini o'z ichiga oladi energiyani chiqarib, kattaroq yadro hosil qiladi.

Yadro Reaksiyalari Tushuntirildi

Yadro reaktorlari yadro sifatida xizmat qiladi atom elektr stansiyalari, bu yerda ular boshqaradi yadro zanjiri orqali issiqlik hosil qilish reaksiyalari bo'lishi. Keyin bu issiqlik yordamida bug' hosil qilinib, bug' turbinalariga, u orqali generatorga yuboriladi. Reaktorning asosiy vazifasi yadro bo'linishini o'z ichiga olish va boshqarishdir, bu jarayon atomlarning bo'linishi va energiya chiqarishi bilab boradi.

- Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Yadro bo'linish jarayoni

➤ Bo'linishni boshlash: yadro bo'linishi neytron uran atomi bilan to'qnashganda boshlanadi, bu uning bo'linishiga va sezilarli miqdorda issiqlik va nurlanishni chiqarishiga olib keladi. Bu bo'linish ham ko'proq neytronlarni chiqaradi, keyin ular boshqa uran atomlari bilan to'qnashishda davom etadi va zanjir reaksiyasini Tujunga keltiradi.

➤ Zanjir reaksiyasini boshqarish: yadro zanjiri reaksiyasi ma'lum miqdorda issiqlik ishlab chiqarish uchun elektr stantsiyalari reaktorlarida ehtiyotkorlik bilan boshqariladi. Boshqaruv tayoqchalarini ichiga kiritish yoki tortib olish mumkin. Reaktor yadrosidan mos ravishda reaksiya tezligini kamaytirish yoki oshirish uchun muhimdir.

➤ Issiqlikni elektr energiyasiga aylantirish: bo'linishdan hosil bo'lgan issiqlik suvni bug'ga aylantiradi. Keyin bu bug' elektr energiyasini ishlab chiqaradigan generatorga ulangan turbinani aylantiradi. Bu jarayon atom energiyasini uglerod chiqarmasdan elektr energiyasiga samarali ravishda aylantiradi.

- Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Yadro sintezi: yulduzlarning quvvat manbai

Yadro sintezi, bo'linishdan farqli o'laroq, kattaroq atom hosil qilish uchun ikkita yengil atomning birikmasini o'z ichiga oladi. Quyosh va yulduzlarni quvvatlantiradigan bu jarayon energiyani bir necha barobar ko'proq chiqaradi bo'linish va yuqori radioaktiv mahsulotlar ishlab chiqarishini oshiradi.

Boshqariladigan Yadro Reaksiyalari Orqali Energiyadan Foydalanish

Atom elektr stantsiyalari asosan elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun bo'linishdan foydalanadi. Jarayon issiqlik hosil qilish uchun reaktor ichida bo'linadigan uran atomlarini o'z ichiga oladi, so'ngra suvni qaynatish uchun ishlatiladi. Qo'shma Shtatlar, 1 yil 2023 avgust holatiga ko'ra, 93 shtat bo'ylab 28 ta yadro reaktoriga ega edi va bu taxminan 20% ga hissa qo'shdi 1990 yildan beri mamlakatning umumiy yillik elektr energiyasi hisoblanadi.

Dunyo miqyosida 33 ta mamlakat tijorat atom elektr stantsiyalarini boshqaradi, Fransiya va qo'shma Shtatlar atom elektr energiyasini ishlab chiqarishda yetakchi hisoblanadi.

Yadro sintezi kelajakda termoyadroviy reaksiyalarni boshqarishning texnik muammolarini yengishga qaratilgan doimiy tadqiqotlar bilan energiya ishlab chiqarish imkoniyatini taqdim etadi.

Elektr energiyasini ishlab chiqarishda atom energiyasining roli.

Atom energiyasi atom yadrosidagi quvvatni ishlatish orqali elektr energiyasini ishlab chiqarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu jarayon ikkita asosiy atom reaksiyasini o'z ichiga oladi: yadro sintezi va bo'linish, ikkinchisi hozirgi atom elektr stantsiyalarining asosi hisoblanadi.

Atom energiyasining afzalliklari: samaradorlik va ishonchlilik

Atom energetikasi energiya manbai sifatida samaradorligi va ishonchliligi bilan ajralib turadi. Har yili qariyb 800 milliard kilovatt-soat elektr energiyasini ishlab chiqaradigan atom energiyasi eng katta manba hisoblanadi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Xulosa qilib aytish mumkinki, yadro fizikasi va yadro energiyasi ilm-fanning eng ilg'or va murakkab sohalaridan biri bo'lib, atom yadrosining tuzilishini, yadro reaksiyalari va energiyasidan foydalanish imkoniyatlarini o'rganadi. Yadro energiyasi katta miqdorda energiya ishlab chiqarish va atmosferaga zararli chiqindilarni kamaytirish uchun samarali vosita bo'lib, ayniqsa yadro elektr stansiyalari orqali barqaror energiya manbai sifatida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, tibbiyot va sanoat sohalarida radioaktiv va radiografiya kabi texnologiyalarning qo'llanilishi muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, yadro energiyasidan foydalanishning kamchiliklari ham mavjud. Radioaktiv chiqindilarni boshqarish va uzoq muddatli saqlash masalalari, yadro avariylari xavfi va yadro qurollari tarqalishi xavfi jiddiy e'tiborni talab qiladi. Bu muammolarni hal etish va xavfsizlikni ta'minlash uchun ilmiy tadqiqotlar va muhandislik yechimlari muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мухин К.Н. Экспериментальная ядерная физика. Т.1-2. Москва, Энергоатомиздат, 1993.
2. Широков Ю.М., Юдин Н.П. Ядерная физика. Москва, Наука, 1980.
3. Bekjonov R.B. Atom yadrosi va zarralar fizikasi. T.: O'qituvchi, 1995.
4. Teshaboyev. Sh. Yadro va elementar zarralar fizikasi. T.: O'qituvchi, 1992.
5. Mo'minov T., Xushmurodov Sh.X., Xoliqulov A.B. Atom yadrosi va elementar zarralar fizikasi ma'ruza kursi. S.: 2001
6. Bekjonov R.B. Elementar yadro fizikasi. T.: O'qituvchi, 1982.
7. Сивухин Д.В. Общий курс физики. Москва, Наука, 1989.
8. Наумов А.И. Физика атомного ядра и элементарных частиц. Москва, Просвещение, 1984.

DAVLAT VA JAMIYATNING MAHALLA SPORTIGA E'TIBORI

Normamatov Rahmiddin Choriyevich

Guliston davlat pedagogika instituti 32 22 guruh 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Bugungi tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan va raqamli dunyoda jamoalarning matolari ko'pincha ingichka bo'lib, odamlar tobora izolyatsiya qilingan hayot kechirmoqda. Bunday ijtimoiy tendentsiya sharoitida mahalla sportining mahallalar ruhiyatini tiklash, jismoniy barkamollikni yuksaltirishdagi o'rni ham davlat, ham jamiyat e'tiborini tortmoqda. Aloqalarni mustahkamlash, qadriyatlarni singdirish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish vositasi sifatida mahalla sportining o'zgartiruvchi kuchini e'tirof etish jamiyat farovonligi va jamiyat hamjihatligi yo'lidagi umumiy sadoqatni ta'kidlaydi. Davlat va jamiyatning mahallalar sporti tashabbuslari bilan faol ishtirok etishi va ularni qo'llab-quvvatlash yo'llarini chuqurroq o'rganish orqali biz jonli, mustahkam va bir-biriga bog'langan jamoalarni shakllantirishda ushbu tadbirlarning muhim ahamiyatini ochib bera olamiz.

Kalit so'zlar: sport, jamiyat, davlat, jismoniy tarbiya, mahalla sporti, salomatlik.

Texnologiya ko'pincha hayotimiz sur'atini belgilab beradigan zamonaviy jamiyatning shovqinli gobelenida jamoaviy aloqalarni rivojlantirish va jismoniy farovonlikni mustahkamlash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu hayotiy jihatlarni tarbiyalashning bir yo'li mahalla sportidir. Bu kabi tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishga davlat va jamiyatning e'tibori nafaqat tahsinga loyiq, balki shaxs va jamiyatning har tomonlama rivojlanishi uchun ham zarurdir. Davlatning mahallalarda sportni targ'ib qilishda ishtirok etishi keng qamrovli ma'noga ega. Mahalliy sport klublari uchun mablag' va mablag' ajratish, mahallalarda sport inshootlarini rivojlantirish, sportni ta'lim dasturlariga kiritish orqali davlat faol va sog'lom turmush tarzini rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu sarmoya nafaqat jismoniy salomatlikni mustahkamlaydi, balki huquqbuzarliklarning oldini olish, yoshlarni faollashtirish va jamiyatning imkoniyatlarini kengaytirish kabi kengroq ijtimoiy muammolarni ham hal qiladi. Siyosat va dasturlar orqali davlat sport odamlarning rivojlanishi va jamoalarning gullab-yashnashi uchun vosita bo'lib xizmat qiladigan muhitni yaratishi mumkin. Mahalla sportini qo'llab-quvvatlashda jamiyatning o'rni birdek muhim. Ko'ngillilar, mahalla yetakchilari, ota-onalar va mahalliy korxonalar quyi bosqichdagi sport tashabbuslarining muvaffaqiyatiga hissa qo'shmoqda. Tadbirlar, turnirlar va ko'ngilochar tadbirlarni tashkil etish orqali jamiyat o'zaro munosabatlar o'rnatiladigan, jamoaviy mehnat va intizom qadriyatlari singdiriladigan, g'urur va daxldorlik tuyg'usi tarbiyalanadigan joylarni yaratadi. Bunda jamiyat nafaqat jismoniy salomatlikni, balki mahallalarda ijtimoiy hamjihatlik va birlikni ham mustahkamlaydi. Mahalla sporti nafaqat jismoniy faollik; ular jamoalar

qurish, munosabatlarni rivojlantirish va yosh, jins va ijtimoiy-iqtisodiy maqom chegaralaridan tashqarida bo'lgan qadriyatlarni singdirishga qaratilgan. Davlat va jamiyatning ushbu tadbirlarga qaratilayotgan e'tibori shaxs va jamiyatning farovonligi va hayotiyiligini ta'minlashga intilayotganligini ko'rsatadi. Mahalla sportiga sarmoya kiritib, biz mahallalarimiz salomatligi va baxtiga sarmoya kiritamiz, odamlar ravnaq topishi va jamiyatlar ravnaq topishi uchun sharoit yaratamiz.

Mahalla sporti jamiyatning faolligini, jismonan farovonligini va jamiyatda hamjihatlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etishini hisobga olsak, bunday tadbirlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishda ham davlat, ham jamiyat e'tiborini e'tirof etish zarur. Mahalla sporti nafaqat odamlarning jismoniy salomatligiga hissa qo'shadi, balki munosabatlarni o'rnatish, jamoaviy ish va tartib-intizom qadriyatlarini singdirish va jamiyatlarda umumiy hayot sifatini oshirish uchun platforma bo'lib xizmat qiladi. Mahallalarda sportni rivojlantirishga davlatning jalb etilishini joylarda sport klublarini moliyalashtirish, mahallalardagi sport inshootlari infratuzilmasini rivojlantirish, maktab o'quv dasturlarida sportga ustuvor ahamiyat beruvchi siyosatni joriy etish kabi turli tashabbuslar orqali ko'rish mumkin. Mahalla sportiga sarmoya kiritib, davlat nafaqat faol va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilmoqda, balki huquqbuzarliklar profilaktikasi, yoshlar faolligini oshirish, mahalla fuqarolar yig'ini imkoniyatlarini kengaytirish kabi ijtimoiy masalalarni ham hal etmoqda. Boshqa tomondan, jamiyat ko'ngillilik, ommaviy sa'y-harakatlar va inklyuziv va qulay sport dasturlarini targ'ib qilish orqali mahalla sportini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar, o'qituvchilar, mahallalar yetakchilari va mahalliy tadbirkorlik sub'ektlarining mahallalarda sport tadbirlarini targ'ib qilish va faol ishtirok etishi jamiyatda daxldorlik va faxrlanish tuyg'usini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Tadbirlar, turnirlar va ko'ngilochar tadbirlar orqali mahalla sporti yoshi, jinsi va ijtimoiy-iqtisodiy holati to'siqlaridan oshib o'tib, odamlarni birlashtiruvchi birlashtiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Davlat va jamiyatimizning mahalla sportiga bo'lgan e'tibori bunday tadbirlarning inson va jamiyatga berayotgan ko'p qirrali afzalliklari e'tirof etilganidan dalolatdir. Mahallalarda sport mahorati, jamoaviy mehnat va inklyuzivlik madaniyatini tarbiyalash orqali mahalla sporti nafaqat jismoniy sog'lom, balki odamlarning ijtimoiy va ma'naviy farovonligiga ham hissa qo'shadi, jamiyatni yanada kuchli, sog'lom va bir-biriga bog'lab turadi.

Xulosa:

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, davlat va jamiyatimizning mahalla sportiga qaratilayotgan e'tibor ahamiyatini ta'kidlab bo'lmaydi. Jamiyat farovonligini oshirishda sportning o'zgartiruvchi kuchini e'tirof etish orqali ham davlat ham, jamiyat ham insonlar sog'lom, jamiyatlar kuchli va butun jamiyat bir-biriga bog'langan kelajakka yo'l ochadi. Mahalla sporti bo'yicha chempionlikni davom ettirar ekanmiz,

sport madaniyatini shakllantirish bilan birga, biz ham barcha uchun yaxshiroq, yorqin kelajakni qurayotganimizni yodda tutaylik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekistonda sportni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishning o'ziga xos-xususiyatlari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent A. A. Tillyaxodjaev Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent J. P. Narziev FAN-SPORTGA, 2022/1son
- 2.K. Ziyodullayev, K. Yarashev, Babajanov R. Jismoniy tarbiya va sport menejmenti. 2020 Darslik 281 b
- 3.Nabiullin R. X, Jismoniy tarbiya va sport menejmenti 2016 yil 294 b Darslik
- 4.Nabiullin R. X, Jismoniy tarbiya va sport menejmenti T: O'qituvchi 2008 Darslik
- 5.Qosimova D. S. Menejment nazariyasi: Darslik - Toshkent, «Tafakkur-bo'stoni». 2011.336 b.

ОБУЧЕНИЕ РЕЧЕВОМУ ЭТИКЕТУ

Мамадалиева Феруза Алимжановна
Старший преподаватель Ташкентского
государственного экономического
университета
m.feruza_71@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются аспекты обучения речевому этикету, восприятия чужой культуры, традиций и обычаев народа изучаемого языка. Отработка различных типов заданий и упражнений тренирует и формирует мыслительный процесс, формирует навыки речевого запоминания, сохранения и воспроизведения речевых образцов. Методика обучения языку ориентирована, прежде всего, на принцип коммуникативности, предполагающий широкое использование учебно-речевых ситуаций при обучении языку на основе лингвострановедческих и языковых знаний и умений.

Ключевые слова: культура, метод, речь, язык, трансформация модели, упражнения, коммуникация, система.

Annotation: The article examines aspects of teaching speech etiquette, perception of foreign culture, traditions and customs of the people of the language being studied. Practicing various types of tasks and exercises trains and shapes the thought process, develops the skills of speech memorization, preservation and reproduction of speech patterns. The language teaching methodology is focused, first of all, on the principle of communicativeness, which involves the widespread use of educational and speech situations in language teaching on the basis of linguocultural and linguistic knowledge and skills.

Key words: culture, method, speech, language, model transformation, exercises, communication, system.

Известно, что речевой этикет - это часть культуры народа. Каждый человек воспринимает чужую культуру через призму своей, которую считает правильной. Обучая неродному языку, следует знакомить учащихся с культурой, бытом и обычаями народа изучаемого языка. Обучение языку как средству общения в учебной и учебно-обиходной сфере представляется очевидным только с помощью тщательно разработанной специальной методики.

В современной педагогике рассматриваются проблемы языка и мышления и уделяется особое внимание развитию реальных знаний, которые способствуют активизации мышления. Система обучения второму языку характеризуется сближением деятельности обучения с деятельностью

реального общения, что выражается в отборе учебного материала, с помощью которого обеспечивается выработка прочных навыков и умений связной речи.

Одни методисты вводят языковые средства в упражнения, подготавливающие к коммуникации, другие совмещают обучение языковым средствам с коммуникацией с самого начала усвоения языка.

Изучив литературу по данному вопросу, можно прийти к выводу, что в каждом из типов упражнений и заданий выделяются более или менее эффективные.

Известно, что любая деятельность основана на умении. Речевая ситуативность прежде всего, это умение связать с действительностью ситуативность. Отсюда следует, что любое умение основывается на определённых навыках. Здесь следует отметить, что упражнение тренирует, а задание формирует мыслительный процесс. Важнейшей задачей в формировании речевых навыков является запоминание, сохранение и воспроизведение речевых образцов. Чтобы достичь поставленной цели нужно упражняться. Значит, средствами обучения должны быть упражнения. Но важно, чтобы каждое упражнение выполняло соответствующий навык или одно из его качеств, развивая коммуникативное умение. Главной задачей системы упражнений должно быть обеспечение процесса усвоения и обучения обучающихся, формирование навыков, умений. Умение есть реализация навыков в осуществлении действий. Последовательность в становлении навыков при обучении языку и речи была обоснована Л.Г. Ворониным, И.И. Богдановой, Ю.А. Бурлаковым.

Для наиболее эффективного овладения иноязычной речью и усвоения речевого материала необходимым считается отбор и специальная организованная система упражнений и заданий по развитию речи. Упражнения разделяются на следующие типы: языковые, упражнения в переводе, подстановочные, трансформационные, речевые, вопросно - ответные, конструктивные. Среди всех перечисленных типов следует отобрать те, которые считаются наиболее эффективными в обучении.

С учётом специфики материала базовым принципом обучения языку является принцип изучения языка как средства приобщения к другой культуре.

В процессе обучения упражнения следует строить таким образом, чтобы полученные сведения о культуре страны, своеобразии в выражении формул речевого этикета, её бытового уклада предусматривали бы постоянное практическое использование в речевом поведении обучаемых. В результате усвоения полученных сведений и интеллектуально переработанной информации создаётся органическая система коммуникативных умений и навыков учащихся строить свою речь.

Системе упражнений, направленных на создание активных речевых навыков, посвящён целый ряд исследований видных учёных. Одни методисты уделяли значительное внимание различным аспектам языка, другие строили свою систему упражнений по функциональному признаку, отдавая предпочтение речевым упражнениям. На основе изучения таких работ были сформулированы основные требования к разработке системы упражнений по обучению культуре речи. Как наиболее важные были ведены семь требований с некоторой их детализацией;

1. Коммуникативная целесообразность;
2. Учёт национальной среды и способностей;
3. Последовательность введения;
4. Ситуативность;
5. Жизненность, типичность для данного вида ситуаций;
6. Направленность на активацию обучающихся;
7. Воспитательный характер.

При разработке системы упражнений можно использовать отдельные материалы и отрывки из художественных произведений. В качестве единиц обучения особое внимание следует уделять репликам диалога, содержащим формулы РЭ. Подготавливая упражнения, направленные на развитие навыков говорения, желательно придерживаться следующих рекомендаций, адресованных преподавателю:

1. Включать работу над говорением в каждое занятие, чётко формируя цели: какой вид компетенции отрабатывается (техника говорения, автоматизация речевых умений, выход в коммуникацию);
2. Планируя занятия, ставить вопросы: какими речевыми действиями овладеют учащиеся после данного урока? Что они смогут сказать в данной ситуации? ;
3. Разыгрывая диалоги в аудитории, рекомендовать произносить без бумажек. Причём диалоги следует "играть", то есть вести себя в соответствии с ситуацией;
4. Учащимся, выступающим с монологом, предлагать занять место преподавателя перед аудиторией. Монологи рекомендуется так же говорить, а не читать;
5. Планируя работу над говорением, преподаватель обязательно должен включить три ступени работы: языковую, речевую и коммуникативную. Не скупиться выделять учащимся время на свободную беседу. Можно при этом рекомендовать небольшие (1-2 минуты) фрагменты из видеofilьмов или текстов, стимулирующих мотивацию (конфликт, эмоциональная реакция, проблема);

6. Преподаватель не всегда должен быть лидером общения. Ему следует чаще передавать эту роль учащимся,

7. Обязательно проводить контроль говорения, включая его в подведение итога пройденного материала.

Это могут быть задания с разыгрыванием ситуаций (кейс-стади), выступления с монологом, с участием в дискуссии и т.п. Критерии оценок должны учитывать умения учащихся использовать изученный ими материал.

Все задания связываются, прежде всего, с формированием положительной оценки при изучении языка как средства коммуникации, средства познания иной национальной культуры и культуры общения в целом.

Навыки слушания и говорения гораздо сложнее, чем навыки чтения и письма. Поэтому методика обучения языку ориентирована, прежде всего, на принцип коммуникативности, предполагающий широкое использование учебно-речевых ситуаций при обучении языку на основе страноведческих, лингвострановедческих и языковых знаний и умений. Прежде всего, это знания о социокультурных особенностях в общении людей в различных ситуациях, умение пользоваться полученными знаниями и развивать их самостоятельно в процессе овладения этой культурой, готовность вступить в иноязычное общение.

При составлении упражнений, заданий и кейс-стади следует учитывать те жизненные реалии, с которыми нам приходится сталкиваться каждый день. На всех занятиях основное внимание следует уделять речевым ситуациям. Это могут быть ситуативные инсценировки, игры, дискуссии, устные и письменные упражнения проблемно-поискового характера. После освоения учащимися предложенного лексического минимума можно переходить к следующей теме.

Именно для того, чтобы учащиеся могли подобрать нужную форму, можно предложить им наиболее употребительные слова речевого этикета узбекского языка и соответствующие им в русском языке, дать примеры правильного использования отдельных слов и устойчивых оборотов в ситуациях обращения, приветствия, прощания, извинения, благодарности, просьбы и т.д. Одним из достоинств предложенной методики является то, что материал реализуется в ролевых и проблемных играх, которые вызывают интерес к изучению языка, способствуют закреплению языкового материала и активизируют творческую деятельность. На занятиях следует давать разъяснение реалий, которое способствует умению использовать фоновую лексику, фразеологизмы, пословицы, афоризмы как источник национально-культурной информации.

Литература:

1. Бельгибаева, Д. А. Принципы коммуникативного обучения иностранным языкам / Д. А. Бельгибаева // Вестник КАСУ. – 2005. – № 2. – С. 21–22.
2. Язык и духовный мир человека. «Современная психология и педагогика: проблемы, анализ и результаты», Сборник материалов международной научно-рецензируемой онлайн конференции. Кодирова Ф. К. 20/07/2020
3. Ревецкий В.В. Формы и методы обучения русскому языку иностранных студентов в сфере профессионального общения. Минск: 1987. - 200 с.
4. Мамадалиева, Ф. А., & Холматова, Ш. М. (2020). Применение ситуативных заданий в процессе обучения иностранному языку. Архив научных исследований, (12).

ЗНАЧЕНИЕ ЧЁРНОГО ЦВЕТА В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Кодирова Феруза Кахрамановна

старший преподаватель

ТГЭУ, Ташкент

Аннотация: В языковой системе единого коллектива, включающий фольклор, пословицы, поговорки, фразеологизмы, летописи, устные и письменные речи являются культурной кладовой копилкой, в котором хранятся накопленные народом знания, умения, материальные и духовные ценности.

Ключевые слова: цвет, фразеологизмы, прилагательное, язык, черный.

Summary: In the linguistic system of a single collective, including folklore, proverbs, sayings, phraseological units, annals, spoken and written speeches, are a cultural treasury of money-boxes, in which all knowledge, skills, material and spiritual values accumulated by the people are stored.

Keywords: color, idioms, adjective, language, black.

Французский художник-живописец Поль Сезан говорил, что цвет - это точка, в которой удивительным образом соприкасаются человеческий мозг и универсум, т.е. вся вселенная. Символика цвета имеет давнюю историю. Язык цвета нам может многое поведать [1, с.157].

Язык – это история народа. Язык – это путь цивилизации и культуры. Культура являет себя, прежде всего в языке. Ход человеческой мысли при анализе мира и его оценки свойственны лишь одному языку. Социологи, историки и лингвисты бесспорно утверждают, что человек принадлежит именно к той нации на языке которой он говорит и мыслит. Язык - это средство общения между людьми, продукт человеческого общества. Невозможно представить развитие общества без языка и развитие языка без общества. Он является не только средством общения между людьми, но и между народами [2, с.25].

В языковой картине узбекского языка культурно-национальный опыт выражается исторически на протяжении многих веков и закрепляется в лексике и фразеологических единицах [3, с.52].

В словарном запасе языка существуют два лексических пласта: слова и фразы. Наиболее яркие из них фразеологизмы с цветоопределениями. В узбекской колоративной лексике **серый, розовый, сивые** оттенки не используются. **Золотой** оттенок используют по отношению волосам и рукам человека, рыбки, осени, предметам. Такие сравнения можно увидеть и в русском языке. Например, **белый** – чистый, открытый, безгрешный; **зеленый** – молодой,

не опытный, не зрелый; **красный** – коварный, импульсивный, категоричный. Как художник по - своему видит окружающий мир и выбирает определенные краски для своих картин, так и художник слова имеет свое представление о мире и свои индивидуальные предпочтения о выборе лексических средств для его описания, опирается на культурное наследие своего народа.

В выражении выразительно – эмоционального состояния предметов часто используются прилагательные с цветоопределениями ассоциирующихся с возбуждением, гневом, удовольствием, ненавистью, а также прилагательные выражающие цвет, могут обозначать прозвища, шуточные слова или ругательства: **Qoravoy; sariq mashak; qora botir; ola-chiror; oq yuzli qiz.**

Исследования показали, что наиболее часто используемая колорема в узбекской лингвоцветовой картине – это **черный**. Он является одним из древних цветов в узбекской лексике. В истории узбекского языка часто встречается фразеологизм **qora ishchi**, что в переводе означает **чернорабочий**: человек, наёмный рабочий, который занимается тяжелым трудом.

В основе прилагательного лежит понятие **черного** цвета: **ko‘mir, qorakuva, qurum, mo‘m**. В узбекской фразеологии **черное** олицетворяет злость, трудные дни, подстрекательства, козни, унижения. Хотя как цвет в узбекском языке он считается цветом силы и власти, но также его ассоциируют с несчастьем, горем, таинственностью и т.п. В философии Нажмиддина Кубро **черный** цвет отражает приближение души к цели – порог духовного мира, постижение сакрального, восхищение божественным миром. Является символом достижения истинного зикра и восхищения Всемогущим. **Чёрный** цвет преобладает во многих флагах мусульманских государств. Аль-Фараби писал: «В каждом цвете скрывается отсутствие другого цвета, но присутствие **белого** цвета это не от отсутствия **чёрного**».

Использование колоративов в символическом смысле бытует и по сей день. Слово **черный** в узбекской фразеологии используется в следующих переносных смыслах:

1. **Qora ko‘ngil, niyati qora** (черная душа, черные намерения) – человек, который завидует с черной завистью. **Черный** часто используется компонентом в составе устойчивых единиц с отрицательным, негативным значением.
2. **Qora oltin, ko‘mir** – черное золото: нефть, уголь.
3. **Qora taxta** – черная доска, куда писали имена отстающих и ленивых учеников.
4. **Qora bo‘lib qolmoq** – оказаться виновным.
5. **Qora chaqa** – мелочь, которым грош цена; совсем малость.
6. **Qora qozon boshga tushdi** – используется в быту и означает кормить семью.

7. **Qora ko‘z** – черноглазый - человек с темными глазами. В этом случае колоратив **черный** выражает положительный смысл.
8. **Qora botir** – черный богатырь с небывалой силой.
9. **Qora ishlar** – черные дела: грязные проступки, которые человек старается не оглашать.
10. **Qora taqdir, qora o‘tmish, qora kun** – черная судьба: в данных фразеологизмах слово **черный** выражает тяжкую, бедственную и безжалостную жизни.
11. **Qora ro‘yxat** – черный список: список людей, лишенных привилегий.
12. **Qora kafan** – черный саван: в этом фразеологизме прилагательное **черный** выражает несвоевременную и жалостную кончину.
13. **Qora qanot** – злые, сверхъестественные и темные силы, которые будут вредить и причинять угрозу [4, 122].

Для усиления в определенной степени предметов черного цвета выражают следующие слова: qor-qora ko‘mir, qor-qora tun, qor-qora zulmat, qor-qora yer; определение обилия кожного пота: qoro terga botdi; очень грязной одежды: kiymi qoro kir; выражения большого количества крови: qoro qoniga belanib qoldi.

В лингвоцветовой картине узбекского языка прилагательное **черный** олицетворяет печаль, отвращение, горе, разлуку: qora kunlar, qora dog‘, qora firoq, qora o‘tmish, qora kafan, qora zamon, qora ishlar. **Черный** присутствует в таких фразеологизмах, которые выражают бессилие, немощность, беспомощность: qora shaqa, qora qozon, qora qumg‘on, qora shiroq. Колорема **черный** в узбекской фразеологии в основном используется в отрицательном значении [5, 62].

Современный мир заинтересован в познании феномена цвета из-за повышенного интереса на цветоопределение и его изучения как предмета. А также, актуальными вопросами современной лингвистики являются взаимоотношения языка и культуры, языка и этноса, этимология слов, культура общения, которые находят яркое отражение в языковой картине мира. В языковой картине мира выражается культурно – национальный опыт,

который исторически сложился на протяжении многих веков и закрепился в лексике, фразеологии и грамматике. В народных сказаниях, эпосах, пословицах, во фразеологизмах выражается национальный колорит, который олицетворяет народную и многовековую культуру языкового коллектива.

Делая вывод из приведенных примеров, можно сказать, что каждому естественному языку соответствует уникальная своя лингвоцветовая картина. В данном случае цветовые стереотипы достаточно востребованы и употребительны в обыденном варианте узбекской лингвоцветовой картины.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кодирова Ф.К., Лингвистические особенности цветовой гаммы посредством фразеологизмов в русском и узбекском языках. *Filologiya masalalari*, 2/1. Вакі, E-mail: tehsil@bax.az. С. - 154-157
2. Кодирова Ф.К., Ассоциативная лингвоцветовая картина мира Казахстан, Нур-Султан-2019/-10. Образование через всю жизнь. Стр. 25
3. Кодирова Ф.К., Цвет как семантический объект. *The Way of Science. International scientific journal*. №4 (62) 2019. Стр. 52.
4. Кодирова Ф.К., Колорема «чёрный» в узбекской фразеологии. «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации» 31 июля 2020 года Вып. 61, стр.122.
5. М. Содикова «Ҳозирги ўзбек тилида сифат» УзССР, АН * Издательство Ташкент – 1974, стр.62.
6. <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/download/1540/1098>

CHALLENGES AND SOLUTIONS TEACHERS ENCOUNTER WHILE INTEGRATING TECHNOLOGY IN THE CLASSROOM

Sultanova Barchinoy Davronovna

Tashkent State University of Economics

Department of Foreign Languages

davronovna08@gmail.com

+992930085426

Abstract: Teachers face several challenges when integrating technology into the classroom. These challenges include a lack of technology media facilities, slow internet connections, and a lack of teacher skills in mastering technology. Additionally, teachers may face challenges such as a lack of competence, deficient teaching materials, and inadequate digital teaching skills. Other barriers include a lack of resources, time, access, and technical support. Furthermore, teachers may encounter obstacles such as a lack of access to ICT resources, lack of access to the internet inside the classroom, lack of training, and insufficient technical support. These challenges can hinder the effective integration of technology in the classroom and impact the overall learning experience for students.

Key words: technology, teaching challenges,

Possibly the most influential aspect influencing today's educational scene is technology. An increasing number of school districts are endorsing the use of technology in the classroom by increasing internet connectivity, supplying tablets and PCs, and putting into practice initiatives aimed at raising teacher and student computer literacy.

Teachers frequently find it difficult to integrate new instructional technology in a seamless and productive manner, despite the fact that they generally recognize the advantages of these tools. Technological integration poses serious problems to educators at every level of school systems, from the purchase of new technological equipment to the modification of curricula and teaching methods to accommodate new educational resources.

Technology has had a large impact on the modern work environment, including the move

towards technology-delivered instruction. Currently, 33% of learning hours in organizational

training courses are delivered with technology (Paradise, 2008). Organizations are drawn to

online training in an attempt to cut costs and create material that can be delivered anytime,

anywhere, and tailored to meet individual needs (DeRouin, Fritzsche, & Salas, 2004; Wisher,

2006). Although the benefits of online training are numerous (see Sitzmann, Kraiger, Stewart, &

Wisher, 2006; Welsh, Wanberg, Brown, & Simmering, 2003), researchers have also suggested

that technical difficulties, which inevitably arise during both online and offline training, have the potential to disrupt the learning process (Webster & Hackley, 1997). In addition, pandemic has led to a shift towards technology-based approaches in education, with teachers, parents, and students embracing new applications like Live Worksheets, Quizziz, Kahoot, and Google Classroom. Students are learning in real-time with stable internet access, while some engage in offline learning by downloading assignments on computers and smartphones. Integrating technology enhances interactivity between teachers and students, making learning more productive and enjoyable through videos, audio techniques, and animations.

There are various problems that can arise when using technology in the classroom, but there are also solutions to address these challenges. Here are some common issues and potential solutions:

1. **Technical difficulties:** Technology can sometimes malfunction or encounter connectivity issues, disrupting the flow of the lesson. To address this, teachers can have a backup plan in place, such as having printed materials or alternative activities prepared in case of technical issues. Teachers can also familiarize themselves with the technology beforehand to troubleshoot any potential problems.

2. **Distractions:** Students may be tempted to use technology for non-educational purposes during class, leading to distractions and reduced engagement. To mitigate this, teachers can establish clear guidelines for technology use in the classroom and monitor students' screens to ensure they are staying on task. Encouraging interactive and engaging lessons can also help keep students focused on the educational content.

3. **Inequity:** Not all students may have access to the same technology or internet connectivity at home, leading to disparities in learning opportunities. To address this, schools can provide devices and internet access to students who need them, or offer alternative ways for students to access educational materials, such as providing printed materials or utilizing offline resources.

4. **Over-reliance on technology:** While technology can enhance learning, it should not replace traditional teaching methods or human interaction. Teachers should strike a balance between using technology as a tool to support learning and incorporating other instructional strategies to cater to different learning styles and needs.

5. Lack of training: Teachers may feel overwhelmed or unprepared to effectively integrate technology into their lessons. Providing professional development opportunities and training sessions can help teachers build their skills and confidence in using technology in the classroom.

Moreover, according to Mishra & Koehler (2006), effective teaching and learning can be achieved by integrating pedagogy, content, and technology. Teachers should integrate technology based on these components, including seven technology-related elements. Shanmugan & Balakrishnan (2018) state that integrating Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) in pedagogy makes learning more enjoyable and meaningful, enhances student achievement, and transforms teachers' perspectives on integration. Numerous studies have shown that integrating technology in learning leads to improved student outcomes.

By being aware of these potential challenges and implementing proactive strategies, educators can harness the benefits of technology in the classroom while minimizing the drawbacks.

The use of technology in teaching English as a foreign language in the twenty-first century has grown extensively. At the same time, teachers encounter challenges in their attempts to incorporate digital literacy into teaching-learning activities (Kurniawati et al., 2018). Since technology use depends on how a teacher employs technology in the classroom, the generation gap and digital divide have become significant issues. In recent years, teachers have struggled to embrace digital technology, particularly new technologies, and are not aware of how technology can affect the quality of teaching and learning (Dudeney & Hockly, 2016). Teachers using technology in EFL classes have faced a number of challenges, such as inadequate training for teachers, a lack of awareness of the opportunities presented by technology to enhance teaching and learning, and a lack of time to try new things as well as inadequate technical assistance (Mollaei & Riasati, 2013). For instance, in Iran, EFL teachers who lack technological proficiency are expected to improve their technical abilities, which includes using the internet to find pertinent resources for their lessons (Ardıç & Çiftçi, 2019). Due to inadequate infrastructure in the schools where they teach, there are additional problems, such as limited access to digital devices (Dashtestani & Hojatpanah, 2020). Similarly, it was found in a survey of pre-service Turkish teachers that the educators lacked the abilities required to use technology tools in their EFL classrooms. Due to a lack of technological expertise, these teachers cannot incorporate modern tools into their lessons. (Merç, 2015)

Overall, while technology presents numerous opportunities for enhancing education, it also comes with its own set of challenges. By addressing issues such as technical difficulties, distractions, inequity, over-reliance, and lack of training, educators can navigate the complexities of integrating technology into the classroom

effectively. With proper planning, support, and training, technology can be a powerful tool to engage students, personalize learning experiences, and prepare them for success in the digital age.

References:

- RefMishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers college record*, 108(6), 1017-1054.
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers college record*, 108(6), 1017-1054.
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers college record*, 108(6), 1017-1054.
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers college record*, 108(6), 1017-1054.
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers college record*, 108(6), 1017-1054.
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers college record*, 108(6), 1017-1054.
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers college record*, 108(6), 1017-1054.
- Ahmad, M. A., Bakar, E. W., & Juhary, J. (2022). High order thinking skills through constructivism approaches in language art teaching. *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities*, 7(7), 1-25.
- Norasiah Ab Kasim, Mohd Harun, Katrul Hisham, & Zaiton Selamat (2009). Case study: Failure analysis on luffing rope. ICNX 2009: International Conference on Neutron and X-ray Scattering 2009.

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ ТЕМЫ “ИДЕАЛЬНЫЙ ГАЗ” В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Насырова Наргиза Гайратовна
преподаватель кафедры физики БухГУ
(e-mail: n.g.nasirova@buxdu.uz)
Гаучус Диана Каримовна
студентка БухГУ

Аннотация: В данной статье обсуждается актуальность применения обучающих программ при изучении темы “Идеальный газ” в средней школе. В контексте современного образования, где технологии играют важную роль, внедрение интерактивных методов обучения становится необходимостью. Рассматриваются преимущества использования обучающих программ, таких как наглядность, интерактивность и индивидуализация обучения, а также их важность для подготовки учащихся к практическому применению знаний в реальной жизни. Авторы пришли к выводу, что интеграция обучающих программ в учебный процесс средней школы является эффективным методом повышения качества обучения и улучшения понимания сложных физических концепций.

Ключевые слова: обучающие программы, познавательные способности, наглядность, интерактивность, индивидуальное обучение, экспериментальное исследование.

В современном образовательном процессе все большее значение приобретают цифровые технологии. Они позволяют не только сделать обучение более наглядным и интерактивным, но и значительно повысить его эффективность. В данной статье рассмотрим технологию организации учебных занятий по теме «Идеальный газ» в средней школе с применением обучающих программ.

1. Подготовительный этап

На этом этапе учителю необходимо выбрать и подготовить необходимые обучающие программы и ресурсы. Рекомендуется использовать проверенные и надежные платформы, такие как:

PhET Interactive Simulations: предоставляет интерактивные симуляции физических процессов.

Khan Academy: предлагает обучающие видео и тесты по теме «Идеальный газ».

Quizlet: позволяет создать флеш-карты и викторины для закрепления знаний.

Также важно разработать план урока, включающий основные этапы занятия, цели и задачи, а также методы оценки знаний учеников.

2. Введение в тему

Первый урок рекомендуется начать с введения в тему. Учитель может использовать видеоурок с платформы Khan Academy, где подробно объясняются основные концепции, такие как молекулярно-кинетическая теория, законы Бойля и Шарля, уравнение состояния идеального газа. Видеоурок помогает ученикам визуализировать сложные понятия и лучше подготовиться к дальнейшему изучению.

3. Интерактивное изучение материала

На этом этапе целесообразно использовать интерактивные симуляции из PhET Interactive Simulations. Учитель может показать, как изменяются параметры газа (давление, объем, температура) в различных условиях, и предложить ученикам самостоятельно провести виртуальные эксперименты. Например, ученики могут исследовать, как давление газа изменяется при увеличении температуры, закрепляя закон Гей-Люссака на практике.

4. Геймификация и тестирование

Для закрепления материала можно использовать геймификацию. Платформа Quizlet позволяет создать викторины и игры, которые помогают проверить понимание и запоминание ключевых понятий. Например, учащиеся могут участвовать в командных викторинах, где им нужно правильно ответить на вопросы по теме «Идеальный газ».

5. Проектная работа

Проектная работа способствует углубленному изучению темы и развитию исследовательских навыков. Учитель может предложить ученикам разработать проект, связанный с применением законов идеального газа в реальной жизни. Например, исследование работы воздушного шара или двигателя внутреннего сгорания.

6. Заключительный этап

На заключительном этапе урока проводится обобщение изученного материала и оценка знаний учеников. Учитель может провести итоговое тестирование с использованием платформы Google Forms или аналогичных сервисов, что позволит быстро и эффективно оценить уровень усвоения темы.

Использование обучающих программ в процессе изучения темы «Идеальный газ» в средней школе делает учебные занятия более наглядными, интерактивными и эффективными. Применение технологий, таких как интерактивные симуляции, геймификация, и проектная работа, способствует

глубокому пониманию материала и развитию важных учебных навыков у учеников.

Таким образом, исследование и разработка технологии организации учебных занятий по теме “Идеальный газ” с применением обучающих программ является актуальной задачей, которая может способствовать повышению качества физического образования в средней школе. Был проведен эксперимент между двумя потенциально схожими группами и ниже приведены результаты экспериментального исследования.

Уровень усвоения материала учащимися:

По результатам проведения уроков было выявлено, что уровень усвоения материала учащимися в экспериментальном классе оказался выше, чем в контрольном классе. Средний балл в экспериментальной группе составил 85%, а в контрольной группе - 72%.

Мотивация учащихся:

Анкетирование показало, что учащиеся в экспериментальном классе были более мотивированы на изучение темы. 85% учащихся экспериментального класса отметили, что урок был интересным и познавательным, в то время как в контрольном классе этот показатель составил только 55%.

Интерес учащихся к предмету.

Наблюдение за ходом урока показало, что учащиеся в экспериментальном классе проявляли больший интерес к предмету. Они активно участвовали в обсуждениях, задавали вопросы и выполняли практические задания с энтузиазмом.

Развитие познавательных способностей учащихся.

Анализ результатов деятельности учащихся показал, что использование современных технологий и методов обучения на уроке способствовало развитию познавательных способностей учащихся. Учащиеся научились анализировать информацию, строить гипотезы и делать выводы.

Формирование у учащихся практических умений и навыков.

Экспериментальный урок включал в себя практические задания, которые позволили учащимся сформировать практические умения и навыки по теме «Идеальный газ». Учащиеся научились решать задачи, строить графики и проводить эксперименты.

Выводы

Результаты экспериментального исследования подтвердили выдвинутую гипотезу о том, что использование современных технологий и методов обучения на уроке по теме «Идеальный газ» повышает эффективность учебного процесса и мотивацию учащихся.

Внедрение современных технологий и методов обучения на уроках физики позволяет:

- Повысить уровень усвоения материала учащимися
- Повысить мотивацию учащихся
- Повысить интерес учащихся к предмету
- Развить познавательные способности учащихся
- Сформировать у учащихся практические умения и навыки

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Перевалов А.В. Обучение физике в средней школе с использованием современных технологий.// М.: Издательство Академия, 2020.
2. Разумовский В.Г., Николаева И.В. Современные образовательные технологии в преподавании физики.// СПб.: Питер, 2019.
3. Ванюкова М.Н. Методы обучения физике: теория и практика. //Екатеринбург: Уральский университет, 2018.
4. Иванова Е.В. Использование цифровых технологий в образовательном процессе.// М.: Просвещение, 2017.
5. N.K Nasirova., Bound and ground states of a spin-boson model with at most one photon: non-integer lattice case//Journal of Global Research in Mathematical Archives (JGRMA) 6, 22-24, 2019.
6. Н.К Насырова, Н.Г Насырова, Методика преподавания практических занятий по квантовой механике в высших учебных заведениях//Вестник науки и образования, 60-63, 2020.
7. Н.К Насырова, Н.Г Насырова, З.И Туксанова, Innovative technologies in physics education// European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 19-22, 2020.
8. Н.К Насырова, Н.Г Насырова, Метод решения задачи о потенциальной яме в релятивистской квантовой механике// Проблемы педагогики, 38-41, 2021.
9. Н.Г Насырова, Б.Х Ражабов, Создание теплицы с эффективным использованием солнечного излучения// World science 1 (5 (9)), 34-39, 2016.
10. Z.I Tuksanova, N.G Nosirova., Solving Problems is an Important Part of Learning Physics// Central Asian journal of mathematical theory and computer sciences 2 (10), 33-36, 2021

KLASTER YEMIRILISHINING UMUMIY XARAKTERISTIKALARI

Nasirova Nargiza Gayratovna

BuxDU Fizika kafedrası o'qituvchisi

E-mail: n.g.nasirova@buxdu.uz

Maxmudova Dilnura Ma'ruf qizi

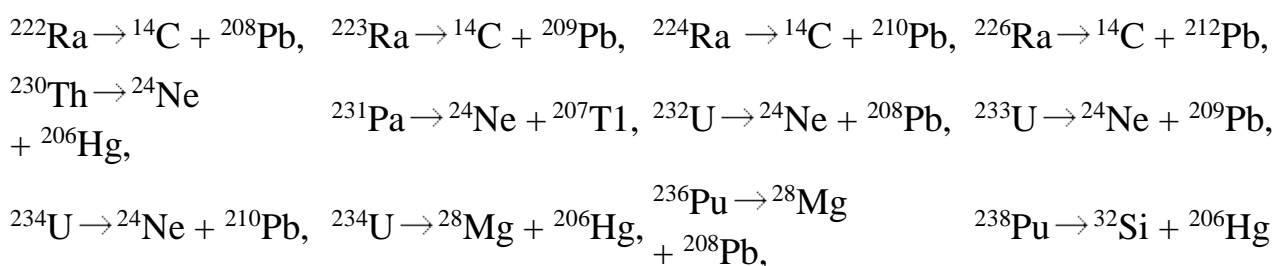
BuxDU Fizika kafedrası talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yadrolarning klasterli parchalanishi sohasidagi tadqiqotlarning hozirgi holati haqida umumiy ma'lumot berilgan. Unda ushbu hodisaning asosiy xarakteristikalari, jumladan uning ta'rifi, nazariy modellari va eksperimental ma'lumotlari muhokama qilinadi. Shuningdek, ushbu hodisaning yadro fizikasi kontekstida qo'llanilishi va oqibatlari va kelajakdagi tadqiqotlar uchun imkoniyatlari muhokama qilinadi. Umuman olganda, maqola klaster parchalanishi sohasidagi tadqiqotlarning hozirgi holatini to'liq ko'rib chiqadi, shuningdek, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlarga ishora qiladi.

Kalit so'zlar: klaster parchalanishi, yadro fizikasi, yadro tuzilishi, radioaktiv jarayonlar, parchalanish mexanizmlari, yadro reaksiyalari nazariyasi.

So'nggi yillarda radioaktiv parchalanishning yangi turi keng o'rganilmoqda, u erdagi (qo'zg'atmagan) holatda bo'lgan atom yadrolari o'z-o'zidan (o'z-o'zidan) ^{14}C , ^{24}Ne , ^{28}Mg , ^{32}Si kabi og'ir tarkibiy zarrachalarni chiqarishidan iborat. Ushbu turdagi radioaktivlik eksperimental ravishda kashf etilgan 1984 yildan boshlab, uning nazariy va eksperimental tadqiqotlariga bag'ishlangan ishlar soni ortib bormoqda. Biroq, ancha oldin α -zarrachalar (geliy-4 yadrolari) massasidan oshib ketadigan o'z-o'zidan radioaktiv parchalanishda og'ir zarralarni topishga urinishlar bo'lgan. Shunday qilib, 1914 yilda E. Rezerford va P. Robinson bu yo'nalishda birinchi tajribani o'tkazdilar. Ular radioaktiv moddalar α -zarrachalardan boshqa har qanday birikma (bir necha nuklonlardan iborat) zarrachalarni chiqarishi mumkinmi, degan savolga javob berishga harakat qildilar. Ular shunday zarrachalar chiqarilgan taqdirda ham ularning soni chiqarilgan zarrachalar sonining 1/10000 qismidan oshmasligini aniqladilar. Yangi hodisaning kashf etilishi uni nima deb atash kerakligi haqida tortishuvlarga sabab bo'ldi - bu nom hodisaning mohiyatini qisqacha ifodalashi kerak edi. Hozirda «klaster parchalanishi» nomi ushbu bahsda g'alaba qozonmoqda. «Yemirilish» so'zi ushbu hodisaning α -yemirilishga yaqinligini aks ettiradi (va quyida ko'rsatilgandek, sababsiz emas). “Klaster” so'zining paydo bo'lishi fundamental xususiyatga ega. Yadrolarni tashkil etuvchi nuklonlar ancha yuqori kinetik energiyaga ega bo'lib, yadro ichida harakatlanayotganda bir-biri bilan to'qnashib, juda qisqa vaqt ichida ular o'z xususiyatlariga ko'ra yadrolarning alohida mavjud yadrolariga o'xshash bir xil massali

guruhlar hosil qilishi mumkin. Nuklonlarning bunday guruhlari klasterlar deb ataladi. Klaster nuklonlari ma’lum bir holatda bo’ladi, ya’ni yadro ichida fazoviy ravishda izolyatsiya qilinganidan tashqari, ular energiya, impuls va boshqalarning o’ziga xos qiymatlariga ega bo’lishi mumkin. Klasterning hosil bo’lishi vaqtida klasterga kiritilmagan nuklonlar ham qandaydir holatda bo’ladi. Agar yadroda ma’lum bir turdagi klasterlar (masalan, α -klasterlar) uzoq vaqt davomida mavjud bo’lishi mumkin bo’lsa (yadroviy standartlar bo’yicha), yadroviy klasterlarning bunday turi statik klasterlar deb ataladi. Klaster parchalanishining mavjudligining birinchi eksperimental tasdig’i taxminan 30 MeV energiya bilan ^{14}C ning ajralib chiqishi bilan ^{223}Ra yadrolarining parchalanishini kuzatish edi. Ikki marta sehrli ^{208}Pb yadrosiga yaqin bo’lgan ^{209}Pb yadrosi sho’ba yadro sifatida shakllangan. Shuni aytish joizki, neytronlar yoki protonlar soni 2, 8, 20, 28, 50, 82, 126 raqamlaridan biriga to’g’ri keladigan yadrolar barqarorligi oshishi bilan ajralib turadi va qo’shni yadrolarga qaraganda sezilarli darajada yuqori bog’lanish energiyasiga ega. Bunday yadrolar sehrli yadrolar deb ataladi. Ikki marta sehrli yadrolar uchun neytronlar soni ham, protonlar soni ham yuqorida keltirilgan sehrli raqamlarga to’g’ri keladi. Tajriba shuni ko’rsatdiki, ^{223}Ra dan ^{14}C yadrolarining chiqishi ehtimoli bu yadrodan alfa zarrachalarining chiqib ketish ehtimolidan taxminan 10^{10} marta kam. Bir vaqtning o’zida ko’p sonli chiqib ketadigan α zarralari fonida bunday noyob hodisalarni qayd etish eksperimentatorlar uchun juda qiyin. Ushbu tajribalarni o’rnatishda nurlanish manbalarini maxsus usulda tanlash va yuqori aniqlikdagi qayd qurilmalarini ishlab chiqarish kerak edi. Klaster parchalanishining eksperimental va nazariy jihatdan yaxshi o’rganilgan misollari

uning asosiy tamoyillarini belgilashga imkon beradi. Keling, ulardan ba’zilarini sanab o’tamiz.

1. Klaster parchalanishiga duchor bo’lgan hozirda ma’lum bo’lgan barcha yadrolar massa soni $A > 208$ bo’lgan og’ir yadrolar sohasiga tegishli.

2. Og’ir yadrolardan klasterlar chiqarishda paydo bo’ladigan Z_f zaryadi va sho’ba yadrolarining massa A_f raqamlari tor sohalarda joylashgan: $80 \leq Z_f \leq 82$, $206 \leq A_f \leq 212$.

3. Chiqarilgan zarrachaning kinetik energiyasi kinematik chegara deb ataladigan chegaraga yaqin, ya'ni u deyarli barcha parchalanish energiyasini o'zlashtiradi. Binobarin, parchalanish sodir bo'lgandan so'ng, sho'ba yadrosi asosiy holatda yoki qo'zg'aluvchan holatda qoladi, lekin qo'zg'alish energiyasi E^* ($E^* < 1,5 \text{ MeV}$) bilan. Yaqinda eksperimental ravishda ^{223}Ra yadrosining ^{14}C chiqishi bilan klaster parchalanishining sho'baiqarli xususiyati aniqlandi. Ma'lum bo'lishicha, u amalga oshirilganda, sho'ba yadrosi 16% ehtimollik bilan tuproq holatida va 84% ehtimollik bilan qo'zg'aluvchan holatda bo'lishi mumkin. Bunday holda, ular sho'ba yadrosining ikkita pastki darajasini to'ldirish haqida gapirishadi. Bu turdagi xususiyatlar ko'pincha α -parchalanishda uchraydi va ular nozik tuzilish deb ataladi.

Eksperimentatorlar va nazariyotchilar nuqtai nazaridan juda qiziqarli hodisa, og'ir tarkibiy qismlarning chiqishi bilan atom yadrolarining o'z-o'zidan parchalanishi uzoq vaqt davomida e'tiborni tortadi. Klaster parchalanishi uchun istiqbolli yadrolar hozirda intensiv o'rganilmoqda. Ushbu hodisaning nazariy talqinini ishlab chiqish va keyingi o'lchovlarni bashorat qilish vazifalari qo'yiladi. Eksperimental tadqiqotlar yanada massiv chiqarilgan parchalar bilan parchalanishni qidirish yo'nalishida ham, ushbu turdagi parchalanishga duchor bo'lgan yadrolarning yangi hududlarini, masalan, elementlarning davriy jadvalining o'rtasida joylashgan yadrolarni qidirish yo'nalishida davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Чувильский Ю.М. Кластерная радиоактивность. М.: Изд-во МГУ, 1997. 166 с.
2. Замятнин Ю.С., Михеев Б.Л., Третьякова С.П. и др. Кластерная радиоактивность - достижения и перспективы: Эксперимент и теория // Физика элементар. частиц и атом. ядра. 1990. Т. 21, вып. 2. С. 537.
3. Широков Ю.М., Юдин Н.П. Ядерная физика. М.: Наука, 1972. 672 с.
4. Соловьев В.Г. Теория атомного ядра: Ядерные модели. М.: Энергоатомиздат, 1981. 296 с.
5. N.K Nasirova., Bound and ground states of a spin-boson model with at most one photon: non-integer lattice case//Journal of Global Research in Mathematical Archives (JGRMA) 6, 22-24, 2019.
6. Н.К Насырова, Н.Г Насырова, Методика преподавания практических занятий по квантовой механике в высших учебных заведениях//Вестник науки и образования, 60-63, 2020.
7. Н.К Насырова, Н.Г Насырова, З.И Туксанова, Innovative technologies in physics education// European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 19-22, 2020.
8. Н.К Насырова, Н.Г Насырова, Метод решения задачи о потенциальной яме в релятивистской квантовой механике// Проблемы педагогики, 38-41, 2021.
9. Н.Г Насырова, Б.Х Ражабов, Создание теплицы с эффективным использованием солнечного излучения// World science 1 (5 (9)), 34-39, 2016.
10. Z.I Tuksanova, N.G Nasirova., Solving Problems is an Important Part of Learning Physics// Central Asian journal of mathematical theory and computer sciences 2 (10), 33-36, 2021

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA ART-TERAPIYA
TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY VA
PSIXOLOGIK ASOSLARI**

Muxamedova Ferangiz Juma qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti magistranti
Elektron pochta manzili:
ferangizmuxamedova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotidagi bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda „Art terapiya“ ning psixologik, pedagogik ahamiyati va foydalanish usullari haqida ma'lumot berilgan

Kalit so'zi: ART TERAPIYA, ijodiy faoliyat, maktabgacha ta'lim, ijodkorlik, qum, yorma, estetik tarbiya, axloqiy tarbiya, ruhiy tarbiya

Har qanday davlatning madaniyati, ijtimoiy ongining balandligi shu xalqning ruhiy sog'lomligi, aqliy quvvati va yuqori darajadagi tarbiyasi bilan belgilanadi. Komil inson bu ijodkor, yaratuvchi, har sohada faol, sog'lom fikrlaydigan, jismonan baquvvat insondir. O'sib kelayotgan yosh avloddan ana shunday sifatlarni tarbiyalashda maktabgacha ta'lim tashkilotining o'rnini kattadir.

So'nggi yillarda jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi o'zgarishi, ya'ni chuqur fikrlovchi, faol, ijodkor shaxsni shakllantirish talabi maktabgacha ta'lim jarayonini yanada kuchaytirish lozimligini ko'rsatdi. Bu esa ta'limda zamonaviy texnologiyalar hamda ko'rgazmali-amaliy metodlarni keng qo'llash, bolalarning faoliyatni rejalashtirish ko'nikmalari, ijodkorlikni rivojlantirishni taqozo etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-hissiy, estetik rivojlanishida art-terapiya texnologiyalarining o'rnini katta.

Birinchi marta art terapiya XX asrning 40-yillarida Qo'shma Shtatlarda Ikkinchi Jahon urushi davrida fashist lagerlaridan chiqarilgan bolalar bilan ishlash uchun qo'llanila boshlandi. Keyin art-terapiya, birinchi navbatda, diagnostika maqsadlarini ko'zladi. Hozirgi vaqtda art-terapiya nafaqat o'z dolzarbligini yo'qotmadi, balki aksincha, avlodlar tajribasida isbotlangan tuzatuvchi va terapevtik ta'sir tufayli rivojlanib, keng tarqaldi. U kattalar va bolalarda muvaffaqiyatli qo'llaniladi va art terapiya darslari bolalar bog'chasining uslubiy dasturlariga kiritilgan. Maktabgacha yoshdagi va nogiron bolalar uchun art-terapiya ayniqsa yorqin natijalar beradi. Usullarning mavjudligi va kontrendikatsiyaning yo'qligi har qanday yoshdagi va har qanday sog'liq uchun har qanday odam uchun art-terapiya bilan shug'ullanish imkonini beradi. Art-terapiya vazifalari: • psixologik muammolar diagnostikasi; • qatag'on

qilingan fikrlar va his-tuyg'ularni eng kam og'riqli yo'li; • jamiyat nuqtai nazaridan etarlicha moslashuvchanlik, tajovuzkorlik va boshqa salbiy namoyishlar; • psixoterapevtik davolash samaradorligini oshirish (yordamchi usul sifatida art terapiya); • hislar va his-tuyg'ularga e'tibor berishni o'rganish; • ijtimoiy tarmoqlarga yordam berish; • ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish; • o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirish; o'z-o'zini hurmat qilishni oshirish. Art-terapiyaning turlaridan biri bu musiqa terapiyasidir. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar musiqani, badiiy asarlarni diqqat bilan tinglaydilar, tasviriy san'at asarlarini sinchiklab kuzatadilar, yomonlikni qoralaydilar. Bu orqali bolada musiqiy va shoirona tinglash qobiliyati rivojlanadi. Ularda ayrim musiqa janrlariga, adabiy va tasviriy san'at asarlariga nisbatan barqaror qiziqish paydo bo'ladi. Bolalarda badiiy-ijodiy qobiliyat rivojlana boshlaydi. Ularda mustaqil ravishda topishmoqlar, ashulalar, ertaklar, she'rlar to'qiydilar, applikatsiya va rasmlar ishlaydilar, endi ular o'zlarining va o'rtoqlarining ishlarini baholaydigan bo'lib qoladilar. Kuzatayotgan san'at asarlari, eshitayotgan musiqa asarlari, o'qilayotgan she'rlarning eng nozik tomonlarini ko'ra biladilar, seza boshlaydilar. Badiiy asarlaridagi ba'zi she'riy obrazlarni eslab qoladilar va o'z nutqlarida ishlatadilar. San'atning turli xil turlari bilan ishlashga asoslangan art terapiyaning ko'p turlari mavjud: izoterapiya (tasviriy san'at bilan bog'liq barcha narsalar: rasm, rasm, modellashtirish va boshqalar), rang terapiyasi, qum terapiyasi, musiqa terapiyasi, biblioterapiya (so'z bilan ishlash - kompozitsion ertaklar, she'rlar va boshqalar), raqs terapiyasi, dramaterapiya va boshqalar. Art-terapiyaning har bir turi mutaxassislariga tegishli bo'lgan o'ziga xos tor usullariga ega. Umuman olganda, aytish mumkinki, barcha turdagi art terapiya usullari miya yarim sharlari faoliyatini "almashtirish" ga asoslangan. Chap yarim shar - bu tsenzura, ong, ongning o'ziga xos turi bo'lib, ular ba'zida samimiy his-tuyg'ularni bostirishga imkon bermaydi. Ijodiy faoliyat davomida faollashtirilgan o'ng yarim shar, haqiqiy tajribani ifoda etish uchun yo'l ochadigan behush jarayonlarni qo'zg'atadi. Art texnologiyalarining ushbu turlari orqali tevarak- atrofdagi go'zallikka, san'atga badiiy o'yin va faoliyatning har xil turlariga nisbatan ularda qiziqish shakllana boshlaydi. Bolalar badiiy asar qahramonlari xatti-harakatiga juda katta his-hayajon bilan munosabat bildiradilar, ammo ularning fikrlari aniq, barqaror emasligi bilan ajralib turadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tasviriy faoliyat jarayonida jamoa bo'lib ishlash malakalarini shakllantirish dolzarb ahamiyatga molik masalalardan biridir. Bolalarni tasviriy faoliyat orqali turli ranglar jilosini his tishga, estetik qobiliyatlarini o'stirishga faol chuqur fikrlashga va ko'tarinki kayfiyatda ishlashga o'rgatib borish muhimdir. Tasviriy faoliyat (rasm, loy ishi, applikatsiya, qurish yasash) bolalarda nafaqat qiziqish uyg'otadi, balki ularni o'rab turgan olamni o'z ishida aks ettirishda, olamni ko'z oldida yaxlit holda namoyon etishida va umuman har tomonlama shakllanishiga (estetik ahloqiy, aqliy) turtki

bo'ladi. Bolalardagi fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun badiiy qobiliyatining hamma turlaridan ham xayolning ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi ta'minlanadi. Bolalarni ijodiy maqsad qo'yishga o'rgatiladi. Bolalarning mustaqil ijodiy faoliyatlari bayramlarda ko'ngil ochish kechalarida, ekskursiya va sayrlarda, har xil o'yinlarda amalga oshiriladi. Bolalar o'zlarining badiiy ijodiy mahoratlarini, qobiliyatlarini bemalol, erkin namoyish qilishlari uchun tarbiyachi kerakli shart-sharoitni yaratib berishi zarur. Bolalarning bu xildagi mustaqil faoliyatlariga rahbarlik qilishda tarbiyachi yakka tartibda yondashishi lozim. Shu orqali u bolalarning o'ziga xos qobiliyat va imkoniyatlarni o'rganadi. Bolalar orasida ashula aytishga, rasm chizishga, musiqaga xavas juda erta uyg'onadi. Ammo bu hali bolaning kelajakda qanday mutaxassis bo'lishini aniqlash huquqini bermaydi. Bolalarga rasm ishlash texnikasini maxsus mashqlar tizimi orqali o'rgatish g'oyasi birinchilardan bo'lib Italiyalik san'atshunos Korrodo Richchi tomonidan qo'llab quvvatlangan bo'lib, ularsiz hatto kattalar ham bolalarning bilim saviyalari darajasida qolishi mumkinligini ta'kidlagan. Filadelfiyadagi badiiy ishlab chiqarish maktabining direktori, akademik Liberti Tedd qo'lining chaqqonligi, uning harakatchanligini tasvir mazmunini ifodalashning muhim sharti sifatida qaragan Uning fikrini qo'llab quvvatlagan holda ta'kidlash joizki, qo'lining chaqqonligi rasm ishlash texnikasini egallash, keng ma'noda bolalarda tasviriy savodxonlik elementlarini shakllantirish, ko'pgina faoliyat turlaridan asqotadigan rassomlik mahoratini rivojlantirish uchun zarur. Qum bilan rasm chizish so'nggi o'n yillikning zamonaviy sevimli mashg'ulotlarida biri bo'lib kelmoqda. Bu san'at orqali bolalarda ijodiy faoliyat shakllanmoqda. Qum bilan ishlagan bolalarda qo'l motorikasi faol rivojlanadi, bu esa o'z navbatida nutqni shakllantirishga va mavjud nuqsonlarni bartaraf etishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ikkala qo'lining harakatini aniqroq muvofiqlashtirish qobiliyati paydo bo'ladi. Qum bilan rasm chizish bolalarda ham kattalar orasida ham xayoliy fikrlarni rivojlantirishga yordam beradi. Tajribali rassomlar esa qumdan ajoyib animatsiyalar yaratadilar, qisqa vaqt ichida bir-birlariga silliq oqib tushadigan rasmlardan iborat butun bir hikoya oldimizda gavdalanadi.

Bolalarni go'zallikka oshno qilish, ularda hayotiy voqealarni to'g'ri tushunish, olijanob his-tuyg'ularni va intilishlarni shakllantirishga yordam beradi. Bolalarda ijodiy faoliyatni shakllantirishda Artterapiya va qum san'atidan foydalanish yaxshi natijalarni yuzaga chiqardi. Artterapiya faoliyatlarida bolalar qiziqishlari va emotsiyalari rivojlana bordi. Yangilik yaratishga bo'lgan qiziqish ijobiy his-tuyg'ular va emotsiyalar shakllana boradi. Bolalar rasm chizish jarayonida turli ranglarni hosil qilishadi. Har bir bola o'zi xohlagan rasmini o'zi xohlagandek tasvirladilar. Bu jarayonda bolalarning kayfiyatlari ko'tariladi, o'rtoqlariga nisbatan ham xushchaqchaq munosabatda bo'lishadi. Qumda rasm chizish jarayonida bolalarda avvalo hayratlanish hissi kuzatiladi. Sababi bolalar avval bu jarayonni kuzatmaganlar. Qumda rasm chizish jarayonida maniy yormasidan foydalandik. Chunki qum gigiena talablariga va

bolalarning sog'ligi muhofazasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar qiziqqanliklaridan hatto yormani og'izlariga solib ko'rishdi. Rasm chizish jarayonida zavq va hayajon bilan rasm chizishdi. Yosh avlodga ta'lim tarbiya berish jarayonida bugungi pedagogikaning zamonaviy yutuqlaridan foydalanib, hamda interfaol usullardan foydalanishimiz kerak. Art terapiya ham bugungi kunda pedagogika va psixologiya sohasida juda keng tarqalmoqda. Bizda ham mashg'ulot o'tish jarayonida Art terapiyadan foydalanish juda samarali natija beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, erta ta'lim -tarbiya insonning butun umri davomida farovon va baxtli hayot kechirishi uchun mustahkam asos bo'ladi. Shu bilan birga, erta ta'lim-tarbiya bolaning ijtimoiy- hissiy, kognitiv va jismoniy ehtiyojlarini birlashtirishga qaratilgan. Bolalarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirish asosida estetik tarbiya ham shakllanadi. Bolalarni go'zallikka oshno qilish, ularda hayotiy voqealarni to'g'ri tushunish, olijanob his-tuyg'ularni va intilishlarni shakllantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

- 1.“Maktabgacha pedagogika” F.R.Qodirova,SH.Q.Toshpo'latova, N.M.Kayumova,
2. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA KATTA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA “ART TERAPIYA”NING AHAMIYATI Tojiyeva Nargiza Ilhom qizi Ro'ziyeva Dilobar Chori qizi
- 3.”Oila kutubxonasi” M. Abdurahmonova M.Rahmonova. T.20109612
- 4.Maktabgacha ta'lim muassasalarida aplikatsiya mashg'ulotlarni o'tkazish metodikasi. D.M.Mahmudova.T. 2019
- 5.“MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MARKAZLAR FAOLIYATINING PEDAGOGIK INNOVATSION KLASTERI” AZAMATOVA DILDORA SHUXRAT QIZI
6. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN ISHLASHDA ART-TERAPIYA. SEHRLI DUNYO YARATISH. BOLALAR UCHUN ART-TERAPIYA TURLARI Abidova Dilafuz Sattarovna

**BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QUVCHILARINI KREATIV RUHDA
TARBIYALASHDA XORIJIY TA‘LIM TAJRIBALARIDAN
FOYDALANISHNING AHAMIYATI**

Usmonova Dilnoza Komildjonovna

*Andijon viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga
O‘rgatish milliy markazi Maktabgacha, Boshlang‘ich va
maxsus ta‘lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada xorijiy davlatlar Yaponiya, Fransiya, Germaniya, AQSH, Finlandiya kabi ilg‘or xorijiy ta‘lim tizimi tuzilmasi, tajribasi va zamonaviy ta‘lim tizimi tahlil qilingan. Shuningdek ta‘lim tizimidagi yutuqlari, ta‘lim standartlari tahlil qilingan. O‘zbekistonning ayni yutuqlari e‘tirof etilgan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim, pedagogik texnologiya, o‘qituvchi, xorijiy davlatlar, islohot, ilg‘or tajribalar, ta‘lim usuli, tinglovchi, renessans, globallashuv, tajriba, kadr, taraqqiyot.

Bugun globallashuv jarayonlari shiddatli rivojlanib borayotgan davrda barcha jabhalarda bo‘lgani kabi yoshlar siyosatini amalga oshirish, ular bilan ishlash sohasida ham yangicha qarashlar, munosabatlar tizimini ishlab chiqish hamda xorijiy davlatlarning ilg‘or texnologiyalaridan foydalanish taqozo etilmoqda. Zero, ushbu tajribalarni tahlil qilish, ulardan mamlakatimiz amaliyotida unumli foydalanish yo‘llarini o‘rganish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin. Vatanimiz ta‘limi keng qamrovli islohotlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirdi va kechirmoqda. Ulardan ko‘zda tutilgan maqsad maktab faoliyatini demokratlashtirish uning, insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, shu asosida o‘quv tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir. Yangilangan ta‘lim to‘la ma‘noda yangicha tafakkur, sog‘lom fikr demakdir. Hozirgi zamonda ta‘limning qadr-qimmatini, obro‘ va nufuziga teng darajada uning ijrochilarida tashabbuskorlik, fidoyilik va ishbilarmonlik ham bo‘lmog‘i zarur. Jahon tajribalarini sinchkovlik va qunt bilan o‘rganish orqali ta‘lim tarbiyada qotib qolgan, o‘z dolzarbligini yo‘qotib borayotgan ish shakllari, uslublaridan xalos bo‘lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo‘shimcha boy manbalarga ega bo‘lamiz.

Yurtboshimiz mamlakatda kadrlar muammosi mavjudligini barcha sohalarga islohotlar sur‘atiga mos zamonaviy mutaxassislar kerakligini aytgan edi. Shu maqsadda butun ta‘lim tizimi takomillashtirilmoqda. Maktabgacha ta‘lim rivojlantirilayotganini maktab saboqlariga puxta zamin bo‘lmoqda. Umumiy o‘rta ta‘lim sifati ilg‘or xalqaro tajriba va zamon talablari asosida yuksaltirilmoqda.

Yurtboshimiz bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da‘vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan. Shunday ekan biz xorijiy davlatlarning tarjibasini o‘zlashtirib yangi zamonaviy ta‘lim tizimini isloh qilish qilishimiz kerak. Bugungi kunda har qaysi xalq davlat va jamiyatning taraqqiyot darajasi, avvalambor uning inson kapitaliga, inson rivojida berayotgan e‘tibori bu yo‘ldagi say harakatlari bilan o‘lchanadi.

Yaponiya ta‘lim tizimi Yaponiya ta‘limida “iqtidorli o‘quvchi” tushunchasi yo‘q. chunki har bir o‘quvchi alohida iqtidor sohibidir. Ilg‘or mamlakatlar ichida Yaponiya ta‘limi o‘ziga xos yo‘nalishi yetakchi o‘rinni egallaydi. Jumladan, Yaponiya ta‘lim tizimining tarkibi quyidagicha: maktabgacha ta‘lim, boshlang‘ich maktab, kichik o‘rta maktab, yuqori o‘rta maktab, oliy ta‘lim tizimlariga kiruvchi oliy o‘quv yurtlari. Boshlang‘ich maktabda o‘qituvchilar bolalarni tanqidga, ya‘ni o‘z xulqining yomon jihatlarni, maktabdagi kamchiliklarni tanqid qilishga o‘rgatishadi. Bundan ko‘rinib turibdiki, o‘qituvchi faqat ta‘lim berish bilan cheklanib qolmay, bolaning har tomonlama rivojlanishiga tasir etadi. Yaponiya rivojlangan davlatlar ichida o‘qituvchining maoshi davlat rahbarlari orasida ham yuqori bo‘lgan yagona davlat. Majburiy ta‘lim muhiti. Ta‘limning bu pog‘onasi 6 yoshdan 15 yoshgacha bo‘lgan bolalarni o‘z ichiga oladi. Muhtoj oilalarning bolalariga moddiy yordam ko‘rsatiladi. Yuqori o‘rta maktab 10-11-12-sinflarni o‘z ichiga oladi, bunday maktablarning kunduzgi, sirtqi, kechki bo‘limlari mavjud. Yuqori bosqich o‘rta maktablarda butun o‘quv jarayonida o‘quvchilar 80 ta sinov topshirishadi. O‘quvchilar majburiy asosiy fanlardan tashqari o‘z xohishlariga ko‘ra ingliz tili, texnik ta‘lim va maxsus sinovlarga jalb etiladi. Universitetlariga yuqori va o‘rta maktabning yoki 12 yillik oddiy maktabni bitirgan o‘quvchilari qabul qilinadi. Universitetlarga qabul qilinish 2 bosqichga bo‘linadi: 1-bosqich turar joyda o‘tkaziladi, buning uchun yapon tili, matematika, fizika, kimyo, jamiyatshunoslik, tarix bo‘yicha test sinovlaridan o‘tkaziladi. Yaponiyada oliy ta‘lim majburiy hisoblanadi va u kasb ta‘limi bilan uzviy bog‘liqdir. Yaponiyada bolalar tarbiyasida onalarning roli va mas‘uliyati ayniqsa kattadir. Ular farzandlarining aqlli, dono va mehnatsevar bo‘lib o‘sishlari uchun oila sulolasi va davlat oldida o‘zlarini ma’sul deb hisoblaydi. Yaponiyada oilaviy tarbiya xususida ko‘plab metodik qo‘llanmalar va tavsiyanomalar nashr etiladi, radio va televideniya orqali ko‘plab pedagogik maslahatlar berib boriladi. Yaponiya oilalaridagi uy partalari diqqatga sazovordir. U mukammal, yon tomonidan muhofazalangan qurilma bo‘lib, parta ustida kitob javoni, yoritkich, soat, qalam, qog‘oz, mikrokalkulyator va boshqa

zaruruy ashyolar, shuningdek kerak bo‘lib qolgan taqdirda ota-onalarini chaqiradigan signal tugmachalarigacha o‘rnatilgan. Yaponiya o‘rta maktablarining saviyasi AQSH o‘rta maktablari saviyasidan bir muncha yuqori turadi. Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki yaponiyada ta‘lim tizimi ham shaklan, ham mazmunan yuksak uyg‘unlik kasb etgan. Ibrat olsa, o‘rgansa arziydigan jihatlari ko‘p. E‘tiborli yana bir tomoni – Yaponiyada faqat milliy an‘analar bilan cheklanib qolmay jahondagi AQSH, Fransiya, Germaniya kabi taraqqiy etgan mamlakatlarning ilg‘or pedagogik ish tajribalari ham ijodiy o‘zlashtirilgan. Bunday tajribalar Respublikamiz ta‘lim tizimini yanada yuqori pog‘onaga ko‘tarishda qo‘l kelishi shubhasiz.

Amerika Qo‘shma Shtatlari ta‘lim tizimi: Amerikada o‘rta ta‘lim 12 yil bo‘lib boshlang‘ich o‘rta va quyi maktablarga bo‘linadi. Aksariyat qismi davlat maktablaridan iborat va ularda o‘quvchilarning 88 foizi o‘qiydi. Ta‘lim muassasalarini davlat va shahar buyudjetlari moliyalashtiradi, Qo‘shma shtatlarda yalpi ichki mahsulotning 7.5 foizi har yili ta‘limga sarflanadi. 12 foiz o‘quvchilar xususiy maktablarga boradi, ularning moddiy resurslari ota-onalar, turli mablag‘lar va xayriya mablag‘lari hisobidan shakllantiriladi. Mamlakatlarda ta‘lim maskanlari raqamlarga ega emas, ammo ular hududlar bo‘yicha yoki mashhur kishilar nomi bilan ataladi. Odatda har bir sinf xonasi televizor va kompyuterga ega. Kompyuter sinflari yuqori tezlikdagi internetga ulangan. Amerikada nusxa ko‘chirish uskunlari juda ko‘p joylashtirilgan. Chunki o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarga deyarli barcha vazifalar bosma shaklda beriladi. Boshlang‘ich maktabda har yil sinf o‘qituvchisi o‘zgaradi. Boshlang‘ich sinflarda matematik bilimlarning hajmi Rossiya va Angliya maktablari darajasiga nisbatan biroz yengilroq. Ko‘paytirish jadvali 3-sinfdan boshlanadi. Amerika maktablaridagi o‘ziga xos usullaridan biri har bir o‘quvchining, “Hisobot kartasi” yuritilishidir. Unda o‘quvchi 10 xil xatti -harakati bo‘yicha baholanadi. Ota-onalar ushbu karta bilan tanishib borar ekan, farzandlariga oqsayotgan tomonlarini aniqlab, uni tuzatishga harakat qilishadi. Amerika pedagoglari haftasiga bir marta 1-3-sinf o‘quvchilari uchun “Sevimli o‘yinchoq” metodini qo‘llashadi. Bu metodda bolalar o‘yinchog‘ini tariflaydi. Mazkur metodni qo‘llashdan maqsad bolani uyatchanlikdan xalos bo‘lishga, sinfdoshlari orasida erkin gapirishga o‘rgatishdir. Amerikada ta‘limni haddan ziyod demokratlashuvi talabalar bilimining puxtaligini tekshirish va nazorat qilishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Shu sababli boy moddiy baza va tajribaga ega bo‘lgan davlatda butunlay savodsiz bo‘lgan bolalar ham topiladi. AQSH da ta‘lim tizimining maqbul tomonlarining ijobiy qo‘llanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Germaniya ta‘lim tizimi: Germaniya jahon ma‘rifat va madaniyat o‘choqlaridan biri. Ushbu davlatda har bir fuqaro o‘z shaxsini erkin rivojlantirish, o‘z iqtidori moyilligi va qobiliyatiga qarab maktab, o‘qish joyi va kasb tanlash huquqiga ega. Maktab ta‘lim tizimi boshlang‘ich va o‘rta ta‘lim muassalaridan iborat. Barcha davlat maktablarida o‘qish bepul. Germaniyada maktab ta‘limi quyidagi maktab tiplariga

bo‘linadi: boshlang‘ich maktab; yo‘nalish maktablari; asosiy maktab; real maktab; gimnaziya; umumiy maktab; maxsus maktab. Boshlang‘ich maktab ta‘lim tizimining poydevori hisoblanadi. Boshlang‘ich maktabdan so‘ng o‘quvchilar yo‘nalish maktabga o‘tishadi. Asosiy yoki to‘liq xalq maktabi boshlang‘ich maktabni bitirib, real maktab yoki gimnaziyaga bormagan barcha o‘quvchilar uchun majburiydir. Asosiy maktab o‘qituvchilari o‘zlarini o‘qituvchi emas, ijtimoiy pedagog, deb his qiladi. Lekin asosiy maktabdagi o‘quvchilar yomon o‘zlashtirishga qaramasdan kasbiy ta‘lim olishiga majbur bo‘lishadi. Real maktablar ikkinchi bosqichga qarashli bo‘lib, odatda 5-10-sinflarni o‘z ichiga oladi. Real maktab yuqori darajali kengaytirilgan umumiy ta‘lim beradi va o‘quvchilarni mustaqil fikrlash, mas‘uliyat hissi, insonlarga rahbarlik qilish ko‘nikmalariga yuqori talab qo‘yadigan kasb egalari bo‘lishi uchun kasbiy ta‘lim kurslariga tayyorlaydi. Germaniya ta‘limi o‘ziga xos yo‘nalishga juda murakkab tizimga ega. Germaniya davlatida taraqqiy etgan davlatlar orasidan o‘rin olishda o‘zini oqlab kelayotgan ta‘lim tizimi mavjud.

O‘zbekiston Respublikasi vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta‘lim sifatini nazorat qilish ta‘lim inspeksiyasi tashkil qilinganiga endigina 2 yildan oshdi. O‘tgan davr mobaynida inspeksiyaga yuklatilgan vazifalar bajarish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va ularni yurtimiz ta‘lim sifatini baholash ishlarini joriy etish bo‘yicha maqsadli ishlar olib borilmoqda. Biz ayni damda chet el pedagogikasidagi ilg‘or jihatlarini o‘zlashtirish, yangi- yangi o‘quv predmetlarini ta‘lim tarkibiga kiritish bilan jahondagi eng ilg‘or pedagogikalarinig biriga aylantirish. Ayni damda

AQSH pedagogikasidagi: 1. Bolani o‘z kuchi, imkoniyatiga ishonch ruhiyatida tarbiyalash. 2. O‘quvchinig eng kichik shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun kurash 3. Bolani kamsitmaslik, insoniylik qadriyatlarini va g‘ururini yerga urmaslik 4. O‘quvchini ilk davridanoq kasbga yo‘naltirish 5. Vataniga faxr va iftixor ruhi bilan tarbiyalash.

Yaponiya ta‘limidagi: 1. Bolani maktabga puxta tayyorlash 2. Kichkintoylar ta‘lim va tarbiyasiga ota-onalar masuliyatini kuchaytirish; 3. O‘quvchilarni nafosat jismoniy kamolotiga berilayotgan etibor; 4. O‘qituvchi kadrlariga yuksak talabchanlik; 5. Yosh talantlar bilan olib borilayotgan izchil ishlar. Germaniya ta‘limidagi: 1. Tabaqallashtirib o‘qitishga kuchli e‘tibor; 2. O‘quvchilarni mehnat ta‘limini mustahkamlash 3. Kasbga yo‘naltirish. Fransiya ta‘limidagi: 1. Maktabgacha tarbiyadanoq o‘quvni predmetlashtirib tashkil etish; 2. Boshlang‘ich ta‘limni 3 bosqichda puxta amalga oshirish 4. O‘quvni didaktik vositalar bilan ta‘minlashga berilayotgani katta e‘tibor. 5. O‘quv muassasalarinig turli firmalar, konsernlar, korxonalar, mustahkam aloqalari va boshqa ibratli jihatlari bizning ta‘limga ham ko‘chib bormoqda. Albatta ta‘limga har qanday yangilik, o‘zgarish, jiddiy tahlillar, tajribalar asosida kirib keladi. Finlyandiya ta‘lim siyosatida uchta muhim tamoyil mavjudligini ta‘kidlash mumkin: bilimga asoslangan jamiyat haqidagi qarashlarni

qo‘llab-quvvatlash, ta‘lim tengligini ta‘minlash va mahalliy hokimiyat vakolatlarini kuchaytirish. Mahalliy hokimiyat vakolatlarini kuchaytirish jarayonini o‘tgan asrning 70 yillaridan 2000-yillarga qadar Finlyandiya ta‘lim tizimidagi eng muhim o‘zgarishlardan biri sifatida ta‘kidlash mumkin. Ta‘lim muassasalarini boshqarish asosan mahalliy hokimiyatlar tomonidan amalga oshiriladi. Ta‘lim muassasasi faoliyatiga deyarli hech kim aralashmaydi. Finlyandiya ta‘lim tizimining yana bir tamoyili bo‘lgan ishonch madaniyati tufayli maktablarga tekshiruv tashriflari yo‘q. Finlyandiya ta‘lim tizimining asosini quyidagi 7 ta tamoyil tashkil etadi deyish mumkin: 1. Tenglik - Finlyandiyadagi barcha maktablar o‘quvchilarga bir xil sharoit va bir xil ta‘lim tizimini taqdim etadi. 2. Bepul ta‘lim - bepul ta‘lim berish bilan birgalikda o‘quvchilarga barcha o‘quv jihozlari va tushlik ham bepul taqdim etiladi. 3. Individuallik – darslarni o‘zlashtirishi qiyin bo‘lgan o‘quvchilar bilan o‘qituvchilar yoki yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchilar alohida shug‘ullanishadi. Finlyandiyada o‘quvchilar qo‘shimcha darslarga qoldirilmaydi. 4. Amaliylik – o‘quvchilarni imtihonga emas balki hayotga tayyorlash. Darslarda o‘quvchilar, masalan, viza kartadan qanday foydalanish, shartnomalar tuzish, saytlar yaratish, tikish, ovqat pishirish, marketing va sotuv ishlari bilan shug‘ullanish kabi amaliy ishlar bilan shug‘ullanadilar. 5. Iшонch va o‘qituvchilar salohiyati – barcha maktablardagi o‘qituvchilar magistratura darajasiga ega bo‘lishlari shart. O‘quvchilarga uy vazifasi deyarli berilmaydi, ota-onalar farzandlari bilan uyda shug‘ullanmaydi va o‘qituvchilarning o‘quvchilarni hayotga tayyorlashiga to‘liq ishonishadi. 6. Ixtiyoriylik – dars jarayonida qay darajada ishtirok etish o‘quvchilar ixtiyorida. O‘qituvchilar o‘quvchilarni darsga qiziqтира olmasalar o‘quvchilar sinfni tark etishi yoki o‘zlari yoqtirgan boshqa biror mashg‘ulot bilan shug‘ullanishlari mumkin. 7. Mustaqillik – fin ta‘lim tizimida o‘qituvchilar o‘quvchilarni imkon qadar o‘zlari bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishlari kerakligiga yo‘naltiradi. Bilimlarni hayotda qanday tatbiq etish ko‘nikmalari amaliy mashg‘ulotlar yordamida shakllantiriladi. O‘quvchilarning har qanday fikrlari inobatga olinadi va qo‘llab quvvatlanadi. Finlyandiya ta‘limining muhim xususiyatlaridan yana biri shundaki, u barcha darajalarda, ya‘ni maktabgacha ta‘limdan oliy ta‘limga qadar to‘liq bepul ta‘lim olishni ta‘minlaydi. Shuningdek, barcha o‘quv materiallari, darsliklar, sog‘liqni saqlash xizmatlari va maktabga qatnash transport xizmatlari ham bepul amalga oshiriladi hamda boshlang‘ich va o‘rta ta‘limda barcha o‘quvchilarga maktablarda bepul tushlik beriladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalari ularning davlatlarini rivojlanishiga katta xizmat qilib kelmoqda. Xitoyliklarning -Bir yilni ko‘zlasangiz sholi eking, ellik yilni ko‘zlasangiz daraxt eking, yuz yilni ko‘zlasangiz farzand tarbiyalang degan hikmatidan bugungi kunda xorij davlatlarning

deyarli barchasi samarali foydalanmoqda. Shu nuqtai-nazardan, bizning mamlakat ham unib-o‘sib kelayotgan barkamol avlod ta‘lim-tarbiyasiga katta e‘tibor qaratmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Yo‘ldoshev J.F. Xorijda ta‘lim (metodik qo‘llanma) - Toshkent: 1995- yil

2.R.B.Raximova “O‘RTA ASR SHARQ OLAMI YETUK MUTAFFAKKIRI ABU NASR FAROBIY ASARLARIDAGI PEDAGOGIK – PSIXOLOGIK QARASHLAR” Международный научный журнал № 4 (100), часть 4 «Научный импульс» Ноябрь, 2022

3. R.B.Raximova “KASB TANLASH MOTIVATSIYASI NAMOYON BO‘LISHIDA PSIXOLOGIK OMILLAR” “FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES” Italy dekabr 2022

ANALYSIS OF ADVERTISING TEXTS IN TRANSLATION

Inomjonova Gulchehra Anvarjon qizi

Third-year student at UzSWLU

Inomjonovagulchehra66@gmail.com

Supervisor: Batirova Xurshida Egamberdiyevna

Teacher at the Department of English Language Translation

Theory Translation Faculty of UzSWLU

Abstract. Advertising is a special form of communication, which refers to the process of conveying promotional messages about products, services or brands to a target audience through various media channels. Advertising information can be regarded as mass information, as an economic tool and as a psychological influence. This article delves into the complicated process of translating English advertising into uzbek, aiming to exploring challenges and strategies involved in cross-cultural communication within the realm of advertising. Through analyzing various techniques and cultural nuances, this article offers insights into adapting ads for uzbek audience who can gain knowledge about advertised stuff while watching.

Аннотация. Реклама — это особая форма коммуникации, под которой понимается процесс передачи рекламных сообщений о продуктах, услугах или брендах целевой аудитории через различные каналы СМИ. Рекламную информацию можно рассматривать как массовую информацию, как экономический инструмент и как психологическое воздействие. В этой статье рассматривается сложный процесс перевода рекламы с английского на узбекский язык с целью изучения проблем и стратегий, связанных с межкультурной коммуникацией в сфере рекламы. Анализируя различные методы и культурные нюансы, эта статья предлагает идеи адаптации рекламы для узбекской аудитории, которая может получить знания о рекламируемых материалах во время просмотра.

Key words. Cultural nuances, cultural connotation, transcription, transliteration, lexical and semantic substitution.

Ключевые слова. Культурные нюансы, культурный оттенок, транскрипция, транслитерация, лексико-семантическая замена.

Advertising is not just selling products. It is a form of communication that bridges cultures and influences consumer behavior. Translating advertising texts in today's world is so important to reach diverse audience¹. Translating advertisement is one of

¹ Khushnuda Samigova, Anorkhon Akhmedova, Translation of special texts 2023, p.156

the hardest parts of translation field that can be indeed challenging for many translators. Translators are often demanded to possess not only language proficiency but also in-depth information about culture and customs of target audience as some advertisements are considered as inappropriate or awkward to target culture because of the elements that they contain. For example, source language: “get ready for the 4th of July with our patriotic sales”, target language: “4-iyul milliy savdoga tayyorlanishimiz kerak”. Difficulty is that the 4th of July is a U.S. holiday that may not have significance in other countries a direct translation would be meaningless elsewhere. There is a burden of keeping effectiveness of advertisement in source language while translating them into target ones.

Adverts exist in various forms, spanning from television, film, and radio to print media, websites, and social media platforms². If companies and brands aim at international expansion, translating their marketing and advertising efforts becomes imperative. Although advertising translation is intricate, successful translation can unlock new markets for brands and products. This process does not just encompass direct language-to-language translation, but also cover social, cultural, and linguistic factors. Most of the adverts are attractive because of the visual materials such as animation and music rather than monotonous speech and texts. Some adverts, however, can be annoying or irritating because of the mistranslation which fails to reach audience. It is necessary to interpret the content of the slogan and not to copy it. At the same time some of the advertising slogans have been successfully translated to uzbek with the aid of traditional methods of translation, in particular lexical and grammatical translation transformations.³

Lexical translation literally refers to the process of translating individual words or lexical items from one language to another. This involves finding equivalent words or phrases in the target language that convey the same meaning as the original words in the source language. However, lexical translation requires considering factors such as cultural connotations and idiomatic expressions to ensure that accurate and effective communication. But in specific, lexical transformation include: transcription and transliteration; lexical and semantic substitutions; generalization; modulation or semantic development. For example:

Pain relief medication. “relieve your pain quickly and effectively with our advanced pain relief medication. Say goodbye to discomfort and feel it working.

² Khushnuda Samigova, Davron Olimov, Written translation 2023, p.24

³ Bowker L. Pearson J. Working with specialized language. A practical guide to using corpora. 2002, PP.53-55.

Og’riq qoldiruvchi dori vositasi. “ bizning samarali va ilg’or og’riq qoldiruvchi dori vositalarimiz bilan og’riqdan tezda halos bo’ling va noqulayliklarga chek qo’ying. Amalda buni sinab ko’rish tavsiya etiladi.

Analysis. Advertisement of painkiller drugs. This translation makes mostly use of literal transformation such as lexical and semantic substitution.

Grammar translation transformation mainly focus on grammatical structures and rules and it involves analyzing the grammar of the source language sentence and produce an equivalent sentence in target language based on grammar rules⁴. For example, unleash the power of your smile with our teeth whitening solution. Tabassum kuchini bizning tish oqartiruvchi vositamiz bilan kashf et.

Localization is one of the ways to translate adverts which involves adapting the advertisements to suit the cultural preferences, linguistic norms, and market trends of target audience to make advertisement more relevant and appealing to local people. Original: experience the thrill of adventure. Localized: sarguzashtdan bahra ol. In this context, two words are combined to translate text by keeping the meaning.

When adapting advert text for the uzbek audience, language and tone play an important role in providing a message that resonates effectively. In uzbek culture balance between formality and warmth is highly value as it places importance on politeness and respect. Therefore it is advisable to use formal language and honorifics to address uzbek audience.

- Ready, steady, shake. No mess, no Greece, no fuss. It is why it has been awarded which best in test new formula. shaking up is washing up

- Tayyormisiz, unda chayqatamiz. Toza, yog’larsiz va oson. Yuqori darajadagi yangi formulamizni sinab ko’ring. Chayqatsangiz yuvishga hojat yo’q.

To conclude, translating some elements of texts of advertisement is a real challenge for interpreters, when they are not well familiar with background knowledge and the real aim of the adverts. Therefore , sometimes they produce mistranslation which is not able to deliver the true and actual meaning to the target audience.

REFERENCES

1. Khushnuda Samigova, Anorkhon Akhmedova, Translation of special texts 2023, p.156
2. Khushnuda Samigova, Davron Olimov, Written translation 2023, p.24
3. Bowker L. Pearson J. Working with specialized language. A practical guide to using corpora. 2002, PP.90-94.
4. Catford J. linguistic aspects of translation. London, 1965 – pp. 19-24
5. A textbook of translation. Peter Newmark 1988, p.178

⁴ Catford J.linguistic aspects of translation. London, 1965 – pp. 19-24.

DIFFICULTIES IN TRANSLATION OF METAPHORS

Inomjonova Gulchehra Anvarjon qizi

Third-year student at UzSWLU

Inomjonovagulchehra66@gmail.com

Supervisor: Batirova Xurshida Egamberdiyevna

Teacher at the Department of English Language

Translation Theory

Translation Faculty of UzSWLU

Abstract. Metaphors are ubiquitous in every nation, culture and language, which presents an influx of challenges for translators because of cultural nuances and abstract meaning. The main of the article is to delve into exploring complexities through examples in source and target languages and analyzing through translation. This article explains the types of metaphors, examples for them and how to make metaphor translation equivalently.

Аннотация. Метафоры повсеместно распространены в каждой нации, культуре и языке, что представляет собой массу проблем для переводчиков из-за культурных нюансов и абстрактного значения. Основная часть статьи — углубиться в изучение сложностей с помощью примеров на исходном и целевом языках, а также анализировать посредством перевода. В этой статье объясняются виды метафор, примеры к ним и способы эквивалентного перевода метафоры.

Key words: figurative expression, the figure of speech, cultural metaphors, puns and word plays, root metaphors, and cliché metaphors.

Ключевые слова: образное выражение, фигура речи, культурные метафоры, каламбуры и игры слов, корневые метафоры и метафоры-клише.

The Metaphor is a figure of speech that depicts an object, person, or situation by stating that it is something else. Metaphors usually assert a direct equivalence. For example, time is a thief suggests that time steals the precious moments of our lives.¹ Metaphors are widely used in literature, and daily speech to add depth, understanding, and emotion to our lives. However, metaphor translation is not as easy as it seems because of some difficulties that it results in.

Whilst the central problem of translation is the overall choice of translation method for a text, the most important particular dilemma is the translation of metaphor.

²By metaphor, any figurative expression can be represented: transferred sense of

¹ Catford J. linguistic aspects of translation. London, 1965 – pp. 35-36

² A textbook of translation. Peter Newmark 1988, p.104.

physical words (bright future-porloq istiqbol; physical attribute of brightness is transferred to symbolise positive outlook and optimistic prospects), the personification of abstract feelings and nouns (opportunity knocks-omad o’z oyog’i bilan kelganda; opportunity is personised as if it were a person coming to the door) Dead metaphor which lost original meaning and is understood in literal sense: (heart of the city- shahar markazi; the metaphor likens the center of the city to the heart of the living being).

Translators often struggle to find equivalent of metaphors from source language in target language while dealing with translation process. Cultural metaphors, for example, are one of the challenging parts of the translation as it requires translators to possess not only competence in their sphere, but also cultural awareness about customs, traditions, and beliefs. Translating these metaphors demands finding appropriate linguistic equivalence as well as conveying cultural meaning that may not have a direct counterpart in target language. For example, it is raining cats and dogs – savalab yomg’ir quymoqda. In Uzbek language, this metaphor does not have direct equivalence because we are not capable of delivering this metaphor into Uzbek by conveying: mushuk va kuchuklar yog’yapti. This becomes odd and rude to Uzbek culture. Therefore, translators usually try to find suitable meanings for cultural metaphors by taking lexical resources, rules of grammar and audience familiarity into account.

Cultural metaphors often involve puns and word plays that are hard to translate effectively without sacrificing humor in the original text. For example, his singing voice is like a frog with a sore throat – u tomoq og’rig’iga duchor bo’lgan qurbaqaning vaqillashidek ijro qiladi. This metaphor implies judging someone’s singing ability, and voice openly by drawing vividly unflattering comparisons. This can be a good case in point for implied metaphors.

Another common type of metaphor is root metaphor. A root metaphor is a basic and fundamental metaphor that is often perceived in literary and sometimes in oral speech. As its name implies, root is important part of tree while root metaphor provides essential way of thinking that supports and influence other thoughts and ideas. These metaphors are pervasive and can shape entire worldwide and often rely on the specific nuances and connotations of words in particular language. For example,

Time is money, so you either spend it or waste it – Vaqt bu boylikdir, yo uni foydali narsalarga sarflaysan yoki isrof etasan. In other cultures the value of time is not equal to money, so we need to try to find different metaphors that convey time value in some target languages. In African countries, time is viewed through the lens of communal activities and natural events rather than material possessions in metaphors. Blood is thicker than water – et va tirnoq. In Uzbek it does not have direct equivalence, the lexical translation would be “qon suvdan qalin” which seems awkward and odd to Uzbek culture. “et va tirnoq” can be suitable match in meaning as “blood is

thicker than water” refers to a deep relationship and connection between family members

“I define cliché metaphors as metaphors that have perhaps temporarily outlived their usefulness, that are used as a substitute for clear thought, often emotively, but without corresponding to the facts of the matter³” said Peter Newmark. Translating cliché metaphors is an uphill struggle due to its their deep root in cultural context and their idiomatic nature.

Kick the bucket- u dunyoga ravona qilmoq yoki bo'lmoq. If we translate this metaphor from word to word we cannot get the actual meaning. It is like chelakni tepib yubordi. The origin of this expression is uncertain, but it is believed to derive from a method of execution. In Spanish the equivalence can be “Estirar la pata” (to stretch the leg). The meaning is similar while imagery is different.

Bite the bullet ⁴- suv kelsa simirib, tosh kelsa kemirib yasha. Meaning is that accept and endure hardships and challenges in life.

To conclude, I outlined certain difficulties with clear examples that can arise possibly during translation process. Metaphors in particular is a diverse and unlimited topic that many translators still need some guidance or culture and language familiarity to produce the translation with the same meaning, although the structure can be unlike.

Reference

1. Catford J. linguistic aspects of translation. London, 1965 – pp. 35-36
2. A textbook of translation. Peter Newmark 1988, p.104.
3. A textbook of translation. Peter Newmark 1988, p.107.
4. Tingcoach.com
5. Khushnuda Samigova, Anorkhon Akhmedova, Translation of special texts 2023, p. 99

³ A textbook of translation. Peter Newmark 1988, p.107.

⁴ Tingcoach .com

PRACTICAL PROBLEMS IN TRANSLATING ENGLISH IDIOMS INTO UZBEK

Inomjonova Gulchehra Anvarjon qizi

Student of Bachelor's degree, UzSWLU Tashkent

Inomjonovagulchehra66@gmail.com

Abstract. Idioms are prevalent around the world, and every language has its own unique idioms and idiomatic expressions that be different to other languages. Translating idioms from one language to another can present a number of practical challenges due to cultural, linguistic, and contextual disparities of the source language between target language that translators usually stumble upon. This article aims at exploring primary issues and complexities in terms of idiom translation from English into Uzbek by providing a few examples. Moreover, strategies for effective idiom translation are also discussed, emphasizing the importance of preserving meaning and nuance while ensuring cultural relevance and comprehension in the target language.

Аннотация. Идиомы распространены во всем мире, и в каждом языке есть свои уникальные идиомы и идиоматические выражения, которые отличаются от других языков. Перевод идиом с одного языка на другой может представлять ряд практических проблем из-за культурных, лингвистических и контекстуальных различий исходного языка и целевого языка, с которыми обычно сталкиваются переводчики. Целью этой статьи является изучение основных проблем и сложностей перевода идиом с английского на узбекский язык путем предоставления нескольких примеров. Кроме того, также обсуждаются стратегии эффективного перевода идиом, подчеркивая важность сохранения смысла и нюансов, обеспечивая при этом культурную значимость и понимание на целевом языке.

Key words: figurative meaning, cultural specificity, emotional tone, equivalence and non-equivalence;

Ключевые слова: переносное значение, культурная специфика, эмоциональный тон, эквивалентность и неэквивалентность;

Idioms are phrases or expressions that have a figurative meaning different from their literal interpretation. These expressions are often unique to a particular language and culture, adding emotion and color and making speech and communication natural in some ways.

English is considered to be a language rich in idioms; therefore, translators should be aware of their nature, types, and usage.¹ An important problem regarding the translation of idioms - in our case, from English into Uzbek- might be a large number of idioms in English and the fact that some of them might be hard to understand and grasp even for the native speakers, speaking different varieties of the language, such as British, American, Australian, Canadian, or other varieties. The statistics show that nowadays over 7,000 idioms are used in British, American, or Australian English. 3,000–4,000 words constitute the active vocabulary and 4,000–5,000 words form the passive vocabulary of an advanced learner of a foreign language.² However, idioms in the Uzbek language are not as many as in English, so translators encounter some problems during translation:

Cultural specificity: idioms often contain cultural references unique to one language. Break the ice—gap ochmoq;

Linguistic structure refers to the syntactic and grammatical differences between languages. under the weather - qovog’idan qor yog’moq. In English version, there is no verb, but in translation verb participates.

Baker considers idioms as the frozen patterns of language carrying the united meaning of several words and keeping the same variation or with little change³. While translating idioms, there can be two domain processes such as equivalence and non-equivalence. The former is a procedure that replicates the identical circumstance as the original, but with entirely different terminology.⁴ Equivalence in idiom translation requires finding an idiom in the target language that conveys the same meaning and emotional tone as the source language idiom. This involves understanding both the literal and figurative meanings and identifying their appropriate counterparts. For example,

- a piece of cake- xamirdan qil sug’urgandek;
- east or west, your home is the best- o’z uying o’lan to’shaging;
- out of sight, out of mind-o’zi yo’qning o’rni yo’q;
- Cut from the same cloth – tuprog’i bitta joydan olingan;
- action speaks louder than words-gap bilan emas, amal bilan ko’rsat;

Non-equivalence occurs when there are no direct idiomatic counterparts in the target language. In such cases translator must adapt the idiom creatively, often by using descriptive language or different idiomatic expressions that convey the same idea.

- Rome wasn’t built in a day – mashaqqatsiz ish bitmas.

¹ Sciendo.com

² Bárdos, Jenő. 2000. The theory and practice of foreign language teaching. Budapest

³ Baker M. In other words. London. 1992

⁴ Vinay J.P. and J.Darbelnet. Comparative Stylistics of French and English: a methodology for translation. (1995)

-Spill the beans - sirni oshkor etmoq.

-beat around the bush – gapni aylantirmaslik (gapning indalosini aytganda)

Idioms are deeply embedded in a culture’s history and language, making them difficult to translate into another language. Idioms can rarely be translated word for word as the context does not transfer; understanding them requires knowledge of the original language. Idioms typically do not have an equivalent expression in the target language. This lack of equivalence can lead to loss of the intended meaning or nuance in the translation process.⁵ Dealing with non-equivalence, translators are able to provide explanation or more detailed translation to preserve idiom’s meaning.

- Call it a day – miyaga dam bermoq, oyog’ni uzatib dam olmoq, uzoq ishlashdan so’ng miriqib dam olmoq;

-hit the nails on the head – tog’ri qilmoq yoki tog’ri aytmoq, nishonga urmoq;

In addition, translators use descriptive language to convey the meaning.

-once in a blue moon- tuyani dumi yerga tekkanda, qishda qizil qor yoqqanda;

These strategies help to ensure that idioms are translated effectively, preserving their meaning and impact across languages.

To conclude, although idioms are hard to translate and understand, translators should adapt strategies that be useful during the process. Effective idiom translation balances preserving the original meaning, and ensuring cultural and contextual relevance. This often involves finding equivalent expressions or creatively adapting idioms when direct counterparts are unavailable.

Reference:

1. Bárdos, Jenő. The theory and practice of foreign language teaching. Budapest
2. Baker M. In other words. London. 1992
3. Vinay J.P. and J.Darbelnet. Comparative Stylistics of French and English: a methodology for translation. (1995)
4. Transatlantictranslation.com
5. Sciendo.com

⁵ Transatlantictranslation.com

THE EFFECT OF CROSSFIT ON HEART FUNCTION

Mirzakulov Akrom Gafurjanovich

*Senior lecturer of the Department Combat and physical training
Ministry of Internal Affairs of the Academy of the Republic of Uzbekistan
e-mail: akrom.mir1988@gmail.com*

Annotation: Comprehensive physical fitness of Cadet Girls, health improvement, general endurance and fast-strength quality training, mastering the basics of running the competition in a combination way, developing special endurance, gaining competition experience.

Keywords: functional all-around, crossfit, physical education, physical culture, sports, burpee.

Crossfit is a branded physical fitness system created by Greg Glassman. (in general, an analogue of the Soviet "OFP"). Registered as a trademark by CrossFit Corporation, Inc. founded by Greg Glassman and Lauren Gina in 2000. It is promoted both as a system of physical exercises and as a competitive sport. The first gym was located in Santa Cruz (California), the first affiliated gym was in Seattle (Washington); by 2005 there were 13 gyms, by 2013 — 8,000, by 2015 — 13,000.

Crossfit is a comprehensive program for the development of strength and endurance, consisting mainly of aerobic exercises performed at high intensity in various time intervals in order to increase fitness. Workouts include warm-up, gymnastics (exercises with your own body weight) and weightlifting, high-intensity "workout of the day" (WOD), individual or group stretches, elements of high-intensity interval training, weightlifting, plyometrics, powerlifting, gymnastics, kettlebell lifting, strongman exercises, running and others. The results of each WOD are evaluated to stimulate competition and track individual progress. Crossfit gyms use equipment from a wide variety of disciplines, including barbells, dumbbells, gymnastic rings, horizontal bars, jump ropes, kettlebells, medical balls, plyoboxes, expanders, rowing machines, air bikes and various mats.

Crossfit is aimed at "constantly changing, high-intensity, functional movements", based on such disciplines and exercises as: gymnastics, weightlifting, powerlifting, strongman exercises, plyometrics, exercises with your own body weight (burpee is the most famous exercise with your own body weight in crossfit), rowing on specialized simulators, aerobic exercises, running and swimming.

The basic rules of the training:

- Maximum intensity in each workout;

- The more often you exercise, the better;
- A minimum of rest between exercises (or better yet, its complete absence);
- Changing the direction of loads at each lesson.

The pros and cons of crossfit:

Positive:

Versatility - you simultaneously develop various athletic qualities, due to which you run well both for long and short distances, develop strength, dexterity, coordination.

When doing crossfit, you will not get bored with the training program, as it is almost always unique and different from what you did before.

Minuses:

Lack of specialization. This is the price for versatility. In any case, you will be weaker than an enforcer, slower than a sprinter, your endurance will be an order of magnitude worse than that of a marathon runner, and your muscles will not compare with the muscles of bodybuilders.

The effect on the heart:

With proper crossfit training, the pulse lasts about 200 beats per minute for a long time, so training takes place almost without a break for rest. In this mode, the myocardium experiences a lack of blood supply and ischemia develops, but due to under-repair, myocardial hypertrophy.

The main reasons are:

Many athletes, especially beginners, feeling outwardly healthy, apply such loads in training that can easily kill even an elephant. Naturally, in such conditions, the harm of crossfit for the heart is obvious.

The main reason why this trend in fitness is so detrimental to the main organ of the body is prolonged work in an excessively high pulse zone. People without a prepared training base begin to train with a heart rate (HR) exceeding the maximum values.

Heart rate max = $220 - \text{age (number of years)}$. For example, if a person is 25 years old, then his maximum allowable heart rate will be = $220 - 25 = 195$ beats per minute.

The characteristic signs that an athlete clearly exceeds his physiological norms are:

1. Severe muscle fatigue.
2. Shortness of breath, shortness of breath.
3. You can hear the beating of the heart with a return to the head.

The physiological picture of this condition is as follows: the heart muscle works with such intensity that the relaxation phase is practically reduced to zero. As a result, there is an acute shortage of tissues in oxygen and nutrients. Ischemia, angina pectoris and myocardial hypertrophy develop with serious consequences.

In this form, crossfit affects the heart extremely negatively. If a person does not pay attention to this, thinking that such loads only harden his body, pathologies in the cardiovascular system cannot be avoided. Here, depending on the genetic predisposition, a variety of diseases can manifest themselves – valvular malformation, myocarditis, ischemia, myocardial infarction.

Treatment and prevention:

People who want to become more functional, resilient and mentally strong go to crossfit. And indeed it is possible. However, it is necessary for everyone to carefully weigh their strength, body condition and predisposition to various diseases. Based on this, you need to select the right loads, training frequency and other important load parameters.

The main aspect that is of maximum importance for a beginner crossfit athlete is heart rate control and exercise time. In order for the heart to receive a stimulating load, not to overwork and be ready for harder work, there are the following rules for the ratio of loads:

- Easy. Heart rate within 55-60% of max. The workout lasts from 15 to 40 minutes. For example, walking.
- Average. Heart rate = 60-70%. The duration of the loads is from 40 minutes to 1.5 hours. For example, light running or walking at a brisk pace.
- Medium heavy. Heart rate is 70-80%. The duration is no more than 40 minutes. Rowing is an example.
- Heavy. Heart rate is 80-90%. It should not last longer than 10 minutes (for very hardy ones). It can be an intense race.
- Marginal. The heart rate is maximum. The load cannot last longer than 5 minutes. It is allowed only for professionals. As an example, intensive work with a boxing bag, running up stairs or up a steep mountain.

The benefits of crossfit for the heart:

1. In a short period of time, you will be able to put your body in order: get rid of excess weight, build muscles, improve their tone. Anyone can practice this technique. But the intensity of the exercises, the permissible weight and the speed of execution vary depending on the parameter of the person.

2. Great for beginners: if a person has never been involved in sports regularly, then in order to "get involved" the main thing is to choose a competent coach who will monitor the correctness of the performance so that the person does not get injured.

3. Perfect for fitness fans: there is a group of people who prefer to exercise every day. The crossfit training plan is basically built in such a way that training will take place every day. The ideal option is 3 days with classes, and then one day for rest. But there are people who cannot live without training, so they sometimes practice not one at a time, but 2 times a day.

Often in crossfit, it is important to perform the entire volume in a short period of time, and for this you will have to work 100% without rest. But it is better not to bring it to overtraining, you should not forget about rest, however, if you feel that the "motor" has started to mess up, you should immediately consult a doctor. Only after a thorough medical examination can a doctor prescribe a corrective course of medications based on the condition of a particular patient, his medical history and many other factors. Self-medication can only lead to a deterioration of the condition. Perhaps, during the treatment period, the training process will have to be stopped or switched to moderate recovery loads.

Bibliography:

1. Benjamin A. Using Sport Yeducation to Implement a CrossFit Unit. JOPERD: The Journal of Physical Yeducation. Oct 2012. № 15. - P. 49–55.
2. Bradley Gardiner. Injury risk and injury incidence rates in CrossFit : [angl.] / Bradley Gardiner, Gavin Devereux, Marco Beato // The Journal of sports medicine and physical fitness. 2020. Vol. 60, no. 7. P. 1005-1013.
3. Caro K. The Rise of the CrossFit Games – a Chronological Account of its History (angl.). BOXROX. 2019. – P. 58-59.
4. Mirzakuplov A.G. “Jismoniy tarbiya va sport”// O‘quv qo‘llanma. T.: 2023 yil.
5. Mirzakuplov A.G. “Funksional ko‘pkurash-krossfit”// O‘quv qo‘llanma. T.: 2024 yil.
6. Mirzakuplov A.G. “Funksional ko‘pkurash (krossfit) vosita va usullari orqali kursantlarni jismoniy va jangovar tayyorgarligi samaradorligini oshirish”. Ilmiy maqola. Fan sportga (2023/1 son).
7. Mirzakuplov A.G. “Improving the physical fitness of female cadets of the academy of the ministry of internal affairs of the republic of uzbekistan with the help of means and methods of functional all-around (crossfit)”. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625.
8. Mirzakuplov A.G. “Krossfit vosita va usullari yordamida kursant qizlarning jismoniy tayyorgarlik darajasini takomillashtirish”. Fan-Sporga. Ilmiy-nazariy jarnal. (2024/1 son).
9. Mirzakuplov A.G. “Improving the physical fitness of cadets of the academy of the republic of Uzbekistan with the help of crossfit tools and methods”. Proxsimus Journal of Sports Science and Physical Education. Volume 1, Issue 3, March, 2024.

FEATURES OF CROSSFIT TRAINING IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Mirzakulov Akrom Gafurjanovich

Senior lecturer of the Department

Combat and physical training

Ministry of Internal Affairs of the Academy of the

Republic of Uzbekistan

e-mail: akrom.mir1988@gmail.com

Annotation: A characteristic feature of the modern era is the decrease in physical activity of the younger generation due to the massive development of computer technology, high physical and mental workload in educational institutions, as well as the lack of prestige of a healthy lifestyle. The use of modern health-improving motor systems will allow students to form the need for regular classes in types of motor activity.

Keywords: *functional all-around, crossfit, physical education, physical culture, sports, burpee.*

Hypokinesia, lack of interest in classical physical activity predisposes to insufficient development of the musculoskeletal system, weakness of the musculoskeletal system, poor exercise tolerance, low motivation to exercise. According to experts, there is a steady downward trend in the desire of senior students to improve their physical fitness by classical sports. As a consequence of the above, in order to stimulate interest in sports, so-called new types of physical activity arise, such as shaping, body balleting, boxing aerobics, tai bo aerobics and other wellness systems of physical exercises. In accordance with the requirements of the federal state educational standard FSES 3+, the volume of purposeful motor activity of students should be at least 6-8 hours per week.

Of the latest innovations, it should be noted the workout known as crossfit, a branded physical training system that includes a set of fitness exercises designed to work out all muscle groups, develop strength and endurance of an athlete. Crossfit is the preparation of the body for heavy, sometimes even extreme loads, which, in fact, is the basis of the training process. This is not a traditional, but a specialized training program, which is also called functional training. There is a combination of weightlifting, gymnastics, running, kettlebell lifting, bodyweight exercises, swimming, rowing, which gives a wide range of different workouts for every day, allowing you to diversify the training process and make it more effective. Thus, there is a development of such physical qualities as endurance, speed, strength, dexterity. But there is no predominance of any specialization in the system, and, accordingly, on the one hand,

the result will not be maximum if compared, for example, with those athletes who are engaged in athletics, and on the other hand, versatility is characteristic of such an athlete. In other words, crossfit is a circular workout in which exercises for various muscle groups are performed in turn, forming a kind of circle. There are several rounds of exercises per workout. This type of training process is characterized by high intensity. The load is determined by the nature of the exercise, the number of repetitions or the time during which the exercise is performed, the number of exercises in the circle, as well as the number of circles themselves.

In order to increase students' interest in physical education and sports, uniform development of physical qualities, and increased tolerance to physical exertion, crossfit elements were applied in practical physical education classes with 2nd and 3rd year students (girls) of Astrakhan State Medical University, who, according to a medical examination, were assigned to the main medical group.

We have analyzed the results of physical fitness of second and third year students (girls). The study of the data was carried out according to the indicators of testing such physical qualities as dexterity, speed, endurance, strength. The observation period was two years. The number of exercises in the circle ranged from 4 to 15. At the beginning of the study, the number of exercises in a circle, the number of repetitions of exercises, the number of laps was minimal. Then, as the students were trained, the workload changed upward. Also, the nature of the exercises varied in the direction of increasing difficulty.

According to our data, the strength endurance of the abdominal muscles increased by 65.6% during the study period, the strength endurance of the muscles of the upper extremities increased by 48%, the indicator characterizing speed abilities increased by 22.4%, endurance - by 14.5%. In addition, hemodynamic parameters have become more stable. So, if at the beginning of the study an increase in the number of heart contractions (HR) could occur by 120-125%, then in the second half of the research work the increase was not so significant – in the range of 80-100%. The return of the heart rate to the initial values also changed in the direction of reducing the time required to stabilize the pulse from 3.1 to 1.4 minutes. The frequency of respiratory movements (BDD) at the peak of the load decreased by 34% with training. It should also be noted that in a circular workout it is possible to change the exercises of its components, and thus each subsequent workout is not similar to the previous one and the element of novelty is preserved. It is possible to train such qualities as quickness of reaction, attention, concentration, which is of great importance for a future doctor.

Crossfit is an effective method of developing physical qualities that allows you to increase the efficiency of the cardiovascular and respiratory systems, increase tolerance to physical exertion. It also helps to increase motivation for classes. However, due to the fact that with this type of load, quite high demands are placed on the

cardiorespiratory system, such training is not recommended for students with health conditions.

Bibliography:

1. Benjamin A. Using Sport Yeducation to Implement a CrossFit Unit. JOPERD: The Journal of Physical Yeducation. Oct 2012. № 15. - P. 49–55.
2. Bradley Gardiner. Injury risk and injury incidence rates in CrossFit : [[angl.](#)] / Bradley Gardiner, Gavin Devereux, Marco Beato // The Journal of sports medicine and physical fitness. 2020. Vol. 60, no. 7. P. 1005-1013.
3. Caro K. [The Rise of the CrossFit Games – a Chronological Account of its History](#) (angl.). [BOXROX](#). 2019. – P. 58-59.
4. Mirzakulov A.G. “Jismoniy tarbiya va sport”// O‘quv qo‘llanma. T.: 2023 yil.
5. Mirzakulov A.G. “Funksional ko‘pkurash-krossfit”// O‘quv qo‘llanma. T.: 2024 yil.
6. Mirzakulov A.G. “Funksional ko‘pkurash (krossfit) vosita va usullari orqali kursantlarni jismoniy va jangovar tayyorgarligi samaradorligini oshirish”. Ilmiy maqola. Fan sportga (2023/1 son).
7. Mirzakulov A.G. “Improving the physical fitness of female cadets of the academy of the ministry of internal affairs of the republic of uzbekistan with the help of means and methods of functional all-around (crossfit)”. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625.
8. Mirzakulov A.G. “Krossfit vosita va usullari yordamida kursant qizlarning jismoniy tayyorgarlik darajasini takomillashtirish”. Fan-Sporga. Ilmiy-nazariy jurnal. (2024/1 son).
9. Mirzakulov A.G. “Improving the physical fitness of cadets of the academy of the republic of Uzbekistan with the help of crossfit tools and methods”. Proxsimus Journal of Sports Science and Physical Education. Volume 1, Issue 3, March, 2024.

**CROSSFIT AS A FACTOR OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF
CADETS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE
ACADEMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Mirzakulov Akrom Gafurzhanovich

*Senior lecturer of the Department of Combat and Physical Training,
Ministry of Internal Affairs of the Academy of the Republic of Uzbekistan
e-mail: akrom.mir1988@gmail.com*

Abstract: The article discusses the main directions of physical training of students of cadets of the Ministry of Internal Affairs of the Academy of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: *professionally applied physical training, crossfit, applied skills, psychophysical qualities.*

The relevance of the research lies in the current trends in the pedagogy of physical training, the reduced level of physical and functional fitness of modern youth. The hypothesis of the study is that based on the analysis of publications in this direction, it is assumed that the introduction of additional physical training classes for cadets, the construction of the educational process taking into account modern trends in pedagogy will increase the effectiveness of the educational process for physical training of students of the Ministry of Internal Affairs of the Academy of the Republic of Uzbekistan.

Based on the analysis of literary sources, the insufficiency of research into the construction of the educational process for physical training at the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan has been revealed. This implies the purpose of the study, which is to improve the educational process for the physical training of cadets.

Physical education has always been considered as a means of preparing a person for work and socialization.

The purpose of PPF is psychophysical readiness for successful professional activity. The specific tasks of the PPF are determined by the specifics of future professional activity and consist in:

- to form the necessary minimum of applied knowledge;
- to master applied skills and abilities;
- to cultivate applied psychophysical qualities;
- to cultivate applied special qualities.

When solving specific tasks of career guidance for cadets of the Ministry of Internal Affairs of the Academy of the Republic of Uzbekistan, it should always be remembered that such training is carried out in close connection with physical culture.

Physical education is an academic discipline that is included in the education system of the younger generations as one of the main school disciplines. It is a compulsory subject of the Ministry of Internal Affairs of the Academy of the Republic of Uzbekistan and other educational institutions and is aimed at laying the foundations of general physical education, ensuring the versatile development of physical and directly related abilities, and optimizing health.

Crossfit should be based on good general physical training of cadets. The ratio of general physical and vocational training may vary depending on the choice of professional activity.

For representatives of intellectual work, good general physical training is enough to have a psychophysical readiness for a future profession. In other cases (training of employees of the Ministry of Internal Affairs), general physical training cannot provide the necessary level of psychophysical readiness for professional work.

Summing up the article, it should be noted that the focus on independent forms is associated with a number of factors that make it possible to solve many important tasks of physical education most effectively with the least material costs and without significantly exacerbating the problem of staffing. This becomes real both due to the opportunities for satisfying personal interests and inclinations more significant than in any other forms, and taking into account individual characteristics and reserves of one's own body. The successful implementation of the presented material is impossible without a proper level of formation of the value-motivational sphere, without creating a knowledge base and skills to methodically competently, taking into account their individual conditions, to build independent classes.

At the same time, it is a product of an advertising collaboration with the largest sports brand (Reebok). And for such a brand, entertainment, brightness and recognition are an element of marketing to increase sales. This is what all the major sports manufacturers do: their own training programs and services are well popularized and help sell sports goods. Take the Nike NTC app for women – the same beautifully visually designed "killer" functional workouts performed by famous sports stars. The girls watch and are inspired by their own athletic exploits (well, they buy uniforms first, of course). Or the Nike Running Club running app: in addition to the actual tracking of jogging parameters, there are many other functions that create a sense of belonging to the sports community - the ability to compare your results with others, compete with different runners, share your routes, etc. There is nothing wrong with this – the sports industry helps people join the sport, while earning money (everything is better than fast food or weapons).

But it is about crossfit that there is an ongoing debate. There are two camps - fanatical fans and ardent opponents.

So, in crossfit, as such, there is no problem. The problem may be incorrect exercise, when there is a potential danger of harming yourself. Fortunately, this can be avoided if you know what to pay attention to in order to protect yourself in training and get exactly the wellness effect.

The main problem in crossfit is distortion of the exercise technique.

The very technique of building crossfit workouts increases the likelihood of ignoring the correct technique of performing exercises. This is natural, because time and quantitative (rather than qualitative) indicators are in the foreground. The need to comply with certain technical parameters is, of course, declared. But thousands of videos posted on the Internet prove that technology is, after all, secondary to crossfitters. Distortions of technique are often not even realized by those who train.

How does this happen? Trying to increase the pace of exercise (because you need to improve the time / increase the number of repetitions!), a person almost inevitably changes the technique for the worse. This is especially evident in beginners, in those who have never seriously engaged in a particular sport. For professionals (even former ones), the technical foundations are embedded in muscle memory at the level of reflexes, they are not so easy to ignore – that's why gymnasts and ballerinas live with an even back and perfect posture for the rest of their lives. These athletes can just increase the pace of exercise due to speed and strength training of muscles, without “compromising” the technique.

In fairness, it should be noted that such distortions of technique are very common not only in crossfit. In all types of fitness programs, trainees often try to compensate for the lack of strength of various muscle groups involved in a particular exercise in the same way.

In crossfit, they are simply much more common, because the technique itself involves tracking the number of exercises performed per unit of time. And additionally, a large number of repetitions (hundreds) are superimposed, which is less typical for other types. When the load falls on muscles that have previously been tired by previous repetitions, a compromise in technique is almost inevitable.

Almost all sports doctors speak extremely negatively about Crossfit workouts due to their increased danger. Dr. Stuart McGreal, University of Waterloo: "The benefits that you can get from Crossfit are negated by the risk that you expose yourself to by performing inherently dangerous exercises with poor technique and at a fast pace."

There is a concept of load intensity. Which is controlled by a trainer/instructor within the framework of fitness clubs.

And in the crossfit / functional training mode, you can safely practice, without injury, without strain, if you do not try to jump above your head and continue to jump

at a heart rate higher than indicated. Crossfit is interesting because all workouts can be scaled to suit your level of fitness.

Literature:

1. Komkov A.G., Kirillov E.G. Improving physical training school. - St. Petersburg: FGU “St. Petersburg Research Institute of Physical Culture”, 2012
2. Rachkova T.A. Pre-university training of schoolchildren in physical culture and sports: abstract. ... candidate of Pedagogical Sciences. Khabarovsk, 2011.
3. Mirzakulov A.G. “Functional kpkurash-crossfit” A study guide. Tashkent 2024. 150 pages .

**VOLLEYBALL AS A MEANS OF DEVELOPING THE PHYSICAL
QUALITIES OF CADETS OF THE ACADEMY OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Kdirova Mukhabbat Allaniyazovna

*Senior lecturer of the Department Combat and
Physical Training (PhD) Associate Professor
Ministry of Internal Affairs of the Academy of the
Republic of Uzbekistan
e-mail: akrom.mir1988@gmail.com*

Annotation. Physical education in higher education is a particularly significant part of the educational process, which has a positive effect on the general condition of the student's body as a whole. This article examines the impact of physical activity in the form of playing volleyball on the development of physical qualities of university students. Improving the ways and methods of playing volleyball is an urgent issue. That is why the purpose of the article is to consider exercises that help in preparing for the game of volleyball, thereby affecting the physical qualities of students.

Keywords: *volleyball, physical culture, physical qualities, professional physical qualities of engineers.*

Volleyball is considered to be one of the most popular and widespread games among the population. Volleyball has become one of the most popular sports due to the fact that it is easy to learn, widely accessible, and dynamic in the process. It should be noted that volleyball has received the greatest recognition among young people; for this reason, as a game form that develops and improves the physical qualities of students, it is included in the curriculum of the discipline "Physical Culture".

Volleyball is an athletic sport that can be practiced by athletes whose body condition can be characterized by a high and strong level of functional requirements. After reviewing the results of pulsographic studies and the observed fixed weight loss in athletes, you can make sure that volleyball is a sport that is characterized by a large amount of stress and intensity of the lesson. These characteristics place high demands on the physical condition of students who are directly involved in the game process.

It should be noted that volleyball is aimed at developing endurance due to the high saturation of jumps and the intensity of their performance. It is the intensity of the jumps that is a distinctive feature of volleyball against the background of other types of sports games.

In the conditions of the modern development of the world, the game of volleyball in physical education classes at universities does not lose its relevance, but even gains

its popularity. What are the challenges facing the volleyball games? Firstly, improving the health of students, and secondly, the formation of physical qualities that will definitely be useful to students of the educational institution in later life and professional work after completing their education, which will contribute to more effective activities of future specialists.

Professionally significant physical qualities of engineers studying at our university include: high efficiency and resistance to fatigue, stress resistance, strength, endurance, dexterity, attentiveness, fast reaction speed, high concentration and attention switching, well-developed memory, especially operational, high level of perception and developed observation, formed practical thinking, the ability to make decisions quickly in difficult situations, observation, high coordination of movement. All of the above qualities are a necessary requirement for practicing volleyball, therefore, physical education classes in general, as well as volleyball games in particular, must be organized competently.

In order for volleyball classes with students to be methodically competently and correctly constructed, the teacher must know the anatomical and physiological characteristics of the young organism. Only under this condition will volleyball classes contribute to the proper development of students' physical qualities.

The effectiveness of the learning process is directly related to many factors, in particular, the student's performance in a volleyball class. Performance is the student's ability to perform technical techniques and tactical combinations throughout the entire volleyball class. In other words, students should remain relatively active for a long time during training. Accordingly, it is difficult to imagine the entire training period without highly developed physical qualities of the body, such as strength, endurance, dexterity, speed, flexibility. All of them contribute to the production of thermal energy necessary for the work of individual muscle groups. Only in this case, the motor game actions will be effective.

In practice, it has long been proven that any physical activity has a beneficial effect on increasing the level of general activity of a student and his physical and mental performance, which cannot be said about students who avoid physical exertion and any kind of sport. The manifestation of these qualities occurs if classes are aimed at the primary development of endurance, ingenuity, the spirit of collectivism and strength.

Playing volleyball promotes the development of speed and its elementary forms – reaction time, frequency of movements and the speed with which students will move during the game process. Confirmation of this fact is that professional athletes are distinguished by an instant reaction, which is reflected in the range from 0.12 to 0.18, and a fairly high frequency of movements, which can be judged when working on a telegraph key. The maximum rate of movement is in the range of 70-90 strokes in 10

seconds and exceeds the indicators for this test of athletes of other sports, which indicates high mobility and lability of nervous processes.

Just like other sports, volleyball develops students' ability to perform a combination of complex combinations, forms the ability to make decisions as expediently as possible in connection with suddenly formed conditions and tasks, as well as their sudden changes, that is, it contributes to the mastery of dexterity.

A special place among students is occupied during the game by such characteristics of thinking that are associated with indicators of spatial coordination, visual perception and attentiveness.

Students have to solve tactical tasks during the game, based on an urgent assessment of a large amount of information about a specific situation in time and space, comparing this situation with the existing experience behind them. In this case, the solution of tactical tasks is probabilistic in nature and the player chooses from a variety of solutions the one that, in his opinion, gives a high probability of a positive outcome. Thinking over the strategy of further actions in his mind, the player focuses on the object of the game, trains visual memory and non-verbal perception of reality. So, volleyball simultaneously develops both physical capabilities and tactical thinking.

The combination of the components disclosed in the table emphasizes the special importance of emotional and mental regulation in the process of competitive activity of volleyball players. It seems that visual perception determines the playing stability of volleyball players. The isolation of this factor emphasizes the importance of students' emotional balance in the game.

Teachers of higher educational institutions have noticed that the performance of general developmental, summing up and special exercises by students has a positive physiological effect on their body. Thus, during the warm-up process, the frequency of cardiovascular contractions increases, the stability of the vestibular apparatus improves, and the strength index also actively increases.

By the end of the training session, students have an increase in the field and depth of vision. There was also an increase in intensity, stability, and especially attention switching. This is directly explained by the increase in the overall performance of students, increased strength and mobility of nervous processes.

Volleyball is characterized by movements that are based on jumping, running, as well as throwing, passing the ball. To date, scientists in the field of medicine, biology, and sociology have revealed that regular organized volleyball classes significantly affect the functioning of all sensory organs. They mean certain analyzers, that is, functional units that are responsible for receiving and analyzing sensory information. This term was introduced by I. P. Pavlov. Regular volleyball has a positive effect on the musculoskeletal system, improves the performance of the gastrointestinal tract and circulatory system.

Of all the available and known physical qualities, the least studied and considered is such a physical quality as dexterity. It has been noticed that a student who has enough dexterity in volleyball may lack it in athletics. So, there are people who are able to perform certain movements better and faster, but who find themselves among the last when performing completely different exercises.

There are three degrees of dexterity: accuracy of movement, accuracy in speed, accuracy in speed under variable conditions. It is no secret that it is desirable for students playing volleyball to master all the listed degrees of dexterity. How to develop this kind of physical qualities? To do this, any exercises are used that will include elements of novelty that require rapid response to dramatically changing circumstances.

The article has already mentioned the speed and strength qualities of students; let's consider strength separately. It is logical that those who neglect to strengthen the muscular system cannot differ in the strength needed to play volleyball.

The central issue of the students' strength development methodology is the choice of the resistance value. If weightlifters perform multiple lifting of the barbell with the highest weight for a certain time to develop strength, then this exercise is not suitable for volleyball players, since this will negatively affect their performance of precision exercises.

It is impossible not to say about endurance as a physical quality of students. This term refers to the student's ability to perform gaming activities without reducing its effectiveness during a certain playing period. Conducting training aimed at developing endurance increases the functionality of the upper respiratory apparatus, and also works to improve the response of the cardiovascular system to functional stress.

In order to fully determine the methodology for developing students' endurance, it is advisable to take into account the nature of their gaming activities and the load that the student undertakes. The most effective methods of endurance development are interval, variable, repeated, and flow methods.

Volleyball in general should be considered not only as a sport that contributes to achieving high athletic performance, but also as one of the means of preparing people for industrial work, whose profession is characterized by the manifestation of physical qualities, high intensity, stability, speed and accuracy of attention switching, high reaction speed and accuracy of perception of muscular efforts. There is no doubt that volleyball is one of the means by which the physical qualities of university students are developed.

Systematic physical education and sports activities make police officers disciplined. And, if in the beginning discipline imposes familiarization with what is not always pleasant, then later discipline turns into self-discipline. Interests in physical culture develop into beliefs, views, and a subjective attitude to one's actions, associated

with a deep and well-founded confidence in the truth of knowledge, principles, and ideals that a person is guided by. They manifest themselves as personality qualities and include: awareness of the need to act in accordance with social requirements and norms; foresight of the consequences of choosing decisions, actions; criticality and constant monitoring of their actions, taking into account their consequences for other people; striving for self-realization in the objective world; self-reporting and self-assessment; willingness to be responsible for their actions; socially-responsible activity.

A positive, interested attitude towards the chosen type of physical culture and sports activity develops into responsibility, and, as a result, into organization, purposefulness, perseverance. There is a desire to accumulate a certain amount of knowledge, skills, and abilities. And then physical education is necessary not only because it is beautiful and fashionable, but also because it is necessary - for health, to increase one's creative potential.

Thus, physical culture as a necessary phenomenon of any type of activity acts as a process and result of professional education in the activities of an employee of the Department of Internal Affairs, not only as a man-made option to replace physical labor with physical exercises, but also provides an effective process of his personal development.

Literature

1. Aldoshin A.V. Sport in professional physical training of police officers / A.V. Aldoshin // *Science and practice*. – 2014. - № 3 (60). – Pp. 126-128.
2. Barkalov S. N. Features of designing physical training of police officers / S. N. Barkalov // *Science and practice*. – 2015. - № 1 (62). – Pp. 117-120.
3. Moskin S. A. The influence of physical culture and sports activities on the physical development of cadets / S. A. Moskin // *Science and practice*. – 2013. - № 4. (57). – pp. 119-121.
4. Podrezov I. N. Physical culture as an important factor in the formation of personality culture / I. N. Podrezov // *Actual problems of physical culture and sports of cadets, listeners and students : collection of articles*. - Orel: ORYUI of the Ministry of Internal Affairs of Russia named after V.V. Lukyanov, 2016. - pp. 106-109.

THE IMPACT OF PHYSICAL EDUCATION IN THE PERSONAL DEVELOPMENT OF POLICE OFFICERS

Kdirova Mukhabbat Allaniyazovna

*Senior lecturer of the Department Combat and Physical Training (PhD) Associate Professor
Ministry of Internal Affairs of the Academy of the Republic of Uzbekistan
e-mail: akrom.mir1988@gmail.com*

Annotation: The functionality of the volleyball player's organism forms the basis of physical fitness in it. The level of functionality is clearly manifested in sports performance. In order for the changes that will be influenced by training to be solid, the player must have the ability to perform a specific special job for a long time.

Keywords: *physical education, motivational and volitional sphere, personal development.*

The problems of man as a subject of physical training are the object of attention of a number of sciences, in particular pedagogy, psychology. Due to the specifics of the professional activity of an employee of the Department of Internal Affairs, it seems necessary not only competent possession of special knowledge, skills and abilities in the field of professional activity, but also the development of personality and character traits that allow to effectively carry out the process of activity and obtain the desired results. Analyzing this problem, we can talk about a special psychological space of interaction between a person and a profession. The content of this space is also specific psychophysical mechanisms, an in-depth analysis of which can become a starting point in the development of effective training technologies.

The main components of the ideals of good and evil, beauty and ugliness reflected the perfection of body and spirit, compliance with self-regulation, discipline and moderation with the requirements of the "golden mean", or the principle of "nothing beyond measure". The "sense of proportion" of the ancient Greeks, therefore, embodied a whole way of life, where the physical aspect was one of its components. The desire of the Greeks to achieve the ideal of a fully developed personality has led to the fact that gymnastics and other physical exercises have become an important part of an integrated education system.

The potential capabilities of an ATS employee are associated with the motivational and volitional sphere of his personality, based on "self-confidence" and acting as a condition for the existence of a personality as an active subject capable of independently choosing life goals, including professional ones.

The motivational and volitional sphere manifests itself in the desire to test oneself and gain new opportunities. Various potentially dangerous events, a low state of physical development, fitness, health, and increased reactivity have a negative impact on learning and individual anxiety. Empirical studies show that individuals with a high level of personal anxiety react even to a standard information load mainly with defensive reactions in the form of changes in heart rate, an increase in heart rate, and suppression of orientation reactions. They are more likely to experience stress and related cognitive impairment, and their creative activity is suppressed. Overcoming an artificially created barrier in the process of performing physical exercises expands not only the functional capabilities of the body, but also contributes to the mobilization of internal mental "forces", increases resistance to stress of various types, and replenishes the missing internal potential of personality development. Participation in competitions promotes self-affirmation of personality. Reflection on one's own activities in preparation for the competition and in its process allows you to form your own problem situations, correlate them with the problem situations of others, organize appropriate communication, compare your results with the results of others, set new goals.

This is the process of realizing personal potential, self-realization of personality, the acquisition of a person's life path through the full use and development of existing inclinations, turning them into abilities, which, of course, leads to reaching the pinnacle of professionalism. Faith in one's abilities allows one to take risks, change the established state of interaction with the environment, and show so-called suprasituational activity. Such activity unfolds according to the scheme "the need to learn new things pragmatically - unmotivated risk - self-actualization".

Actually, physical culture begins with the fact that some additional responsibilities are imposed on human behavior in the form of specially organized muscular activity, i.e. an adaptively adapting way of activity of human society, contributing to its adaptation to the natural and social environment and at the same time humanizing the environment and the person himself. The basis of the impact of physical education on personal components is research on a dynamic stereotype that arises as a result of the repetition of arbitrary movements (including labor movements) and causes a dominant focus of arousal in certain brain structures. The mechanisms of adaptive rearrangements in the brain caused by the effects of physical exercise include switching, active rest, repayment, overcoming, as well as physiological mechanisms of working out, steady state and fatigue.

Physical culture and sports activities significantly expand the role experience, make great additions and adjustments to the process of socialization, orient a person to increase social activity: idealism, citizenship, humanism, hard work, creative aspirations, morality, provides the opportunity for active interpersonal communication in a wide range of situations. This is a force that is transmitted through personal

experience - the process of physically feeling the energy of life, which, in turn, is generated by voluminous and intensive work.

Systematic physical education and sports activities make police officers disciplined. And, if in the beginning discipline imposes familiarization with what is not always pleasant, then later discipline turns into self-discipline. Interests in physical culture develop into beliefs, views, and a subjective attitude to one's actions, associated with a deep and well-founded confidence in the truth of knowledge, principles, and ideals that a person is guided by. They manifest themselves as personality qualities and include: awareness of the need to act in accordance with social requirements and norms; foresight of the consequences of choosing decisions, actions; criticality and constant monitoring of their actions, taking into account their consequences for other people; striving for self-realization in the objective world; self-reporting and self-assessment; willingness to be responsible for their actions; socially-responsible activity.

A positive, interested attitude towards the chosen type of physical culture and sports activity develops into responsibility, and, as a result, into organization, purposefulness, perseverance. There is a desire to accumulate a certain amount of knowledge, skills, and abilities. And then physical education is necessary not only because it is beautiful and fashionable, but also because it is necessary - for health, to increase one's creative potential.

A positive, interested attitude towards the chosen type of physical culture and sports activity develops into responsibility, and, as a result, into organization, purposefulness, perseverance. There is a desire to accumulate a certain amount of knowledge, skills, and abilities. And then physical education is necessary not only because it is beautiful and fashionable, but also because it is necessary - for health, to increase one's creative potential.

Literature

1. Алдошин А. В. Спорт в профессиональной физической подготовке сотрудников ОВД / А. В. Алдошин // Наука и практика. – 2014. - № 3 (60). – С. 126-128.
2. Баркалов С. Н. Особенности проектирования физической подготовки сотрудников ОВД / С. Н. Баркалов // Наука и практика. – 2015. - № 1 (62). – С. 117-120.
3. Моськин С. А. Влияние физкультурно-спортивной деятельности на физическое развитие курсантов / С. А. Моськин // Наука и практика. – 2013. - № 4 (57). – С. 119-121.
4. Подрезов И. Н. Физическая культура как важный фактор в формировании культуры личности / И. Н. Подрезов // Актуальные проблемы физической культуры и спорта курсантов, слушателей и студентов : сборник статей. - Орел: ОрЮИ МВД России имени В.В. Лукьянова, 2016. - С. 106-109.

**COMPREHENSIVE CONTROL OF PHYSICAL AND COMBAT
TRAINING OF CADETS OF THE MINISTRY OF INTERNAL
AFFAIRS OF THE ACADEMY**

Ibadullayev Balxoja

*Senior lecturer of the Department Combat and
Physical Training (PhD) Associate Professor
Ministry of Internal Affairs of the Academy of the
Republic of Uzbekistan
e-mail: akrom.mir1988@gmail.com*

Annotation: Within the framework of professionally applied physical training (PPFP), the selection of funds should not be formally reduced to imitation of professional operations, but should presuppose the predominant performance of actions that allow purposefully mobilizing precisely those professionally important functional properties of the body, motor and related abilities, on which the effectiveness of a particular professional activity significantly depends.

Keywords: *physical training, dynamics, obstacle course, combat training.*

Each of the stages of the multilevel learning system is independent and complete, which allows you to master motor skills and abilities in accordance with certain tasks of the stage. At the same time, each previous level is the basis for mastering the next one.

At the same time, a phased development of physical qualities is envisaged in accordance with established standards.

In this regard, the importance and requirement increases when choosing control types:

- such control is necessary, which is organically included in the process of physical and combat training;
- it is important to control the educational process and search for forms of activation of the cognitive process.

The main task of monitoring physical fitness is to identify and compare the ratio of pedagogically directed influences and their effects, to assess the compliance of indicators with planned results, thereby providing a basis for making the necessary decisions.

The main purpose of monitoring the physical training of cadets is to verify the necessary information received and compare the dynamics of functional shifts.

In the practice of physical training, there are three main types of control: staged, current and operational.

Operational and ongoing monitoring of academic performance is carried out in training sessions upon completion of studying a certain topic or technical action. The specific tasks solved in the operational control are numerous, but the main ones are as follows:

- assessment of the readiness of students to implement the planned, changes in operational performance indicators, fatigue and recovery during the lesson;
- monitoring of load and rest parameters;
- the quality of the lesson, the positive aspects and disadvantages of its content and methodology;
- monitoring the dynamics of individual state indicators in the interval between this and the next lesson

Special attention in educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan is paid to step-by-step control, which allows assessing the dynamics of the development of the main aspects of professional training and determines the measure of their mismatch with specific standards characteristic of this stage of cadet training. Until now, standards reflecting different levels of development of motor abilities and demonstrations of techniques of acquired skills in various sections of martial arts have been used as stage control

This obstacle course is informative only for cadets of fire technical schools and is not suitable for cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan of investigative and operational profile. As a comprehensive step-by-step control over the level of physical and combat training of cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, a set of tests on general and special physical and fire training is proposed, consisting of a different number of exercises.

Thus, the scientific justification and development of step-by-step complex standards allows us to assess not only the level of development of motor abilities, but also the degree of their implementation in professionally important motor actions. The multilevel education system in educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan requires the development of these step-by-step standards for each of the training cycles.

The creation of a pedagogical control system is reduced to solving two main issues: the selection of tests that adequately characterize their special preparedness, and the development of a system for evaluating test results.

The creation of adequate systems of step-by-step control of cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan is impossible without taking into account the specifics of the type of their professional activity and the stage of training. In addition, the tests selected for control must meet the criteria of reliability, objectivity, and informativeness.

The system of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan is actively conducting a scientific search to develop a professionogram of police officers and the training requirements that they must meet.

The given theoretical analysis of scientific and methodological literature allowed us to formulate the problem of research, which consists in improving the educational process for combat and physical training of cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan and developing new, scientifically based final standards at each stage of long-term training. Speaking about the results of scientific study of this problem and ways to solve it, it is necessary to focus on two of its main components:

-firstly, the lack of normative test exercises reflecting the ability to comprehensively implement both motor abilities and motor skills in an environment as close as possible to the real one significantly affects the quality of the educational process in physical and combat training;

-secondly, the lack of interrelation between OFP, SFP, fire training and martial arts skills within the framework of the educational process as a whole, insufficient development of organizational and methodological features of micro and macro parts of the educational process for physical training of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan reduces its effectiveness.

Solving this range of problems in the presence of scientifically sound standards at each stage of training will generally contribute to improving the training system and professional development of cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan.

List of literature

1. Bugakov, A.I. Sports activity in the formation of physical culture of students [Text]/A.I. Bugakov, A.V. Vasiliev, A.S. Shevelev// Physical culture as a type of culture: an interuniversity collection of scientific works.– Voronezh, 2003.– pp. 221-223
2. Volkov, L.V. Physical characteristics of children and adolescents[Text]/ L.V. Volkov. – Kiev. : Zdorovye, 2008. – 119 p.
3. Ilyinich, V. I. Professionally applied physical training [Text] : textbook / V. I. Ilyinich.– M. : Higher School, 2013. – pp. 318-342.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	КОМПЛЕКСНЫЕ ЕДИНИЦЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ: СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ГНЕЗДО И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПАРАДИГМА	3
2	YOSH PEDAGOGLARNI SHAXSLARARO MULOQOT FUNKSIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH IMKONIYATLARI	8
3	BOLA SHAXSINI SHAKLLANISHIDA YOSH DAVRLARINING AHAMIYATI	13
4	TA'LIMDA ZAMONAVIY YONDASHUV VA INNOVATSION TEKNOLOGIYA TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI	18
5	CUSO 4 VA NISO 4 TUZLARINING, 8-OXSIXINOLIN VA GLITSIN ISHTIROKIDAGI ARALASHLIGANDLI KOMPLEKS BIRIKMALARINI SPEKTROFOTOMETRIYA ANALIZ USULI BILAN TAHLIL QILISH	26
6	COGNITIVE FEATURES OF ETHNONYMS	29
7	QUYOSH ENG YAQIN YULDUZ. QUYOSH HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT MAVZUSINI O'QITISH METODIKASI	33
8	ОЦЕНКА ЦИТОКИНОВОГО СТАТУСА У ПАЦИЕНТОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ 2 ТИПА, ИНФИЦИРОВАННЫХ COVID-19	43
9	INSON ORGANIZMI UCHUN VITAMINLARNING AHAMIYATI	54
10	OLYI TA'LIM TIZIMIDA “GENETIKA” FANINING BILIM VA FAN SOHASI SIFATIDA AHAMIYATI VA O'ZIGA XOSLIGI	57
11	СПОСОБНОСТИ УСВОЕНИЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	64
12	МАКТАВГАЧА ТА'LIM YOSHIDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA MARIYA MONTESSORI METODIKASIDAN FOYDALANISH	69
13	HAR BIR FUQAROGA DAVLAT HISOBIDAN ANIQ KASB-HUNARGA O'QITISH IMKONIYATINI YARATISH	74
14	ADOLATLI IJTIMOY SIYOSAT YURITISH, INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH	79
15	ZAMONAVIY TEKNOLOGIYADAN FOYDALANIB ONA TILINI O'QITISH	82
16	NODAVLAT TIJORAT TASHKILOTLARINING TA'LIM SOHASIDAGI O'RNI	86
17	ИНТЕРАКТИВ ЭЛЕКТРОН ЎҚУВ КУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ	90
18	SINTAKTIK SATHDA TILNING USLUBIY-IFODAVIY VOSITALARI	99
19	O'QITISH JARAYONIDA INTERFAOL METODLARIDAN FOYDALANISH	108

20	ТАРБИЯ МЕТОДЛАРИ ЁРДАМИДА ЎҚУВЧИЛАР ОНГИГА СИНГДИРИШДА ОНА ТИЛИ ВА ЎҚИШ САВОДХОНЛИГИНИНГ ЎРНИ	111
21	ИНТЕРАКТИВ ЭЛЕКТРОН ЎҚУВ КУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ	115
22	МАТЕМАТИК MODELAR VA ULARNING AMALIYOTLARI	124
23	YADRO FIZIKASI VA ERGIYASI: ATOM YADROSINING TUZILISHI, YADRO REAKSIYALARI VA YADRO ENERGIYASIDAN FOYDALANISHNI O'RGANISH	127
24	DAVLAT VA JAMIYATNING MAHALLA SPORTIGA E'TIBORI	131
25	ОБУЧЕНИЕ РЕЧЕВОМУ ЭТИКЕТУ	134
26	ЗНАЧЕНИЕ ЧЁРНОГО ЦВЕТА В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА	139
27	CHALLENGES AND SOLUTIONS TEACHERS ENCOUNTER WHILE INTEGRATING TECHNOLOGY IN THE CLASSROOM	143
28	НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ ТЕМЫ “ИДЕАЛЬНЫЙ ГАЗ” В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ	147
29	KLASTER YEMIRILISHINING UMUMIY XARAKTERISTIKALARI	151
30	МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA ART-TERAPIYA TEKNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY VA PSIXOLOGIK ASOSLARI	154
31	BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINI KREATIV RUHDA TARBIYALASHDA XORIJIY TA'LIM TAJRIBALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	158
32	ANALYSIS OF ADVERTISING TEXTS IN TRANSLATION	164
33	DIFFICULTIES IN TRANSLATION OF METAPHORS	167
34	PRACTICAL PROBLEMS IN TRANSLATING ENGLISH IDIOMS INTO UZBEK	170
35	THE EFFECT OF CROSSFIT ON HEART FUNCTION	173
36	FEATURES OF CROSSFIT TRAINING IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS	177
37	CROSSFIT AS A FACTOR OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF CADETS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE ACADEMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	180
38	VOLLEYBALL AS A MEANS OF DEVELOPING THE PHYSICAL QUALITIES OF CADETS OF THE ACADEMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	184
39	THE IMPACT OF PHYSICAL EDUCATION IN THE PERSONAL DEVELOPMENT OF POLICE OFFICERS	189
40	COMPREHENSIVE CONTROL OF PHYSICAL AND COMBAT TRAINING OF CADETS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE ACADEMY	192

Note!—Pedagogs || articles and numbers in the legal, medical, social, scientific journal, information in classes, information rights and the correct authorities are responsible for the accuracy of the authorities.

Editor in chief
Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary
Abdurahmonov Boburjon

Preparing for publishing
Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li